

GAELOIDEACHAS

agus an 'Dualgas Reachtúil'
Ó thaobh na gceart de

Údar an taighde: Dr Robbie McVeigh

Conradh
na Gaeilge

CAJ
Committee on the
Administration of Justice

Promoting Justice / Protecting Rights

Conradh
na Gaeilge

CAJ
Committee on the
Administration of Justice

Promoting Justice / Protecting Rights

Foras na Gaeilge

TEAGMHÁIL:

Daniel Holder: daniel@caj.org.uk

Conchúr Ó Muadaigh: conchur@cnag.ie

Conradh na Gaeilge,
200-202
Bóthar na bhFál,
Béal Feirste,
BT12 6AH
cuisle@cnag.ie
www.cnag.ie | www.dearg.ie

www.cnag.ie

Achoimre Feidhmiúcháin

Rinne Conradh na Gaeilge agus an Coiste um Riaradh Cirt (CAJ) an taighde seo a choimisiúnú go luath in 2021. Rinne na téarmaí tagartha tuarascáil a choimisiúnú ar: 'éifeachtacht na Roinne Oideachais agus an Údarás Oideachais i leith mhúineadh na Gaeilge agus go háirithe maidir le comhlíonadh a ndualgas reachtúil chun an Ghaelscolaíocht a spreagadh agus a éascú i bhfianaise an chreata dhlíthiúil agus caighdeáin idirnáisiúnta infheidhmithe'.

Rinneadh príomhghalltanas i gComhaontú Aoine an Chéasta, 'dualgas reachtúil a chur ar an Roinn Oideachais oideachas trí mheán na Gaeilge a spreagadh agus a éascú de réir an tsoláthair reatha d'oideachas imeastha'. Thug Airteagal 89 den Ordú Oideachais (Tuaisceart Éireann) 1998 éifeacht don ghealltanas seo mar 'dhualgas reachtúil' nua: 'Beidh sé de dhualgas ar an Roinn forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú'.

Mar gheall ar an anailís tá stádas na Gaeilge mar chuid de dhioscúrsa chearta an duine ar chearta teanga lena n-áirítear caighdeáin idirnáisiúnta agus creat dlíthiúil intíre TÉ. Is ionann caighdeáin chearta an duine agus deireadh a chur leis an chosc ar theangacha mionlaigh nó dualgais dhearfacha níos réamhghníomhaí códaithe sa Chairt Eorpach um Theangacha Réigiúnacha nó Mionlaigh (ECRML) - an coinbhinsiún Eorpach um chosaint agus chur chun cinn teangacha mionlaigh. Bhí tiomantas rialtas na Ríochta Aontaithe don ECRML ar phríomhthorthaí Chomhaontú Aoine an Chéasta ó thaobh cearta de.

Cuireann an anailís síos ar éabhlóid pholasáí oideachais an stáit i dtreo na Gaeilge. Cuireadh i gcoinne na Gaelscolaíochta roimh an chríochdheighilt in Éirinn ach tháinig polasáí níos ionsaithí in éadan na Gaeilge i ndiaidh bhunú Thuaisceart Éireann. Ó 1970 i leith, áfach, tá fás tapa ar an Ghaelscolaíocht agus tá glúnta nua cainteoirí Gaeilge ag teacht chun cinn. Tháinig laghdú de réir a chéile ar fhrithsheasmhacht an stáit in aghaidh na Gaelscolaíochta, ar dtús faoin Riail Dhíreach agus ar ball i ndiaidh Chomhaontú Aoine an Chéasta a thug leis an tiomantas don 'dleacht reachtúil'. Mar thoradh air seo ghlac an Roinn Oideachais (agus an tÚdarás Oideachais níos moille) freagracht as an Ghaelscolaíocht.

Tá athrú suntasach tagtha ar chúrsaí Gaelscolaíochta ó tugadh isteach an dualgas reachtúil. Bhí bonn an-bheag ag an earnáil cheana féin. Ó shin i leith, tá fás suntasach tagtha ar an Ghaelscolaíocht. Is í an earnáil oideachais is mó fás go fóill í le go leor scoileanna nua

curtha ar bun le 20 bliain anuas. Is earnáil bhunaithe í an Ghaelscolaíocht anois – cé go bhfuil sí réasúnta beag go fóill – le scoileanna ar fud na sé chontae. Thar aon rud eile, tá an Ghaelscolaíocht an-difriúil ó na hearnálacha oideachais atá ann cheana féin. Cruthaíonn lárnacht an dátheangachais agus an tumoideachais don Ghaelscolaíocht sraith iomlán de dhúshláin bhreise. Cé gurb amhlaidh atá, tá leibhéal naimhdeach agus freasúra polaitíochta go fóill ag baint leis an Ghaelscolaíocht.

Déantar sa taighde seo doiciméadú ar na constaicí atá roimh an Ghaelscolaíocht i roinnt príomhréimsí: pleanáil agus forbairt scoileanna nua; oiliúint agus cumas múinteoirí; riachtanais speisialta oideachais; acmhainní; agus Gaelscolaíocht ag an dara leibhéal. Léirítear sa taighde tuirse fhorleathan ar fud na hearnála agus léiríonn sé míshástacht níos leithne le cur i bhfeidhm an dualgais reachtúil. Is é an tátal a luaitear leis seo nach bhfuil an caidreamh idir an rannóg oideachais reachtúil agus earnáil na Gaelscolaíochta ag feidhmiú chun an Ghaelscolaíocht a fhorbairt.

Tugann an anailís le fios go bhfuil bearna as cuimse go fóill ar an tuiscint atá ar cad is dualgas reachtúil ann. I gcás fhorhór na ndaoine i bpobal na Gaelscolaíochta – agus i bpobal na Gaeilge i gcoitinne – ba cheart go mbeadh an dualgas reachtúil i ndiaidh an caidreamh idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht a athshocrú. Chomh maith leis sin, léiríodh i mbreithiúnas Treacy 2011 gur cheart go mbeadh 'iarmhairtí praiticiúla agus tábhacht reachtach' ag an dualgas. Bhí sé mar aidhm ag an dualgas reachtúil an caidreamh idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht a athshocrú. Glacadh leis go ndéanfadh an dualgas 'normalú' ar an chaidreamh seo agus go nglacfadh an stát príomhról réamhghníomhach anois i bhforbairt na Gaelscolaíochta.

Tá dul chun cinn suntasach déanta le creat an dualgais reachtúil. Chomh maith leis sin, tá go leor de na dúshláin níos leithne don earnáil oideachais ar fad ag baint le hearnáil na Gaelscolaíochta, go háirithe acmhainní easnamhacha agus 'téarnamh Covid'. Dá ainneoin sin, is é príomhthátaíl an taighde seo nár tharla an t-athshocrú idir an stát agus an pobal teanga ar an dóigh ar samhlaíodh i gComhaontú Aoine an Chéasta é. Tá an stát lárnach anois maidir le hearnáil Ghaelscolaíochta atá méadaithe go mór – agus ag fás – a sholáthar ach tá gá le hathshocrú eile chun an tiomantas chun an Ghaelscolaíocht a fhorbairt a thabhairt chun críche. Thiocfadh leis go mbeadh an t-athshocrú sin bunaithe ar neartú reachtaíochta ar an dualgas reachtúil. Baintear de thátal as an taighde go dtugann 'samhail New Brunswick' sampla úsáideach praiticiúil ar an dóigh ar féidir é seo a bhaint amach i gcomhthéacs cearta teanga níos leithne.

Réamhrá

Rinne Conradh na Gaeilge agus an Coiste um Riaradh Cirt (CAJ) an taighde seo a choimisiúnú go luath in 2021. De réir na dtéarmaí tagartha dhéanfaí tuarascáil a choimisiúnú ar:

éifeachtacht na Roinne Oideachais agus an Údaráis Oideachais maidir le teagasc na Gaeilge agus go háirithe ag comhlíonadh a ndualgas reachtúil chun an Ghaelscolaíocht a spreagadh agus a éascú i bhfianaise an chreata dhlíthiúil agus na gcaighdeán idirnáisiúnta infheidhmithe.¹

Tugadh príomhghealltanas i gComhaontú Aoine an Chéasta (GFA as seo amach) ‘dualgas reachtúil’ a chur ar an Roinn Oideachais oideachas trí mheán na Gaeilge a spreagadh agus a éascú de réir an tsoláthair reatha d’oideachas imeasctha’. Thug Airteagal 89 den Ordú Oideachais (Tuaisceart Éireann) 1998 éifeacht shonrach do na gealltanais mar ‘dhualgas reachtúil’:

89.—(1) Beidh sé de dhualgas ar an Roinn forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú.

Tá an nuálaíocht ó thaobh na reachtaíochta seo mar chreat ar ár n-anailís². Ón phointe seo ar

aghaidh, thug stát Thuaisceart Éireann gealltanas go dtabharfaí tacaíocht do chóras oideachais dhátheangach. I bhfocail eile, aithníodh go ndéanadh soláthar reachtúil oideachais freastal ar dhá phobal teanga, Gaeilge agus Béarla. Go háirithe, cinntíodh tríd an reachtaíocht an cur chuige maidir le ‘Gaelscoil’ agus mar sin ‘Gaeloideachas’ (Gaelscolaíocht as seo amach)³. Bhí i bhfad níos mó i gceist leis seo ná ‘Oideachas Gaeilge’ – i bhfocail eile, ní hamháin ceachtanna Gaeilge i rith an lae ach curaclam iomlán a bheith curtha ar fáil trí mheán na Gaeilge.

Bhí roinnt pointí suntasacha sa bhreis ann fosta. Ar an chéad dul síos, ceapadh gurbh ionann an príomhchomparadóir agus ‘oideachas imeasctha’ a raibh dualgas reachtúil ar leith⁴ ann ag tacú leis cheana féin. Ar an dara dul síos, bhí an dualgas soiléir maidir le freagracht chun forbairt a ‘spreagadh’ agus a ‘éascú’ – dualgas a bhí ann Gaelscolaíocht a fhorbairt agus a sholáthar. Ar deireadh, cé nár scríobhadh é seo sa téacs, bhí sé i gceist go soiléir go raibh an dualgas ann chun caidreamh a athshocrú idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht. Mar a léireofar, bhí stair fhada agus dheacair ann ó thaobh theagasc na Gaeilge de ó bunaíodh Tuaisceart Éireann. Bhí sé mar aidhm ag an bheart nua seo an caidreamh sin a athrú.

1 Bhí sé seo le cur san áireamh: 1. Polasaí oideachais i leith na Gaeilge go stairiúil; 2. Caighdeán idirnáisiúnta agus creat dlíthiúil intíre Thuaisceart Éireann; 3. Beartas na Roinne Oideachais agus an Údaráis Oideachais agus comhlachtaí oideachais eile i leith na Gaeilge; 4. Múineadh na Gaeilge in EME; 5. Na constaicí atá roimh an Ghaelscolaíocht a dhoiciméadú agus 6. Moltaí beartais agus cleachtais chun cur i bhfeidhm éifeachtach an dualgais reachtúil agus soláthar na Gaeilge san oideachas i dTÉ i gcoitinne a fheabhsú. (Féach Iarscríbhinn a hAon le haghaidh TOR iomlán)

2 Airteagal 89.—(1) Beidh de dhualgas ar an Roinn forbairt na gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú.

(2) Féadfáidh an Roinn, faoi réir cibé coinníollacha is cuí léi, deontais a íoc le haon chomhlacht ar dealraitheach don Roinn go bhfuil sé mar chuspóir aige oideachas trí mheán na Gaeilge a spreagadh nó a chur chun cinn.

(3) Féadfar ceadú na Roinne do thogra faoi airteagal 14 d’Ordú 1986 chun scoil dheonach lánGhaeilge a bhunú a dheonú ar cibé téarmaí agus coinníollacha a chinneadh an Roinn.

(4) San alt seo ciallaíonn “oideachas trí mheán na Gaeilge” oideachas a chuirtear ar fáil i scoil Ghaeilge

3 Mar sin dheimhnigh Airteagal 64 a chomhfhreagras le hAirteagal 35(2) d’Ordú 1989, ‘is scoil Ghaeilge í scoil má bhíonn níos mó ná leath de na hábhair seo a leanas, eadhon— (a) oideachas reiligiúnach; agus (b) na hábhair, seachas Béarla agus Gaeilge, ar ábhair ranníocacha éigeantacha iad i ndáil le daltaí na scoile, a theagasc (go hiomlán nó go páirteach) i nGaeilge, agus folaíonn “scoil” cuid de scoil’.

4 Mar sin dhírigh Airteagal 64 den Ordú Athchóirithe Oideachais (Tuaisceart Éireann) 1989 ar ‘Feidhmeanna gin-earála na Roinne agus na mbord i ndáil le hoideachas comhtháite’: (1) Beidh sé de dhualgas ar an Roinn forbairt an oideachais imeasctha a spreagadh agus a éascú, is é sin le rá oideachas a chur ar dhaltaí Protastúnacha agus Caitliceacha Rómhánacha le chéile.

Credit: Cultúrlann McAdam Ó Fiaich Archives

Ar leibhéal amháin feictear gur ábhar prósaic é scrúdú a dhéanamh ar oideachas leanaí ó thaobh cearta de. Thiocfadh linn a bheith ag súil leis na dualgais a leagtar ar rialtais faoin dlí idirnáisiúnta oideachas a sholáthar do leanaí. Tá sé seo leagtha amach in Airteagal 26 den Dearbhú Uilechoiteann um Chearta an Duine:

(1) Tá ag gach uile dhuine an ceart chun an oideachais. Bhéarf an t-oideachas in aisce, sna céimeanna tosaigh agus bunaidh ach go háirithe. Beidh an bun-oideachas éigeantach....

(2) Beidh de chuspóir ag an oideachas pearsantacht an duine d'fhorbairt ina hiomláinte agus urraim a neartú do chearta an duine agus do no saoirsí bunaidh. Cothóidh sé an chomhthuiscint, an caonfhulaing agus and caradas idir an náisiúin agus na ciní agus na haicmí creidimh uile, agus cabhróidh sé le bearta na Náisiún Aontuithe do chaomhnadh

na síochána.

(3) Tá ag na tuismitheoirí, i dtosach ar chách eile, an ceart chun an cineál oideachais a thoghadh a bhéarf d'á leanaí

Go sonrach, aithnítear sa Choinbhinsiún um Chearta an Linbh 'ceart an linbh chun oideachais'. I dteannta a chéile, mar sin, is cosúil go bhfuil an ceart chun oideachais do leanaí gan chonspóid agus go bhfuil sé dochonspóide. I gcás na Gaelscolaíochta i dTuaisceart Éireann, áfach – b'fhéidir níos mó ná aon ábhar faoi leith eile sa dlínse – déanann sé seo an plé a shuíomh i spás nimhiúil láithreach.⁵ Tá stair fhada, chasta agus an-diúltach i gceist le caidreamh stát coilíneach na Breataine leis an Ghaeilge. Le déanaí, bhí caidreamh an stáit leis an Ghaelscolaíocht ina shaincheist a bhí lárnach don phróiseas síochána agus do GFA. Go deimhin, breathnaíodh ar aitheantas a bheith ag an Mheánscoil ón stát mar 'thástáil litmis' den phróiseas do go leor.

5 Soláthraítear an sainmhíniú reachtúil ar scoil lán-Ghaeilge in Airteagal 3(2) den Ordú Oideachais 2006, 'is scoil Ghaeilge í scoil má bhíonn níos mó ná leath de theagasc (a) Oideachas Reiligiúnach agus (b) Reachtáiltear íosmhéid ábhar na réimsí foghlama seachas na cinn ar a dtugtar Teanga agus Litearthacht (go hiomlán nó go páirteach) i nGaeilge, agus foláionn "scoil" cuid de scoil.' Díol spéise é go bhfuil fadhb leis an sainmhíniú seo i gcomhthéacs na n-aonad nó na sruthanna Gaelscolaíochta mar chuid de scoileanna Béarla, nach gcuireann go leor acu 50% d'ábhair ar fáil trí Ghaeilge go háirithe ag an chéim GCSE/A Leibhéal toisc nach dtacaíonn an buiséad le dóthain múinteoirí Gaelscolaíochta a cheapadh.

Le déanaí, bhí an Ghaelscolaíocht, chomh maith le ceisteanna níos leithne faoi chearta na Gaeilge, lárnach don teannas sa rialtas chomhroinnte féin i ndiaidh GFA – agus titim an rialtais chéanna. Ar an chéad dul síos, glacadh le polasaí *de facto* Béarla amháin sa Roinn Oideachais i ndiaidh an athraithe ar cheannaireacht pholaitiúil ag leibhéal na n-airí in 2016. Níos déanaí bhí an cheist seo lárnach nuair a thit an Feidhmeannas as a chéile in 2017 mar thoradh ar ‘chinneadh Líofa’. . Tháinig ceist níos leithne na gceart do chainteoirí Gaeilge chun bheith ina *sine qua non* d’athbhunú an Fheidhmeannais i ndiaidh na titime sin. Ina theannta sin, tháinig an cheist seo chun cinn sa deireadh le hainmniúchán an Chéad agus an LeasChéad-Aire nua i mí an Mheithimh 2021⁶. I bhfianaise na staire seo, is léir nach bhfuil stádas na Gaelscolaíochta i dTuaisceart Éireann ina ghnáthcheist ná ina shaincheist phrósaiac.

Chun an scéal seo mar atá a thuiscint, caithfidimid amharc siar agus cur síos a dhéanamh ar stair an teannais agus na saincheisteanna seo. San anailís seo leagtar go leor béime ar an am atá thart chun saol an lae inniu a thuiscint. Tosaíonn an stair seo le míniú a thabhairt ar an dóigh a n-éiríonn rud chomh prósaiceach le hoideachas laethúil leanáí mar spreagadh don chiníochas agus don seicteachas. Ag croílár an teannais seo, ar ndóigh, tá fírinne an scéil ann go bhfuil tábhacht mhór ag áit shiombalach na Gaeilge – agus na Gaelscolaíochta – ar an ‘dá thaobh’ den deighilt pholaitiúil ó thuaidh.⁷ Eascaíonn an fhírinne seo as na céadta bliain de choimhlint idir an Bhreatain agus Éirinn inar dócha gurbh é stádas na Gaeilge an tsiombail is soiléire de stádas mhuintir na hÉireann faoin choilíneachas. Mar sin, feicimid an teanga i gcoitinne - agus an Ghaelscolaíocht go háirithe - mar mheatonaim don dioscúrsa náisiúnach agus frith-choilíneachta. Do Phádraic Mac Piarais, athair an nua-phoblachtachais Éireannaigh – agus an stát 26 contae, d’fhéadfaí a mhaíomh – ba ‘mheaisín dúnmharaithe’ é córas oideachais na Breataine a rinne scrios d’aon ghnó ar chultúr agus ar pháistí na hÉireann (Pearse 1912). I gcodarsnacht leis sin, do James Craig, ailtire agus príomh-aire Thuaisceart Éireann, bhí an teanga gan luach: ‘What use is it

here in this progressive busy part of the Empire to teach our children the Irish Language?’ Ba é an MP William Grant a chuir síos ar an choincheap chlasaiceach aontachtach ar an chaidreamh idir an Ghaeilge agus an stát thuaidh: ‘The only people interested in this language are the avowed enemies of Northern Ireland’.

Is é an scoilt dhomhain seo idir tuairimí coilíneacha agus frith-choilíneacha agus aontachtacha agus náisiúnacha i leith na Gaeilge agus theagasc na Gaeilge a réitíonn an bealach do chomhthéacs comhaimseartha agus an Ghaelscolaíocht ag croílár an teannais idir an Bhreatain/Éirinn agus aontachtachas/náisiúnaíochas. Ní mór go n-admhófaí in aon anailís tábhacht leanúnach na staire seo. Ní hionann é seo agus a rá, áfach, nach féidir teannas den sórt sin a shárú. Go cinnte, tá béim curtha ag cuid mhór den obair a bhaineann leis an Ghaeilge agus an Ghaelscolaíocht i dTuaisceart Éireann ar an chaidreamh choiteann atá ag aontachtachas agus náisiúnachas leis an teanga. Tá sé mar aidhm ag an tuarascáil taighde seo é sin a threisiú trí dhíriú go sonrach ar na dóigheanna ina bhféadfadh cearta an duine agus dioscúrsa comhionannais cuid den nimh a bhaint den díospóireacht. Ar an dóigh chéanna, áfach, ní mór doimhneacht an dioscúrsa frith-Ghaeilge a aithint agus a thuiscint má tá an stair seo le sárú go deo. Is ionann é seo agus a rá go gcaithfidimid cuid de na dinimic atá i gceist a thuiscint – go háirithe feiniméin a bhaineann go dlúth leis an *Ghaelafóibe* agus leis an teangamharú

Gaelafóibe agus Teangamharú

Níl tuairimí débhríocha i leith na Gaeilge teoranta do na sé chontae amháin, ar ndóigh. Go deimhin, tá cás déanta ag go leor daoine go bhfuil seasamh na Gaeilge sna 26 contae i bhfad ó bheith ag fáil tacaíochta ná slán. Díriodh go leor airde sa Bhreatain ar an diúltú (a cuireadh ar ceal ar deireadh) ag Eaglais Shasana cead a thabhairt d’Éireannach in Coventry inscríbhinn Ghaeilge a bheith aici ar a leac uaigne. Bhí a teaghlach ag iarraidh go léifí ar inscríbhinn leac a máthar: ‘Inár

6 BBC News 2021. ‘NI power sharing in crisis over Irish language law’ 17.06.21

7 Mar sin, ní hé amháin go bhfuil ‘thaobh amháin’ atá i bhfách go mór le haitheantas a thabhairt do chearta Gaeilge, ach fosta go bhfuil an ‘taobh eile’ in éadan go mór aitheantas a thabhairt. Féach BBC News 2017. ‘DUP will never agree to an Irish Language Act, says Foster’ 06.02.17

Credit: DUP Photos is licensed under CC BY-NC-ND 2.0.

gcroíthe go deo' ('In our hearts forever') ach dúirt breitheamh i gCúirt Eagraise, mura n-aistríffí é seo, go mb'fhéidir go n-amharcfaí air mar 'ráiteas polaitiúil'.⁸

Thig fosta tuairimí contrártha agus diúltacha a bheith ann i leith na Gaeilge i measc daoine a amharcann orthu féin mar Éireannaigh ar fad. Tá coincheap na Gaelfóibe forbartha ag Caoimhín de Barra sa chomhthéacs seo. Ba é an fráma tagartha a bhí aige ná Éireannaigh i ndeisceart na hÉireann. Ach is léir go mbíonn casadh eile sa scéal seo i gcomhthéacs an tuaiscirt. Is iomaí sin uair a dhéantar ceiliúradh ar dhíshealbhú na coilíneachta agus buanna ar an Bhreatain ach nach dtugtar aon spás do dhearbhu na Gaeilge. Mar sin, níl aon cheist ach gur ábhar imní do roinnt aontachtaíthe í an Ghaeilge. Caithfear a admháil freisin, áfach, go bhfuil na naisc teanga seo thar a bheith claonta agus roghnaitheach. Chun an Gaelfóibe a bheith ann, tá gá le foghlaim agus oideachas a shéanadh ar leibhéal ollmhór. Is leagan eile den rud ar chuir an scríbhneoir Isaac Asimov síos air mar 'cult of ignorance'. (1980: 19). Aithníodh leis an tuairim

seo go raibh " [a] strain of anti-intellectualism has been a constant thread winding its way through our political and cultural life, nurtured by the false notion that democracy means that "my ignorance is just as good as your knowledge".' I bhfocail eile, tagaimid chuig an phointe go meastar go bhfuil diúltú duine machnamh a dhéanamh ar an stair nó ar eolas chomh bailí céanna leis an eolas atá ag duine eile ar an stair sin. Éiríonn sé i bhfad níos sainithe trí eolas a sheachaint seachas é a fháil. Is léir go bhfuil brí faoi leith leis an fheiniméan seo nuair a bhaineann sé le hábhar leathan an oideachais.

Is feiniméan casta é seo fosta, mar sin féin. Mar shampla, cé gur ainm 'Béarla' a bheag nó a mhór é *Poots* agus ainm 'Albanach' é *Campbell*, bheadh sé amaideach a chur in iúl go bhfuil tuairim Edwin Poots i leith na Gaeilge ceangailte go hiomlán lena fhréamhacha in Éirinn mar lonnaitheoir Sasanach agus le Gregory Campbell aige mar lonnaitheoir Albanach. Ach téann tréine frith-Éireannachas Campbell – curtha in iúl aige go míchlúiteach aige lena phaistís 'Curry my yogurt' – go leibhéal

8 BBC News 2021. 'Family wins appeal for Irish headstone inscription' 24.02.21

BBC News 2021. 'Margaret Kean's grave: Bid to halt Irish epitaph 'discriminatory'' 18.06.21

Credit: Breag

de chuid Jung nuair a thuigimid go n-eascaíonn a ainm féin ón leasainm ‘crooked mouth’ sa Ghàidhlig⁹. Is é sin le rá, is cosúil go mbíonn aontachtaíthe ó thuaidh a bhfuil nasc soiléir acu leis an Ghaeilge i ngalar na gcás agus iad ag caitheamh anuas ar an Ghaeilge.

Is fiú a lua fosta – díreach mar atá i ndeisceart na hÉireann – nach bhfuil an cineál seo Gaelaíoch teoranta d’aontachtaíthe nó do dhaoine a bhfuil fréamhacha lonnaitheacha Sasanacha nó Albanacha acu. Beidh cur amach ag duine ar bith i gciorcail Ghaeilge Bhéal Feirste ar an leagan mhalartach de mhasla Campbell ‘*Ta me mahogany gaspipe*’ atá coitianta i gciorcail Chaitliceacha agus náisiúnacha Béarla. Ar an dóigh sin ní hiad na Protastúnaigh ná na haontachtaíthe amháin a bhfuil an ‘míshocair spioraid’ seo iontu. Mar athinsint ar James Joyce, is amhlaidh go mbíonn claonadh ag beagnach gach duine againn in Éirinn na linne seo, ‘[to] fret in the shadow of our own language’.

Is é an pointe rithábhachtach faoin Ghaelaíoch go bhfuil níos mó i gceist leis ná maslaí leanbaí.

Léirigh an fhreagairt le déanaí ar oscailt Náiscoil na Seolta in Oirthear Bhéal Feirste a dhoimhne agus is féidir le naimhdeas frith-Ghaeilge a bheith.¹⁰ Is é an pointe níos leithne é, le himeacht ama, go raibh iarmhairtí praiticiúla móra ag baint le mothúcháin dhiúltacha frith-Ghaeilge. Is léir go mbíonn bagairt *báis agus díothaithe teanga* ag baint leis an dioscúrsa seo. Deirtear go bhfaigheann teanga bás nuair a fhaigheann cainteoir dúchais deiridh na teanga sin bás – duine a raibh an teanga thart air nó uirthi ón bhreith. Deirtear go dtarlaíonn *díothú teanga* nuair nach mbíonn an teanga ar eolas a thuilleadh, fiú ag cainteoirí dara teanga. Sa chás ina bhfaigheann teanga bás mar gheall ar ghníomhartha agus easnaimh an stáit óstaigh, is minic a shainítear é seo mar *theangamharú*. Cuireann an téarma seo béim ar an *ghníomhaireacht* is cúis leis an bhás. De réir a chéile, tá cur síos déanta ag pobail teanga orthu féin mar *mhionlath* seachas mar theangacha mionlaigh chun an próiseas seo a léiriú. Is feiniméan thar a bheith leathan é bagairt báis teanga ar fud an domhain. Mar atá luaite ag

9 Thug dár bhfreagróirí faoi deara go raibh an t-iar-aire oideachais ag magadh faoi thaobh Campbell agus é ag déanamh na hidirghabhála seo. BBC News 2014. ‘Curry my yoghurt’: Gregory Campbell, DUP, toirmisce the from speaking for day’ 04.11.14

10 BBC News 2021. ‘Branial Primary: ‘Rumours and Poison’ spread about Irish language school’ 29.07.21

EOECNA: 'At least 43% of the estimated 6000 languages spoken in the world are endangered. This figure does not include the data-deficient languages, for which no reliable information is available'. (Tá ar a laghad 43% de na 6000 teanga measta a labhraítear ar domhan i mbaol. Ní chuimsíonn an figiúr seo na teangacha atá easnamhach ó thaobh sonraí de, nach bhfuil aon fhaisnéis iontaoifa ar fáil ina leith')

Go pointe mar gheall ar iarrachtaí móra na hathbheochana san fhichiú haois, ní hiondúil go gceaptar go bhfuil an Ghaeilge 'i mbaol' sa chiall seo. Mar sin féin, is minic a dhéantar an cás nach bhfuil an Ghaeilge – in ainneoin gurb í céad teanga an stáit í – iomlán 'sábháilte' sna 26 contae. (Seo comhthéacs ina bhfuil an teanga á labhairt ag gach glúin agus aistriú ó ghlúin go glúin gan bhriseadh.) Cé go n-aithnítear go bhfuil teangacha eile ar fud an domhain i bhfad níos mó faoi bhagairt agus i bhfad níos lú faoi chosaint, tá sé tuartha ag níos mó ná tráchtair amháin (féach Hindley 1991; Mac Donnacha 2018) go bhfuil 'bás' i ndán don Ghaeilge. I bhfocail eile, is bagairt ar leith í an *teangamharú* fiú i ndeisceart na hÉireann. Ach is i gcomhthéacs stát Thuaisceart Éireann a tharla an próiseas seo. Idir 1920 agus 1985 fuair na cainteoirí dúchais Gaeilge deireanacha a bhí fágtha sna Sé Chontae bás.

Ar ndóigh, ag leibhéal amháin, tá an treocht seo á aisiompú mar thoradh ar mhéadú gasta na Gaelscolaíochta ó 1970 i leith. Feicimid na glúnta nua Gaeilgeoirí ó 1970 ag teacht chun cinn chomh maith le foirmeacha nua den teanga – ó cheol Bréag agus Kneecap go scríbhneoireacht Ghearóid Mhic Lochlainn agus gníomhaíochas eagraíochtaí ar nós An Dream Dearg. I gCo. Dhoire, tá gealltanús tugtha ag tionscadal An Carn de chuid Chumann Pobail Charn Tóchair 'an Ghaeilge a athbhunú i measc an phobail agus tá sé ag tógáil Gaeltachtaí tuaithe in athuair'.¹¹ I mí na Bealtaine 2022 thug CTR Aisling Ní Raghallaigh – céimí í féin ón chóras

Gaelscolaíochta – aitheasc do Thionól Stormont go hiomlán i nGaeilge (agus aistriúchán comhuaineach curtha ar fáil). Tugadh suntas go forleathan do shiombalachas na huair seo don athbheochan ó thuaidh¹². Tá gné uile-Éireann níos leithne ag baint leis an athbheochan seo chomh maith – is teist é an méid a rinne Doireann Ní Ghríofa, céimí Gaelscolaíochta chomh maith, le déanaí, do thábhacht chultúrtha leanúnach an fheiniméan seo.¹³

Ach ní athraíonn aon chuid d'fhorbairt nua na Gaeilge seo an fhírinne go raibh Gaeilge i ngach ceann de na sé chontae in Éirinn arb ionann agus Tuaisceart Éireann anois iad. Ní chiallaíonn sé ach an oiread nach tragóid ollmhór – agus inseachanta – é bás theanga na nGaeltachtaí dúchasacha tuaithe seo a chuir deireadh le slabhra teanga gan bhriseadh ag síneadh siar leis na mílte bliain.¹⁴ Mar sin, déantar aon mheasúnú ar chearta teanga comhaimseartha i dtuaisceart na hÉireann i gcomhthéacs na Gaelafóibe stairiúla agus bás féideartha teanga.

Bheith ag plé leis an Ghaeilge mar chuid de dhioscúrsa chearta an duine

Tá feachtasaíocht chomhionannais i leith na Gaeilge, agus, níos sainiúla, i leith an Ghaeloideachais, a d'éascair as Comhaontú Aoine an Chéasta, bainteach go sonrach le dioscúrsa atá bunaithe ar chúrsaí 'cearta'. Thairis sin, tá an fócas seo ar chearta Gaeilge ar cheann de na gluaiseachtaí leathana is suntasaí de ghníomhaíochas ceartbhunaithe *ar bith* i dtuaisceart Éireann ó bhí 1998 ann. Ba chéim shuntasach sa phróiseas seo í an ócáid *Dearg Le Fearg* a d'eagraigh An Dream Dearg ar na mallaibh - ócáid inar tháinig na mílte le chéile i mBéal Feirste chun tacú le cearta Gaeilge.¹⁵ Chomh maith leis sin, ba chéim thábhachtach é an maidir le cearta teanga a bhaint amach i dtuaisceart Éireann é Rialtas na

11 Arna mhaoiniú trí 'Scéim Phobail Ghaeilge' Fhoras na Gaeilge, tá an Cumann Pobail ag tabhairt faoin dúshlán seo ó 2008 i leith.

12 Gráinne Ní Aodha 2022. 'Full speech in Irish given to Stormont Assembly for the first time' *Irish News* 13.05.22.

13 Tugann a 'Ghost in the Throat' – Irish Book of the Year 2020 – machnamh suntasach dátheangach ar ábhar-thacht leanúnach na Gaeilge in Éirinn chomhaimseartha.

14 Cé go ndéantar leanúnachas comhaimseartha i dTír Eoghain a iniúchadh go cumhachtach sa scannán Gael Phobal 'Guth in Éag? A lost voice?'

15 BBC News 2022. 'Irish language: Thousands attend Irish language rally in Belfast' 21.05.22.

Ríochta Aontaithe ar reachtaíocht Ghaeilge ina dhiaidh sin.¹⁶

Tá an fócas seo ar dhioscúrsa cearta suntasach i bhfianaise stair fhada na coimhlinte maidir leis an Ghaeilge in Éirinn. Tosaíonn aon léamh ceartbhunaithe ar theanga agus oideachas leis an aitheantas nach mbíonn aon chlaonadh polaitiúil i gceist le teanga ar bith. Ba chóir go mbeadh sé seo mar thúsphointe d'aon mheasúnú ar chás na teanga i gcoitinne agus ar chás na Gaeilge go háirithe. Mar a dúirt Dubhghlas de hÍde go soiléir: 'The Irish language, thank God, is neither Protestant nor Catholic, it is neither a Unionist nor a Separatist'. Ar ndóigh, tá uirlis pholaitiúil déanta den méid a rinne daoine áirithe ar agus leis an Ghaeilge ar bhealaí éagsúla. Ach ní haon bhagairt nimhiúil í an Ghaeilge féin ar dhuine ar bith – Is teanga í, ní 'arm polaitiúil' í.

In ainneoin na fírinne dosheachanta seo, tá an plé faoin Ghaeilge i gcoitinne, agus faoin Ghaeloideachas, go fóill deighilte i dTuaisceart Éireann. Go traidisiúnta, breathnaíodh ar chearta Gaeilge mar chluiche nialasach agus an riachtanas ann an coilíneachas agus an frithchoilíneachas agus an t-aontachtachas agus an náisiúnachas a 'chothromú'. Ina dhiaidh seo, d'fhág cur chuige caidrimh phobail i leith na Gaeilge nach ndearnadh aon anailís ar chumhacht ón dinimic agus cuireadh an friotal úr 'dhá thraidisiún' ar aon teannas. Gan amhras, bhreathnaigh cur chuige an chaidrimh phobail agus TBUC ar an teanga mar 'shaincheist fhéiniúlachta aonair'. Thairis sin, tógadh na traidisiúin seo mar chomhionann ointeolaíoch. Tá an tsiméadracht bhréagach seo thar a bheith suntasach i stair stát na Breataine agus a dhearcadh i leith na Gaeilge agus an Ghaeloideachais. Mar sin, bhí cearta duine amháin an Ghaeilge a labhairt le déanamh cothrom le cearta duine eile gan an Ghaeilge a labhairt. (Is ar an dóigh seo a ndéantar díospóireachtaí a thógáil le tamall anuas.)

Tá deacracht leis an chur chuige seo ós rud é go bhfuil sé go hiomlán éagothrom. Ba é a bhí á thabhairt le tuiscint ná, nach raibh sé de cheart ag lucht labhartha na Gaeilge – fiú lucht aontearaigh - gan an Béarla a labhairt leis an stát. Bhí an méid

sin follasach sna cásanna cúirte míchlúiteacha a bhain le cainteoirí Gaeilge i rith an naoú haois déag nuair nár thuig lucht labhartha na Gaeilge na cúisimh a cuireadh ina leith i mBéarla. Léiríodh é seo ar dhóigh níos follasaí sa chás cáiliúil 'trucaílín donn', áfach. Mar a dhearbhaigh an breithiúnas, 'An Englishman ... if knocked down by an Irish cart in any part of the country, whether Connemara or elsewhere, is entitled to have the name and address of the offender in characters that he can read'.¹⁷ Lena rá ar chaoi eile, ba é fírinne an scéil gur tuigeadh go raibh an ceart ag daoine an Ghaeilge a labhairt agus a scríobh le bheith cothrom le cearta duine eile gan an Ghaeilge a labhairt agus a scríobh. Bhí éagothromaíocht as cuimse idir na cineálacha 'cearta' a bhí á n-agairt.

Maireann an tuairim seo gur chóir cothromú a dhéanamh idir cearta Gaeilgeoirí agus cearta daoine nach bhfuil ag iarraidh an Ghaeilge a fheiceáil nó a chloisteáil mar atá. Mar a bhreathnaigh Conradh na Gaeilge, CAJ agus Ollscoil Uladh:

It has been suggested that exposure to the Irish language itself has an 'adverse impact' on some groups, on the basis that this intrudes on the rights of persons who do not want to see or hear the Irish language. However, having to see Irish used alongside English on a logo or sign, or to hear other people speaking Irish, does not breach any recognised right, domestic or international. (2019: 53)

Ina ainneoin sin, tá nóisean na 'cothromaíochta' idir cearta teanga agus teangamarú mar chuid den dioscúrsa i gcónaí i dtuaisceart na hÉireann. Bhí traidisiúin an choilíneachais i dtaca leis an Ghaeilge le ceiliúradh chomh neamhachrannach céanna le traidisiúin an réamhchoilíneachais agus an fhrithchoilíneachais.

Fágann an cheist seo go bhfuil teannas níos leithne ann faoin choincheap seo a bhaineann le cearta teanga. D'fhéadfaí a rá, áfach, gur athraigh seo ar fad go mór in 2020 le dúnmarú George Floyd agus leis an ghluaiseacht domhanda Black

16 BBC News 2022. 'Irish language and Ulster Scots bill introduced at Westminster' 25.05.22.

17 McBride .v. McGovern [1906] 2IR 181

Lives Matter.¹⁸ Athshocraíodh an pharaidím ag an nóimead seo. I bhfianaise na hoibre ar fad a bhain leis an mhearbhall seo a thuiscint – ó cheannaire na bpóilíní 'ag tabhairt na glúine' go dealbha a leagan ar fud an domhain - ba léir nach raibh an coilíneachas ná a chuid oidhreachtáí doshéanta anois. Ina ionad sin tá oidhreacht an choilíneachais *san am i láthair* ina léiriú ar an zeitgeist. Is é seasamh na Gaeilge in Éirinn an phríomhmheatonaim don oidhreacht coilíneach seo. Léiríonn logainmneacha agus ainmneacha pearsanta na hÉireann béim anois dá mhéad a chuirtear béim ar 'Ulster British' agus dá mhéad a dhéantar é a cheiliúradh, baineann sé seo le stair na hÉireann. Tá stair dhomhain ag na sé chontae arb iad Tuaisceart Éireann anois iad. Cuireann an comhthéacs nua seo an teannas a bhaineann leis an Ghaeloideachas i lár an aonaigh ó thaobh tuisceana de ar chearta agus féiniúlacht sa tuaisceart. I dtaca leis seo, léiríonn se seo go bhfuil leagáidí teangabhunaithe den chineál céanna i ngach áit ar fud na sé chontae – i ngach ainm ata mílitrithe agus i ngach áit a athainmníodh. Tá siad seo sonraithe sa díospóireacht a bhí ann faoi cé acu Doire nó Derry nó Londonderry a thabharfar ar an dara cathair.¹⁹

Dá bhrí sin, bhí an cheist faoi cad é ba chóir a dhéanamh faoi choilíneachas agus a chuid oidhreachtáí ar ais ar chlár oibre an domhain mar gheall ar BLM. Tugadh misneach do stáit ar fud an domhain - go háirithe iad siúd a bhfuil stair dhíreach coilíneach acu - aghaidh a thabhairt ar a geleachtais féin. Sa tuaisceart tá an t-athrú seo le sonrú go háirithe ós rud é go bhfuil an dioscúrsa chomh forleathan agus chomh heigeamaineach. Cibé deighilt agus neamhionannais atá ann sa tuaisceart, is minic a rinneadh iad a dhícheangal go comhfhiosach agus d'aon turas ag fórsaí agus coilíneacha agus iarchoilíneacha níos leithne. Tosaíonn an anailís seo ón seasamh nach féidir é seo a chothú a thuilleadh – go morálta nó go heimpíreach. Tá an domhan dírithe arís ar an dóigh le haghaidh a thabhairt ar shaincheisteanna comhaimseartha bunaithe ar chearta atá fite fuaite sa stair coilíneach. Maidir leis seo, chuidigh an ghluaiseacht BLM leis an ghaol idir na gnéithe seo

ar fad de stair na hÉireann a thabhairt le chéile. Ní de thimpiste é go bhfuil ceisteanna cearta Gaeilge á bplé ag aontachtaithe agus náisiúnaithe araon.

Tugann sé seo go léir le fios gur minic a bhíonn aon ghníomhaíocht Ghaeilge i dtimpeallacht a bhféadfaí 'timpeallacht naimhdeach' a thabhairt uirthi. Tá stair leanúnach ann maidir le hidirdhealú frith-Ghaeilge a mhaireann go fóill - Stair 'nach bhfuil' imithe, ná baol air. Caitheadh go leor ama agus fuinnimh, ar ndóigh, ar an dóigh le déileáil leis an am atá thart i gcomhthéacs phróiseas síochána na hÉireann agus GFA. D'fhéadfaí a rá, áfach, nár bhain an seo riamh leis an Ghaeilge – cé gur measadh go raibh cearta na Gaeilge lárnach sa phróiseas síochána. Ina áit sin, ghlac páirtithe GFA le cur chuige 'glan' maidir leis an stair sin.

Glactar leis sa taighde seo go raibh sé i gceist de mheon macánta an dualgas reachtúil a leag an GFA amach chun 'athshocrú' a dhéanamh ar an chaidreamh idir stát Thuaisceart Éireann agus earnáil an Ghaeloideachais. Tugann stair an chaidrimh dheacair idir an stát in Éirinn agus an Ghaeilge ó shin i leith le fios, áfach, go raibh an tionscadal dóchasach. Ag amharc siar anois, is dócha nach bhféadfaí na céadta bliain de Ghaelfóibe agus teangamharú a réiteach leis an dlí. Thairis sin, is cosúil nach ndéanfaí an stair seo a tharchéimniú trí neamhaird a dhéanamh uirthi. Ach seo go díreach a rinne GFA agus an dualgas reachtúil – ghlac an dá rud leis go dtiocfaí athrú ar chúrsaí caidrimh stair an scéil a aithint. Ní a dhath luaite sa dualgas reachtúil faoin stair seo. D'fhéadfaí a rá go nglactar leis nach n-imeodh oidhreacht an chaidrimh stáit/Ghaeilge ach faoin dispeansáid nua a chaithfeadh leis an Ghaeloideachas ar an dóigh chéanna a gcaithfí le hOideachas lmeasctha. Ag breathnú siar anois is féidir a mholadh go raibh an cur chuige seo soineanta. Cuireadh go láidir in aghaidh stádas na Gaeilge in Éirinn leis na céadta bliain. Rinne an Stát i dTuaisceart Éireann magadh faoi theagasc na Gaeilge agus cuireadh cosc air ón tús. Mar sin, bhí dul amú á dhéanamh nuair a síleadh gur féidir dul chun cinn a dhéanamh agus neamhaird a

18 Féach De Varennes (2001) le haghaidh plé níos leithne. Deir sé: 'language rights are not collective rights, nor do they constitute "third generation" or vague, unenforceable rights: by and large, the language rights of minorities are an integral part of well established, basic human rights widely recognised in international law, just as are the rights of women and children.'

19 Nó go deimhin 'Londaindoirecholmille' mar a thug gníomhaí Gaeilge amháin ón chathair uirthi.

dhéanamh ar a tharla san am a chuaigh thart.

Ní mór aghaidh a thabhairt ar an stair achrannach ar bhealach níos díri mar chuid de chur chuige atá bunaithe ar chearta, mar chuid den réiteach maidir leis an Ghaeloideachas a fhorbairt go hiomlán. Mar atá feicthe againn cheana féin, tá deighilt pholaitiúil agus chultúrtha ann maidir leis an teanga agus leis an Ghaeloideachas i dtuaisceart na hÉireann atá fite fuaite go domhain i stair na hÉireann. Ní 'polaitíocht na teanga' atá anseo ach polaitíocht na ndearcchá i leith na teanga.

Tá sé ríthábhachtach a chuimhneamh gur ceist bheo í an reachtaíocht choilíneach ón bhliain 1737 i leith na *Gaeilge i dTuaisceart Éireann sa 21ú haois*. *Reachtaíocht ó dhá chéad bliain nach mór sular tháinig stát Thuaisceart Éireann ar an fhód atá ann*. Tugann sé seo sampla iontach den tslí ina leanann an stair uirthi ag múnú cheist na Gaeilge agus cearta teanga chomh maith, ar ndóigh, mar chomhthéacs oideachasúil níos leithne ina bhfuiltear ag súil leis go bhforbrófar an Gaeiloideachas. Ar lámh amháin, d'fhéadfadh sé go bhfuil an méid a dúirt an Breitheamh Girvan in 2010 mar fhreagra ar iarratas Mhic Giolla Chathain 'in the matter of the Administration of Justice (Language) Act of Ireland 1737' réasúnta amach is amach. Agus cinneadh á dhéanamh aige i gcoinne cheart an iarratasóra an Ghaeilge a úsáid sa chúirt i dTuaisceart Éireann, mhaígh an Breitheamh 'English is not only the working language of the courts, it is clearly the working language of almost the entire population.' Mhol sé fosta 'conferring on individual litigants a right at their option to convert court forms from English into a language not understood by the vast majority of intended recipients would frustrate the interests of justice'.²⁰

Ach nuair a ritheadh an reachtaíocht in 1737, bhí an *Béarla* ina 'theanga 'language not understood by the vast majority of intended recipients' in Ireland. Maidir leis sin, beartaíodh go gcuirfeadh an dlí go hiomlán as do leasanna an cheartais. Mhol an

Breitheamh Girvan 'is nothing [in the 1737 Act or its outworking] to suggest that those who could only speak Irish were prevented from giving their evidence in Irish subject to translation'. Is féidir an clampar a thiocfadh i ndiaidh aon nóisean cosúil leis, go bhfeadfadh le cainteoirí Béarla a gcuid fianaise a sholáthar don chúirt– in 1737 nó 2022 – 'faoi réir aistriúcháin' a shamhlú? Dá bhrí sin, cuireann an t-am ina ndéanaimid breithiúnas ar bhrí na gceart teanga agus an cheartais creatlach ar na pléití comhaimseartha. Má tá an caidreamh idir an stát agus earnáil an Ghaeloideachais le hathshocrú, ar caithfear aghaidh a thabhairt ar an stair seo in áit í a shéanadh. D'fhéadfaimis a mholadh freisin go n-éilíonn sé aitheantas áirithe ar oidhreacht leanúnach na neamhchothroime agus an idirdhealaithe atá caite. Baineann an fhírinne sin le ceist shonrach an Ghaleoideachais agus le feidhmiú an dualgais reachtúil.

Ar an dea-uair, cuireann comhthéacs cearta paraidím ar fáil chun tús a chur leis seo. Baineann tábhacht dhomhanda le cearta an duine mar thoradh ar na díospóireachtaí leanúnacha faoin dóigh chun aghaidh a thabhairt ar leagáidí iomadúla an choilíneachais agus na coimhlinte – sna Stáit Aontaithe, sa Ríocht Aontaithe agus in Éirinn – agus ar ndóigh in áiteanna eile ar fud an domhain. Tá sé seo fíor i dtuaisceart na hÉireann mar gheall ar dhioscúrsa ar lárnacht na gceart sa phróiseas síochána atá go fóill ag dul ar aghaidh. Is seasamh é seo atá ag CAJ agus ag Conradh na Gaeilge araon. Áirítear leis seo aitheantas gur chuir an teip chun aghaidh a thabhairt ar stair na gníomhaíochta in aghaidh na Gaeilge ag an stát in Éirinn bac seachas cuidiú le cothú na síochána.²¹ Iarmhairt amháin is ea go bhféadann sé seo go bhfuil sé éasca bunchearta a chur i láthair do chainteoirí Gaeilge mar éileamh le go bpléifear le hoidhreacht an idirdhealaithe san am atá thart.

Tá an anailís seo fréamhaithe sa chur chuige atá tagtha chun cinn i gceart chearta an duine

20 Lua Neodrach Uimh. [2010] NICA 24

21 Tá CAJ ina chomharthóir ar thionscadal taighde leanúnach ar 'Dealing with the Pas' le QUB <https://www.dealingwiththepastni.com/about>. Tá sé seo dírithe go mór ar dhualgais Ealaín 2&3 an ECHR chun sárúithe ar chearta an duine a imscrúdú agus cuntasacht a sholáthar dóibh – marúithe den chuid is mó le linn na "Trioblóidí" le déanaí. Is é an tairge is déanaí ná díchóimeáil Pháipéar Ceannais na Ríochta Aontaithe maidir le saoirse ó phionós <https://www.dealingwiththepastni.com/project-outputs/project-reports> Ní raibh an Conradh chomh sainiúil céanna maidir le déileáil leis an am atá thart. Ach áitíonn sé go leigheasfaí casaoidí stairiúla trí bhearta forásacha ar nós reachtaíocht teanga a thabhairt isteach.

ó cheann de na dualgais diúltacha go ceann dearfach. Tá feidhm shonrach aige seo maidir le cearta an duine agus teangacha mionlaigh. I ndiaidh an Dara Cogadh Domhanda, bhí seasamh chearta an duine go bunúsach ar cheann de 'stop a thoirmeasc ar mhionteangacha'. Faoi na 1990idí, áfach, tháinig sé seo chun cinn go mbeadh ar an stát céimeanna réamhghníomhacha a ghlacadh chun mionteangacha a thabhairt ar ais go dtí an áit ina raibh siad, go bunúsach trí phróiseas na staire a aisiompú trí chéimeanna malartacha ar fad a ghlacadh leis an méid a rinneadh ar dtús chun an bonn a bhaint den teanga. Mar shampla, is léir ón seasamh seo, ós rud é gur chuir stáit toirmeasc ar theangacha i reachtais agus i gcórais bhreithiúnacha tráth, níor cheart dóibh anois iad a dhíchoscadh ach iad a spreagadh agus a chur chun cinn sna struchtúir chéanna. Mar sin, tugann éabhlóid chearta teanga le scór bliain anuas deis dúinn tosú ar na hábhair imní sin a shineirgiú le dioscúrsa eile ar chearta an duine a dhéanann iarracht déileáil leis an am atá thart. Anseo tosaíonn dioscúrsa chearta an duine ag teacht le plé níos leithne faoi 'chúitimh' agus 'ceartas idirthréimhseach'. Bhunaigh Comhthionól Ginearálta na Náisiún Aontaithe 'Prionsabail agus Treoirínte Bunúsacha maidir leis an Cheart chun Réitigh' chun iad seo a áireamh in stór na n-ionstraimí idirnáisiúnta um chearta an duine (Na Náisiúin Aontaithe 2005)

I dtéarmaí na Gaelscolaíochta, d'fhéadfaí a áitiú nach bhfuil sé chomh tábhachtach céanna cuntas a thabhairt ar mhí-úsáidí san am a chuaigh thart agus aghaidh a thabhairt ar a n-oidhreacht san am i láthair. Ina thaobh seo, is ar éigean nach ionadh é nár imigh na céadta bliain den Ghaelfóibe agus den teangamharú thar oíche leis an dualgas reachtúil. Ag breathnú siar air is cosúil go raibh Oideachas Imeachtha ina chomparadóir neamhfhoirfe do dhualgas reachtúil Gaelscolaíochta - toisc nach raibh aon chuid den oidhreacht nimhiúil seo ag baint le forbairt an Oideachais Imeachtha. B'fhéidir nach raibh daoine áirithe san earnáil oideachais i dTuaisceart Éireann chomh dearfach céanna faoi phrionsabal an Oideachais Imeachtha. Ní raibh an múnla faoi chois ag an stát, áfach; ní raibh sé riamh i mbun feachtais pholaitiúil ina choinne; agus níor bhagair sé riamh iad siúd a bhí ag obair mar chuid den tsamhail a ionchúiseamh; agus níor tugadh le tuiscint riamh gurbh iad na daoine a bhí ag obair mar chuid den tsamhail ina 'avowed enemies of Northern Ireland'.

Tugann an difríocht seo le tuiscint go gcaithfidh rannpháirtíocht níos foirmiúla agus níos institiúide a bheith ann le stair an dioscúrsa frith-Ghaeilge chun go n-éireoidh le dualgas reachtúil don Ghaelscolaíocht. Ní mór dúinn tús a chur le haon anailís ar an Ghaelscolaíocht chomhaimseartha trí admháil go bhfuil polasaí an stáit reatha múnlaithé ag an dóigh ar láimhseáil an stáit an Ghaeilge in Éirinn ar feadh i bhfad.

Forbhreathnú ar pholasaí Oideachais i leith na Gaeilge go stairiúil

Stair na hÉireann agus an Ghaelscolaíocht

Is féidir an Ghaeilge scríofa a rianú siar go dtí an 3ú hAois agus bhí sí a labhairt i bhfad roimhe sin. Tá inscríbhinní ainmneacha agus teidil scríofa in ogham ar chlocha le fáil in Éirinn (agus in iarthar na Breataine). Is léiriú é seo go bhfuil an teanga scríofa timpeall 1800 bliain d'aois. Léiríonn sé fosta gurb iad na hÉireannaigh freisin ar na chéad daoine san Eoraip a scríobh ina dteanga féin seachas sa Laidin – agus mar sin tacaíonn sé leis an éileamh gurb í an Ghaeilge an 'teanga dhúchais is sine san Eoraip'. Is fiú a lua go raibh go leor 'Gaelscolaíochta' in Éirinn roimh an choilíneachas agus ina dhiaidh. B'fhéidir nach bhfuil mórán cosúlachta aige leis an oideachas comhaimseartha trí Ghaeilge nó trí Bhéarla i dtuaisceart na hÉireann ach mar sin féin ba oideachas trí mheán na Gaeilge é. Is leor dhá shampla. Ar dtús lean scoileanna traidisiúnta na mbard go léir an fhormáid seo. Ar an dara dul síos, lean scoileanna scairte ó thréimhse na coilíneachta níos déanaí an patrún seo chomh maith. Mar sin, níorbh ionann an meath ar an Ghaeilge i measc na huasaicme agus den chineál céanna ar an Ghaeilge i measc an lucht oibre agus an ghnáthmhuintir. In ainneoin easpa tacaíochta ón stát - agus go minic in aghaidh naimhdeas gníomhach ón stát - lean na mic léinn Éireannacha ag fáil oideachais trí mheán na Gaeilge. Tá cuid de shaibhreas an tsaoil Ghaelaigh seo curtha in iúl sa leabhar iomráiteach Cín Lae Amhlaoibh, dialann máistir scoile agus

feachtasóir ó na blianta díreach roimh An Gorta Mór.²²

Cé gur thit an stair seo amach i bhfad roimh chríochdheighilt na hÉireann, bhí go leor de na príomhshuímh den chineál seo Gaelscoláíochta sna contaetha atá anois i dTuaisceart Éireann. Tá clocha Ogham leis an fhoirm scríofa is luaithe seo de Ghaeilge scaipthe ar fud na Sé Chontae. Mar sin, níl aon débhríocht maidir le fad saoil thraidisiúin labhartha agus scríofa na Gaeilge sa chríoch a bhí le bheith ina ‘Thuaisceart Éireann’ beagnach dhá mhílaois ina dhiaidh sin. Ba ionaid foghlama agus teagaisc a bhfuil tábhacht Eorpach leo iad suíomhanna eaglasta ar nós Doire Colmcille, Nendrum agus Beannchar – an teagasc agus an fhoghlaim ar fad trí Ghaeilge.²³ Ba mhóirionad foghlama é Beannchar ach go háirithe, arb é ‘Light of the World’ é.²⁴ Ar ndóigh bhí Ard Mhacha mar phríomhchathair eaglasta na hÉireann agus tá sé go fóill mar phríomhchathair eaglasta na hÉireann – arís sainithe go hiomlán ag an Ghaeilge mar mheán na scoláireachta. Faoin 7ú haois, bhí Ard Mhacha anois mar shuíomh don eaglais, don mhainistir agus don scoil mhainistreach is tábhachtaí i dtuaisceart na hÉireann. Tá cuid de na samplaí Sean-Ghaeilge is sine agus is tábhachtaí ar domhan i *Leabhar Ard Mhacha*, a rinneadh sa mhainistir go luath sa 9ú haois.

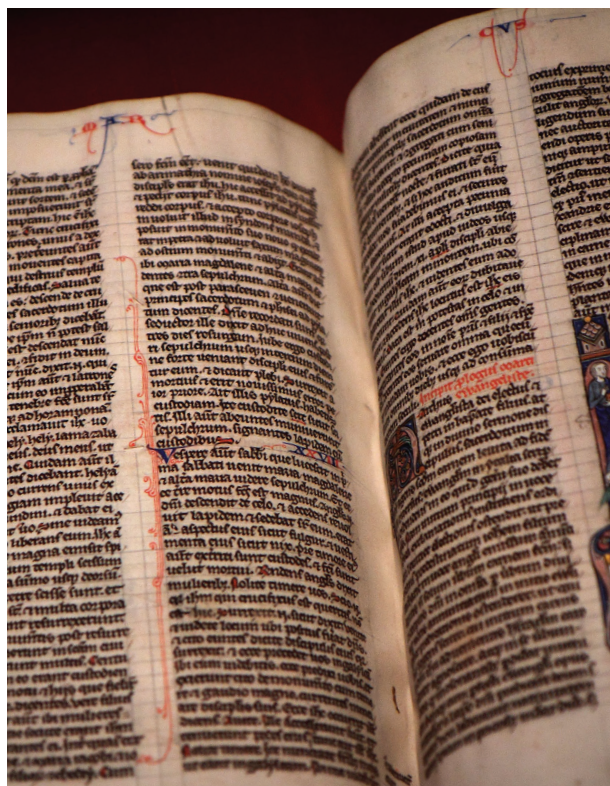
Níos déanaí, i ndiaidh an choilínithe agus na hionaid foghlama seo a chur faoi chois, bhí an tuaisceart ag brath chomh mór ar scoileanna scairte leis an chuid eile den oileán (Ulster Historical Foundation 2021). Tugann William Carleton mionchuntas ar na scoileanna sin i dTír Eoghain roimh An Gorta Mór ina ‘The Hedge School’ ina *Traits and stories of the Irish Peasantry* (1830). Léiríonn sé sampla den raon ábhar a chuir múinteoir amháin ar fáil:

Greek Grammar, Greek Testament, Lucian, Homer, Sophocles, Aeschylus, Thucydides, Aristophanes, Xenophon, Plato, Aristotle, Socrates, and the works of Alexander the Great;

22 Arna aistriú go Béarla agus curtha in eagar ag Tomás de Bhaldraithe mar ‘Diary of an Irish Countryman’ (1979).

23 Mar sin tá an ‘St. Gall Priscian Glosses– lámhscríbhinn Ghaeilge de ghramadach Laidineach – ceann de príomhfhoinisí na scríbhneoireachta Sean-Ghaeilge. Scríobhadh iad seo timpeall na bliana 845 i gContae an Dúin sa Nendrom nó i mBeannchar, baile Naomh Gall.

24 Cé go raibh Sinlán Moccu Mín (d’éag 610) ina scoláire agus ina aba ar Bheannchar ar a dtugtaí *famosus magister mundi* nó ‘múinteoir an domhain’ air sa Laidin. Tá an inscríbhinn seo maisithe ar fhoirgneamh na Cartlainne Náisiúnta i mBaile Átha Cliath.

Credit: “The Book of Armagh” by Neil Melville-Kenney

the manners, habits, customs, and usages of the Grecians; the Greek Di- gamma resolved. Prosody, Composition, both in prose and verse, in English, Latin, and Greek; together with various other branches of learning — *quos enumerare longum est* — along with Irish Radically, and a small taste of Hebrew upon the Masoretic text. *Matthew Kavanagh, Philomath.*

Níos déanaí, bhí *Translations* le Brian Friel mar léiriú ealaíonta deifnídeach ar an aistriú éigeantach ó Ghaeilge go Béarla trí shúile na scoile scairte. I mbeagán focal, mar sin, tá ár n-anailís leagtha amach ag an fhírinne nach raibh an t-oideachas trí mheán na Gaeilge i 1920 ná i 1972 ná i 1997 ina fheiniméan úrnua i dtuaisceart na hÉireann. Ina ionad sin, má amharcaimid ar an cheist i gcomhthéacs na staire ina hiomláine, cuireadh oideachas ar bhunús mhuintir na hÉireann – i bhfoirmeacha éagsúla foirmeálta agus neamhfhoirmiúla – trí mheán na Gaeilge.

Polasaí coilíneach agus an tAontas 1800-1920

Is ar éigean gur gá a rá in athuir go raibh iarmhairtí díreacha ag coilíneacht Shasana agus na Breataine ar Éirinn ar stádas na Gaeilge (Ó Ruairc 2018). Bhí polasaí Béarla amháin a bhain le stair na hÉireann ina dhiaidh sin ag gabháil leis an choilíniú. Chuir an Feisire Éireannach O Connor Power an stair seo in iúl in Westminster in 1878:

A large part of the educational debt due by England to Ireland has reference to the teaching of the Irish language. When the religion of the Native Irish was proscribed, and even their dress and their style of wearing the hair also, it need not be said that their language did not escape the general persecution. A price was put on the head of the schoolmaster as well as that of the priest, and compulsory ignorance was enforced by the law of the land. Some of the methods employed to destroy the Irish language are very amusing to contemplate at the present day. The Irish parent was required to keep a stick and make a notch in it every time his child, disregarding or forgetting the instructions given him at school, ventured to express his thoughts in his Native tongue; and the child had to bring the stick to school every morning, and for every notch it showed he received a specified amount of punishment.²⁵

I bhfocail eile, tosaíodh ar pholasaí an stáit choilínigh i leith na Gaeilge a mheas mar ghníomh seachas mar easnamh - ba chosúla le teangamharú é ná le faillí. Tá macalla comhaimseartha ag baint leis an stair seo ar ndóigh. Is díol suntais é go bhfuil díospóireachtaí comhaimseartha ar an Ghaeilge ó thuaidh ag díriú ar dhlí ó 1737 i leith- 'the last of the penal laws' (Dunbar 2008). Mar sin, bhí aisghairm an Achta um Riar Cirt (Éire) 1737 mar chuid den phlé ar chomhaontú NDNA beagnach 300 bliain níos déanaí in 2019.

Rinneadh ceist ról na Gaeilge i gcúrsaí oideachais a dhíriú i ndiaidh Acht an Aontais ó 1801 ar aghaidh le linn céad bliain inar forbraíodh córas oideachais nua-aimseartha in Éirinn. Bhí teip ghinearálta go fóill ann an Ghaeilge a aithint agus a fhorbairt sa chóras oideachais. Ach ba lú an plé go minic ar cheist theagasc na Gaeilge do dhaoine in Éirinn a raibh Béarla acu cheana féin ach ar chainteoirí aonteangacha Gaeilge iad:

The Board of Education gave little attention to Irish—not even to place it on the same footing as French. The people who did not know a word of English were taught to read English reading lessons with as much success as would attend an effort to teach English children Greek without a grammar or vocabulary. In the West of Ireland the unfortunate urchins at school were put through their lessons in English, and taught to read that language without knowing a single word of it, and taught to spell just as if they were parrots. The thing was so comical, so ridiculous, that it could not possibly occur in connection with any other institution than the Irish Board of Education.²⁶

Is fiú a lua gurb é seo polasaí an stáit:

The conduct of the Board of Education was extraordinary. For £1,000 or £2,000 a-year they would be able, from the numerous monitors and teachers who were sent up from the country knowing Irish fluently, to give the children who required it instruction in Irish, and cheap instruction. Books could also be printed in the Irish language, by aid of which they would be ultimately able to teach the children to read English. But what was the result of the present system? Why, that the children neither knew Irish nor English. When they came to England, if their necessities brought them to this country, they were laughed at—when they went to America also they became the laughing-stock of the people, who did not,

25 HC Deb 15 Iúil 1878 eag. 241 cc1524-32

26 Orders Of The Day. Volume 283: pléite dé hAoine 17 Lúnasa 1883 cc1035-1037

by the way, laugh at Germans or Italians for not knowing English, because they were not expected to know it.²⁷

Go híorónta, áfach, i lár an mheatha ollmhóir seo feicimid idirghabháil thar a bheith forásach amháin. Mar sin sa bhliain 1855 thairg Sir Patrick Keenan - Coimisinéir Cónaitheach ar an Bhord Náisiúnta, agus iar-Chigire na Scoileanna Náisiúnta - léamh eile ar áit na Gaeilge sa chóras oideachais in Éirinn:

Many good men seem to me to forget that the people might know both Irish and English, and they also forget that by continuing to speak Irish and learning English through its medium, the latter language would be enriched by the imagery and vigour of the mother tongue, and the process of learning would be a mental exercise of so varied and powerful a character, that its disciplinal effect upon the mind would be equal in itself, and by itself, to a whole course of education of the ordinary kind. The shrewdest people in the world are those who are bilingual; borderers have always been remarkable in this respect. But the most stupid children I have ever met with are those who were learning English whilst endeavouring to forget Irish. (Twenty-second Annual Report of the Commissioners: 75)

Faraor, níor glacadh leis an tacaíocht léargasach seo do chur chuige dátheangach.²⁸

De réir mar a tháinig oideachas foirmiúil stáit chun cinn in Éirinn faoi smacht stát na Breataine, bhí an Ghaeilge fágtha as an áireamh ar feadh bhunús an naoú haois déag. Glacadh isteach de réir a chéile acmhainn *éigin* do mhúineadh na Gaeilge, ach ba é an Béarla an meán oideachais réamshocraithe fiú do pháistí aonteangacha a raibh Gaeilge acu. Rinne WE Foster, a ceapadh mar Phríomh-Rúnaí in Éirinn ag an am, achoimre ar an chur chuige seo in 1880:

I cannot encourage the teaching of Irish or of any other difficult extra subject to children

in the second, third, and fourth classes. The hon. Member refers to the need of working for subsistence. That need obliges children in the lower classes to give their time almost exclusively to reading, writing, and ciphering.²⁹

Is fiú a chur in iúl go ndearna sé an forógra seo – a bhí chomh lán le tuairimí aicmeacha agus ciníochas faoi fheidhm na Gaeilge san oideachas – *sular* tháinig sé go hÉirinn chun a fhreagrachtaí a ghlacadh i leith oideachas na hÉireann.

Tháinig méadú ar an teannas faoin Ghaeilge agus faoin Ghaelscolaíocht de réir mar a chuaigh an ghluaiseacht i dtreo an Rialtais Dúchais ar aghaidh idir 1868 agus 1912. Ba mhínic dhá loighic chontrártha le chéile ag an dioscúrsa seo: ar dtús níor cheart an Ghaeilge a theagasc ach mar ‘theanga mharbh’ seachas mar theanga bheo; níor cheart Gaeilge a theagasc mar dhara teanga toisc gur teanga mharbh í. Pé scéal é, neadaíodh Gaelfóibe. Dá bhrí sin, agus é ar dhuine de na daoine is díograisí i gcoinne oideachas na Gaeilge, d’áitigh an MP aontachtach JA Rentoul, ‘The Irish language will carry us nowhere. It is of no value anywhere outside a few mountainous districts in Ireland’:

The people of Ireland, as regards their relation to the Irish language, are of three classes: first, those who do not know Irish, which is nine-tenths of the people; second, those who know and speak both English and Irish; and thirdly, some thirty or forty thousand who know only Irish. The first class had better leave Irish alone; the second class had better cultivate the English, and the third class had better learn English by mixing with English-speaking people....³⁰

De réir a chéile, áfach, múnlaíodh na hargóintí in éadan theagasc na Gaeilge i dtéarmaí ina bhféadfaí míbhuntáiste a bheith ann do Phrotastúnaigh agus/nó Aontachtaithe dá mbeadh Rialtas Dúchais ann.³¹ Mar a d’áitigh James Craig – Príomh-Aire

27 Orders Of The Day. Volume 283: pléite dé hAoine 17 Lúnasa 1883 cc1037-1041

28 Go híorónta, aistríodh Keenan ina dhiaidh sin mar riarthóir coilíneachta go Málta áit ar éirigh leis polasaí dátheangach rathúil a chur i bhfeidhm ina chóras oideachais.

29 National Education (Ireland)— The Irish Language Volume 252: pléite dé hAoine 4 Meitheamh 1880 c1197

30 Class Iv Volume 86: pléite dé hAoine 20 Iúil 1900 c697..

31 Maidir leis seo rinneadh iarrachtaí cosaintí ‘Béarla amháin’ a chur isteach sna billí éagsúla um riail an bhaile.

Thuaisceart Éireann ina dhiaidh sin:

Does anyone deny that the modern teaching of Irish has been carried out with no other purpose than to use it as a political lever in the county councils, the boards of guardians, and in other local institutions? We have a very recent example of the way in which this language has been forced upon the people. There is no real demand coming from the people to learn it, otherwise far more people in Ireland would speak it than do so to-day.... Does anyone present imagine that if [Irish nationalist] Members had their way this learning of Irish would not penalise everybody who was not prepared to come to [them] and ask for mercy? That is really what it amounts to.³²

Is é sin le rá, maidir leis na hargóintí go léir atá ann faoi láthair faoi *armáil* na Gaeilge, dealraíonn sé gurbh iad aontachtaithe áirithe a chuir tús leis seo ar dtús. Mar a thugann Andrews le fios, thosaigh ionsaithe aontachtacha ar theagasc na Gaeilge i Westminster i bhfad sular bunaíodh Conradh na Gaeilge. Ina theannta sin, bhí feachtas comhaontaithe aontachtach ar bun in aghaidh úsáid na Gaeilge san oideachas glúin roimh bhunú ceachtar de Shinn Féin nó an ghluaiseacht phoblachtach nua-aimseartha.

Ar aon nós, bhí an díospóireacht faoin Ghaeilge agus teagasc na Gaeilge ag bogadh isteach i gcéim nua. Is le Scoil Éanna an Phiarsaigh a bunaíodh i 1908 mar mheánscoil do bhuaicphointe agus Scoil Íde do chailíní ina dhiaidh sin i 1910 a cuireadh tús le breith na Gaelscolaíochta nua-aimseartha. Is léir go raibh an Píarsach féin lárnach i bhforbairtí polaitiúla níos leithne sa tréimhse 1916-21 a bhain buaicphointe amach le críochdheighilt na hÉireann. Le linn na tréimhse seo, d'éirigh gníomhaíochas teanga agus náisiúnachas agus poblachtánachas fite fuaite tríd a chéile. Nuair a rinneadh Éire a chríochdheighilt agus nuair a bunaíodh Tuaisceart Éireann le hAcht Rialtas na hÉireann i 1920, ba léir go ndéanfaí teagasc na Gaeilge polaitiúil agus seicteach láithreach. Ag an pointe sin, ba

chéimithe in athbheochan na Gaeilge nach mór na gníomhaithe polaitíochta ceannasacha ó dheas. Níor athraigh an cogadh cathartha é seo – bhí taobhanna an tsaorstáit agus poblachtánaigh araon comhdhéanta de agus bhí siad araon tiomanta go mór don Ghaeilge agus d'oideachas na Gaeilge. D'fhéach an stát a d'eascair as an choimhlint sin ar an Ghaeilge mar a chéad teanga agus oideachas Gaeilge mar sprioc shainithe i bpolasaí an stáit

Stormont 1920-72

I ndiaidh an tír a chríochdheighilt agus Tuaisceart Éireann agus an Saorstát a dhéanamh di, fágadh an ceantar is mó Gaeilge i gCúige Uladh i gContae Dhún na nGall i Saorstát na hÉireann. Mar sin féin, bhí ceantair Ghaeltachta (pobail ar lean an Ghaeilge mar an chéad teanga iontu) i dTuaisceart Éireann ag an am; ba iad na Speiríní i gContae Thír Eoghain agus Oileán Reachlainn i gContae Aontroma na cinn ba shuntasáí díobh seo. In ainneoin na fírinne seo, lean cur i gcoinne na n-aontachtach i leith na Gaeilge – agus na Gaelscolaíochta – i bhfoirm nua agus níos déine. Bhí iarmhairtí marthanacha aige seo. Chuaigh sé siar, beagnach láithreach, ar an dul chun cinn beag a bhí déanta maidir le teagasc na Gaeilge sna scoileanna roimh an chríochdheighilt. Mar thoradh air sin, bhí an Ghaeilge á múineadh i níos mó scoileanna ó thuaidh i 1920 ná mar atá in 2020.

I ndiaidh 1921, thug gluaiseacht na Gaeilge i dTuaisceart Éireann freagra ar easpa tacaíochta an stáit trí chur chuige féinchabhrach a bhí dírithe ar Ghaeilge Uladh a chaomhnú. Faoi 1923, ní raibh ach craobh amháin de Chonradh na Gaeilge fágtha i dTuaisceart Éireann. Ach ón bhonn íseal seo, bhí 182 craobh i 1946. Mar sin, tá go leor fianaise ann go raibh tiomantas don Ghaeilge le linn na tréimhse. Mar sin féin, dhírigh formhór iarrachtaí ghníomhaithe Thuaisceart Éireann ar a chinntiú go bhféadfadh an Ghaeilge maireachtáil i gcomhthéacsanna uirbeacha seachas sna Gaeltachtaí a bhí fágtha sna sé chontae.

Mar shampla, i 1912 mhol an Teachta Dála de chuid na dTóraithe Ian Malcolm leasú le 'go deimhin agus go fírinneach a chinneadh nach mbeidh an Ghaeilge ina teanga oifigiúil in Éirinn i bParlaimint na hÉireann nó in aon roinn, agus nach mbeidh fear ná bean ag an míbhuntáiste nach féidir leo dul isteach i ngairm nó i saol poiblí mura bhfuil siad aineolach ar an teanga sin. Clásal 2 (Cumhachtaí Reachtaíochta Pharlaimint na hÉireann) Imleabhar 42: ar pléadh Dé Máirt 22 Deireadh Fómhair 1912 cc 1970-1.

32 Bille Rialtas na hÉireann Imleabhar 42: le plé Dé Máirt 22 Deireadh Fómhair 1912 cc2011-12

Idir an dá linn, ní dhearna an stát aon rud chun tacú leis na hiarrachtaí seo. Ina ionad sin, chuir stát nua Thuaisceart Éireann go gníomhach in aghaidh aon chur chun cinn na Gaeilge ar chor ar bith. Ba ghné shuntasach den phróiseas seo an t-oideachas ar ndóigh. Chuir rialtas Thuaisceart Éireann teagasc na Gaeilge – oideachas trí mheán na Gaeilge agus an Ghaelscolaíocht ar an imeall – agus faoi chois – ón tús. Laghdaíodh líon na mbunscoileanna a bhí ag teagasc na Gaeilge ina leath idir 1924 agus 1927, agus thit an líon a bhí ag déanamh staidéir ar an Ghaeilge mar ábhar breise ó 5531 go 1290 idir 1923 agus 1926. Cuireadh deireadh iomlán leis an fhóirdheontas don Ghaeilge mar ábhar breise i 1934.

Mar atá feicthe againn cheana, dheimhnigh Craigavon mar Phríomh-Aire Thuaisceart Éireann an fhealsúnacht a bhí taobh thiar den chur chuige seo. Agus é ag caint i 1936 d'fhiafraigh sé:

What use is it here in this progressive busy part of the Empire to teach our children the Irish Language? What use would it be to them? Is it not leading them along a road which has no practical value? We have not stopped such teaching; we have stopped the grants – simply because we do not see that these boys being taught Irish would be any better citizens.

Bhí iarmhairtí móra mar thoradh ar an timpeallacht naimhdeach seo.³³ Fuair na cainteoirí deireanacha dúchais Gaeilge as na contaetha atá anois i dTuaisceart Éireann bás san 20ú haois. Is féidir a mhaíomh gur tháinig deireadh le Gaeilge dhúchasach na sé chontae i dTuaisceart Éireann nuair a d'éag an cainteoir dúchais deireanach Gaeilge Reachainn i 1985. Mar a thugann Iontaobhas Ultach le fios:

Counties Down and Fermanagh were the first counties where Irish died out, but according

to the 1911 census, Irish was spoken by the majority of the population over 60 years old in parts of the Sperrin mountains and Rathlin Island. Sound recordings have been made of the Irish of Antrim, Armagh, Londonderry and Tyrone. One of the last speakers of Antrim Irish, Jimmy Stewart of Murlough, died in 1950, and the last speaker of Tyrone Irish, Johnny McAleer, died in 1970. Bella McKenna, the last speaker of Rathlin Irish, was recorded on videotape and died in 1985. With her death came the extinction of the East Ulster dialect of Irish which had been spoken in what is present-day Northern Ireland.³⁴

Is féidir an tréimhse seo a shainiú mar theangamharú – an stát atá i gceannas ar imeacht na teanga labhartha agus scríofa uatheascarthach. Tá tábhacht faoi leith leis seo – is ionann tréimhse seo 'bás teanga' na teanga dúchais is sine san Eoraip i dTuaisceart Éireann. Níor mhór a bheith i d'ainbhiosán déanta – nó a bheith saite i '(g)cultúr an aineolais' de chuid Asimov – chun é seo a mheas mar rud eile seachas thar a bheith tragóideach.

Ar ámharáí an tsaoil, shábháil taighdeoirí acadúla agus gníomhaithe teanga saibhreas taifead agus scéalta ó na cainteoirí deireanacha seo.³⁵ Ar a bharr sin, tá iarrachtaí leanúnacha ar athbheochan dírithe ar na réimsí seo go léir. Mar sin féin, is díol suntais é, agus Tuaisceart Éireann ag ceiliúradh céad bliain ar an fhód, gur beag aitheantas a tugadh don teangamharú seo. Ó thaobh na teangeolaíochta de, ba é an 'éacht' ba shuntasá a bhain le stát Thuaisceart Éireann a dteanga dhúchais a bheith in éag. Trí shraith gníomhartha agus neamhghníomhartha riar stát Thuaisceart Éireann bás a theanga uatheascarthaí. Cé gur tháinig meath ar an Ghaeilge ar fud na sé chontae i bhfad roimh bhunú Thuaisceart Éireann, d'éag formhór na gcanúintí seo faoi réimeas Stormont idir 1920 agus 1972; agus fuair na cainteoirí deireanacha bás faoi

33 Mar shampla, i 1942, tugadh báta agus bóthar do Thomas Carroll, príomhoide Choláiste Teicniúil an tSraitha Báin, as an údarás áitiúil oideachais i ndiaidh dó an Ghaeilge a thabhairt isteach mar ábhar i gcuraclam an choláiste theicniúil. Bhí sé seo ag am nuair a bhí pobal bríomhar Gaeilge go fóill sna Speiríní – níos lú ná fiche míle ón Srath Bán.

34 Iontaobhas Ultach <http://www.ultach.org>

35 Mar shampla, aithníodh le déanaí saothar John Hannon in Ard Mhacha Theas 'ag bailiú agus ag caomhnú an méid a bhí fágtha den ghlúin dheireanach sin de chainteoirí dúchais Gàidhlig'. Chruinnigh sé, 'stór mór luachmhar teangeolaíoch ábhar i gcanúint uathúil Oirialla'. BBC News 2022. 'Irish language: Crossmaglen hons linguist John Hannon' 27.05.22.

Source: BBC NEWS

Riail Dhíreach ó Westminster. Ní féidir, ar ndóigh, an méid a cailleadh – d'Éirinn agus don domhan mór – a mheas. Tá saibhreas an chultúir seo le fáil in 'Cloch ar a gCarn: Macallaí Ghaeltacht na Speiríní' le Peadar Mac Gabhann (1989). Léiríonn *Tyrone Folk Quest* ó Thír Eoghain le Michael Murphy cuid de laethanta deiridh Ghaeltacht Speirín sna 1950idí³⁶.

Ar cheann de mhóroróntaí na tréimhse seo bhí an séanadh d'aon turas a rinneadh ar an stair seo. Mar shampla, tá coincheap 'teacht aniar pobail a bhí faoi chois' a bhí le feiceáil i mbeathaisnéisí bheirt de na gníomhaithe frith-Ghaeilge is díograisí a thugann le tuiscint nach bhféadfadh ceachtar den bheirt an ceangal a bhí acu leis an teanga a

scaoileadh go hiomlán. Mar sin, roghnaigh Craig mar theideal onórach 'Craigavon' – ainm a tháinig ón Ghaeilge Carraig Abhainn. (Mar onóir eile, d'úsáidfidís an fhoirm seo níos déanaí chun cathair nua Thuaisceart Éireann a ainmniú sna 1960idí.) Tá an Tiarna Londonderry, in ainneoin go raibh sé ag iarraidh an Ghaeilge a ruaigeadh as an chóras oideachais, rud nár tharla go fóill – gan íoróin de réir dealraimh – tá sé curtha i dTír na nÓg i dtailte eastáit a mhuintire ag Mount Stewart i gContae an Dúin.

Amhail is go rabhthas ag iarraidh a dheimhniú nár éirigh leis an teangamharú, bhunaigh grúpa de theaghlaigh le Gaeilge Gaeltacht uirbeach Phobal Feirste ar Bhóthar Seoighe in Iarthar Bhéal

36 Mar fhreagra tráthúil do na deighiltí comhaimseartha faoin Ghaeilge, d'aithin MJ Murphy seisear cainteoirí dúchais Gaeilge Protastúnacha i dTír Eoghain sna 1950idí (Mag Eacháin 2021). Má théimid níos faide siar ar dhaonáirimh 1901 agus 1911, cuirtear gné eile in iúl do Thír Eoghain. Níl aon chatagóir Phrotastúnach ann mar ní chuirtear ar fáil ach sainchreideamh ach má chomhbhailimid 'Eaglais na hÉireann', 'Preispitéireach' agus 'Methodist' gabhaimid an chuid is mó den phobal Protastúnach. I ndaonáireamh 1911, i dtéarmaí na ndaoine sin a bhfuil 'Gaeilge agus Béarla' acu, faightear 6791 Caitliceach agus 108 Protastúnach. Ach tá an scéal níos ach-rannaí maidir leis an chatagóir 'Gaeilge' – atá ceaptha chun cainteoirí aonteacha Gaeilge a aithint. Tugann an daonáireamh le fios anseo 55 Caitliceach agus 90 Protastúnach. Ag an pointe seo ní mór dúinn glacadh le roinnt earráidí sa daonáireamh, ach tá an difríocht idir 1901 freisin. I 1901 is iad na figiúirí comhfhreagracha ná 5943 Caitliceach le 'Gaeilge agus Béarla' agus 67 'Gaeilge amháin' le 159 Protastúnach le 'Gaeilge agus Béarla' agus 179 'Gaeilge amháin'.

Feirste ag deireadh na 1960idí. I 1971 cuireadh tús le Bunscoil Phobal Feirste le naoi gclann ón phobal sin. Ag leibhéal amháin ba é seo tús caibidle iomlán nua i stair na Gaelscolaíochta – tús na Gaelscolaíochta mar a thuigimid inniu í i dtuaisceart na hÉireann. Ní raibh aon athrú, áfach, ar dhearcadh an stáit i leith an tionscadail seo. Chuir an Aireacht Oideachais na tuismitheoirí ar an eolas:

I can now let you know that it is the Ministry's view that instruction given entirely through the medium of Gaelic would not "constitute ... efficient and suitable instruction" for the pupils of an independent school. A complaint would therefore be served by the Ministry.

Amhail is go rabhtas ag déanamh neamhairde ar fhreagra stáit Stormont ar theagasc na Gaeilge, bunaíodh an scoil gan tacaíocht stáit agus múinteoirí agus tuismitheoirí faoi bhagairt ionchúisimh.

Riail Dhíreach 1972-1998

Cé gur thit Stormont agus gur cuireadh Riail Dhíreach i bhfeidhm agus go raibh deis ann go ndéanfaí leasú éigin ar an leithcheal ba mhó a tharla le caoga bliain anuas, is beag tionchar dearfach a bhí aige seo láithreach i dtéarmaí na Gaelscolaíochta. Sa tréimhse seo daingníodh Bunscoil Phobal Feirste mar an chéad Ghaelscoil sa Tuaisceart. Thosaigh foirm inaitheanta ag teacht ar mhúnla na Gaelscolaíochta i dTuaisceart Éireann. Ach bhí an próiseas seo 'lasmuigh' den stát agus d'fhan an stát naimhdeach go ginearálta do choincheap na Gaelscolaíochta. Ní bhfuair an scoil tacaíocht reachtúil ar dtús agus choinnigh tiomsú airgid deonach an scoil ar an saol ar feadh na chéad trí bliana déag. De réir lontaobhas na Gaelscolaíochta, 'It had a difficult and fraught relationship with the Department of Education in its early years and was threatened with both closure and legal action by the Department'.

Níor ghlac an scoil i mBéal Feirste ach le páistí ó theaghlaigh le Gaeilge ar dtús. Tharla an chéad chloch mhíle eile i bhforbairt Gaelscolaíochta i 1978 nuair a tugadh isteach clár iomlán naíolainne. Ag an phointe seo thioctadh le teaghlaigh Bhéarla a bpáistí a chlárú ó thrí bliana d'aois ar chlár tumoideachais. Faoin am seo ba thionscadal níos leithne é seo taobh amuigh de phobal na Gaeilge agus oscailte d'aon duine a raibh suim sa Ghaelscolaíocht acu. Bhí sainghné na Gaelscolaíochta ó thuaidh socraithe anois agus an luath-thumoideachas mar phríomhchuid de shealbhú teanga ag formhór na bpáistí.

D'fhorbair an chuid is mó den fhás seo go fóill taobh amuigh den soláthar oideachais príomhshrutha agus gan tacaíocht ón stát. Tháinig athrú air seo nuair a bunaíodh aonad lán-Ghaeilge i 1983 i mbunscoil Chaitliceach i nDoire. Bhí an t-aonad, a bhí ag feidhmiú faoi bhainistíocht scoil bhunaithe Béarla, aitheanta agus maoinithe ag an Roinn Oideachais ó bunaíodh é. Tháinig méadú seasta ar an rollú i nDoire sna deich mbliana ina dhiaidh, agus d'fhorbair sí ina scoil neamhspleách faoi chothabháil Chaitliceach. Mhaoinigh an Roinn Bunscoil Phobal Feirste faoi dheireadh i 1984. Rinneadh iarrachtaí níos déanaí ar an mheánoideachas agus bunaíodh Meánscoil Feirste, an chéad mheánscoil lán-Ghaeilge ó thuaidh, i 1991 le naonúr daltaí.

De réir mar a tháinig forbairt ar phróiseas na síochána, d'éirigh stádas na Gaeilge agus na Gaelscolaíochta ina phríomhtháscaire maidir le 'tógáil muintíne' ar an taobh náisiúnach/poblachtánach. Mar sin, measadh go raibh tábhacht i bhfad níos mó ag baint le feabhsuithe beaga ar an tsoláthar Gaelscolaíochta.³⁷ Ba é buaicpointe na dinimice seo ná ceist mhaoinithe stáit do Mheánscoil Feirste – an mheánscoil Ghaeilge in iarthar Bhéal Feirste – a d'éirigh ina 'tástáil litmis don phróiseas síochána' ag go leor náisiúnaithe agus poblachtánaigh.³⁸ Breathnaíodh ar an chinneadh maoiniú a dhiúltú do Mheánscoil Feirste mar chonstaic thábhachtach agus bhí an

37 Mar sin i 1996 an phríomh-Chomhdháil Idir-Rialtasach Angla-Éireannach 'considered recent progress in the work which it had commissioned into ways of improving and extending RTE and Telefís na Gaeilge reception in Northern Ireland. It looked forward to early agreement on this subject.... It also welcomed the recent decision to recognise Bunscoil an Iuir in Newry and looked forward to the continuing facilitating of parental choice as regards Irish language schooling in Northern Ireland'.

38 'It is important to recall that at my first meeting the British Prime Minister within days of my assuming office I

cúlú ar an chinneadh sin ina phríomhghné de mhúinín a chothú i measc náisiúnaithe. Nuair a cuireadh é seo ar fáil, ba chosúil go raibh caidreamh nua bunaithe idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht.³⁹ Deimhníodh é seo níos déanaí sa ghealltanais sonracha agus mionsonraithe – lena n-áirítear an dualgas reachtúil don Ghaelscolaíocht – i gComhaontú Aoine an Chéasta 1998. Chuir sé seo tús leis an tréimhse atá mar fhócas ag an taighde seo – an comhthéacs nua ina bhfuil an 'dleacht reachtúil' mar fhrámaíocht ar fhreagairt an stáit don Ghaelscolaíocht.

Comhaontú Aoine an Chéasta go dtí an lá inniu

Bhí pobal na Gaeilge ag súil go gcuirfeadh an dualgas reachtúil deireadh le cur chuige diúltach an stáit i leith na Gaelscolaíochta agus go *n-athshocródh* sé an caidreamh idir an stát agus an Ghaelscolaíocht go hiomlán. Go simplí, ba é 'intinn an ghníomhaí' ná gur cheart go mbeadh an caidreamh idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht athraithe ó bhonn diúltach go stát dearfach mar gheall ar an imeacht nua seo. Ar an aghaidh, bhí stádas níos pribhléidí ag an Ghaelscolaíocht anois ná ag aon earnáil eile – seachas an earnáil IE.⁴⁰ Ní raibh aon dualgas ar an stát aon chineál eile oideachais a fhorbairt, ach bhí sé tiomanta don Ghaelscolaíocht a chur chun cinn chomh maith lena forbairt a spreagadh agus a éascú. Mar sin níor mhírreasúnta an tuairim é go sárófaí stair an stáit in aghaidh na Gaelscolaíochta, agus go n-éireodh an caidreamh amach anseo níos dearfaí.

Is cinnte gur tháinig athrú ar an dinimic thar na blianta ina dhiaidh sin. Chonacthas forbairtí níos leithne ar an Ghaelscolaíocht mar gheall ar an chaidreamh nua idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht i ndiaidh GFA. Chomh maith leis an mhéadú ar líon na scoileanna lán-Ghaeilge maoinithe, bhí tacaíocht ann d'infreastruchtúr Gaelscolaíochta níos leithne. Bunaíodh *Gaeiloiliúint*

le freagracht as bunú agus forbairt bunscoileanna nua lán-Ghaeilge. Bunaíodh Altram i 1990 mar eagraíocht réigiúnach oiliúna agus chomhairleach d'earnáil na luathbhlianta Gaeilge. I 1998 aistríodh an tÁisaonad LánGhaeilge a bunaíodh ar dtús i mBunscoil Phobal Feirste go Coláiste Ollscoile Naomh Muire. Táirgeann an áis foilsitheoireachta leabhar seo leabhair don Ghaeolideachas ag an Bhunleibhéal agus ag leibhéal na Meánscolaíochta.

Bhunaigh DENI dhá chomhlacht deonacha nua chun plé leis an Ghaelscolaíocht. Sa bhliain 2000 bunaíodh Comhairle na Gaelscolaíochta (CnaG as seo amach), mar chuideachta faoi theorainn ráthaíochta agus gan scairchaipiteal (Comhairle na Gaelscolaíochta, 2015). Tá stádas carthanachta ag CnaG agus tá sé aitheanta mar charthanacht ag an Choimisiún Carthanachta do Thuaisceart Éireann ó mhí Aibreáin 2017. Cé gur comhlacht neamhreachtúil agus carthanais é CnaG, faigheann sé a bhunmhaoiniú trí dheontas i gcabhair ó DENI faoi na cumhachtaí atá in Airteagal 89(2) den Ordú Oideachais (Tuaisceart Éireann). Mar thoradh air sin, ainmníodh é mar Chomhlacht Poiblí Neamh-Rannach (NDPB) in 2012. Déanann Comhairle na Gaelscolaíochta ionadaíocht ar an Ghaelscolaíocht ag leibhéal déanta polasaithe taobh istigh den Roinn Oideachais, CCEA, agus an tÚdarás Oideachais (ar a dtugtaí Boird Oideachais agus Leabharlainne ceantarbhunaithe).

In 2001, bunaíodh lontaobhas na Gaelscolaíochta, mar chiste iontaobhais don Ghaelscolaíocht. Fuair sé íocaíocht tosaigh de £1.25m ón Rialtas. Cuireadh deontas breise de leathmhilliún punt leis an mhaoiniú seo níos déanaí. Ba é an maoiniú iomlán a bhunaigh DE do lnaG ná £3.6m - suas go dtí 2004. Caitheadh é seo beagnach go hiomlán sna chéad 8 mbliana ar thacú leis an éileamh breise don Ghaelscolaíocht. Tá sé á riar ag bord iontaobhaithe arna cheapadh ag an DENI agus CnaG. Tá an chuid is mó dá mhaoiniú dírithe ar scoileanna agus réamhscoileanna neamh-mhaoinithe. Mar sin, cuireann lontaobhas na

raised the issue of Meánscoil Feirste. While there has been some significant improvement in the position of Meánscoil Feirste since then as a result of the representations made by me and others, further evidence of a commitment to respect for the Irish language through this school can and should be given'. *Díospóireacht i nDáil Éireann – Dé Máirt, 14 Bealtaine 1996, Eag. 465 Uimh. 3 'Próiseas Síochána Thuaisceart Éireann'*.

39 Breen, Suzanne. 1996. 'Irish language school on Falls Road to get full British funding' *Irish Times* 15.05.96.

40 Ós rud é go bhfuil IE ainmnithe go sainráite mar chomparadóir sa GFA, ba é seo an tsamhail don dualgas reachtúil don Ghaelscolaíocht. (Féach an Ciste um Oideachas Imeachtha 2022).

Credit: Cultúrlann McAdam Ó Fiaich

Gaelscolaíochta tacaíocht airgeadais ar fáil do scoileanna ag an bhunleibhéal agus ag an dara leibhéal, nach bhfuil ag fáil maoiniú go fóill ón Rialtas, agus dóibh siúd a bhunaíonn agus a fhorbraíonn soláthar nua réamhscoile, bunscoile nó meánscoile. Soláthraíonn sé iasachtaí agus deontais fosta chun an soláthar oideachais reatha a fhorbairt agus a fheabhsú. I ndiaidh do CnaG agus lontaobhas a bheith bunaithe, rinne Gaeloilíúint a ról a athmhúnlú agus ghlac sé freagracht as forbairt na Gaelscolaíochta ag an tríú leibhéal. Sa deireadh in 2008 chuir an Roinn Oideachais a measúnú féin ar fáil ar an tsoláthar nua Gaelscolaíochta i ndiaidh GFA ar fáil ina *Tuarascáil ar Athbhreithniú ar Ghaelscolaíocht*. Tá sé seo go fóill ar an anailís bhonnlíne reachtúil is déanaí ar an earnáil lena n-áirítear 'dúshláin le tabhairt fúthu' chomh maith le sraith 'Recommendations on the way forward for Irish-medium for Irish-medium Education.

Ó rinneadh an t-athbhreithniú seo tá fás 80% tagtha ar an earnáil ach tá cuid mhór de na moltaí go fóill nach bhfuil curtha i gcrích nó a bhfuil cuid acu curtha i gcrích. In 2021 is ionann an earnáil mhéadaithe seo agus tuairim is 7000 dalta scoile thar gach leibhéal de sholáthar oideachais réamhscoile agus reachtúil (NISRA/DE 2021). Taobh istigh den daonra scoile seo

tá 90+% de dhaltaí ó chúlra teaghlaigh agus Béarla mar phríomhtheanga acu. Mar sin, tá an tumoideachas ina phríomhghné in oideolaíocht na Gaelscolaíochta. D'fhéadfaí a mhaíomh gurb ionann é seo agus buncharachtar na Gaelscolaíochta sa tuaisceart. I gcás cuid mhaith de na scoláirí, is é an tumoideachas an eochair do shealbhú teanga. Níos forleithne, ar ndóigh, tá an luath-thumoideachas mar bhunchloch den scothchleachtas idirnáisiúnta ó thaobh sealbhú teanga de. Tá sé seo go fóill ar cheann de na príomhdhúshláin don Ghaelscolaíocht. Tá teip níos leithne go fóill ann aitheantas a thabhairt do thábhacht na luathbhlianta i dtimpeallacht Ghaelscolaíochta chun leanaí a ullmhú chun dul i ngleic go hiomlán leis an churaclam trí Ghaeilge sa bhunscoil.

Polasaí na Roinne Oideachais agus EA i leith na Gaeilge ó 1998 i leith

Tugann Mercator forbheathnú úsáideach ar an déimeagrafaíocht agus ar an stair leathan ar fud earnáil na Gaelscolaíochta ó 1998 in *The Irish language in education in Northern Ireland (2019)*. Is ar an Roinn Oideachais atá an phríomhfhreagracht maidir leis an dualgas reachtúil

agus tá freagrachtaí breise ar an Údarás Oideachais anois. Maidir leis seo, tharla an t-athrú is suntasáí i 1998 nuair a rinneadh soláthróir Gaelscolaíochta den stát. De réir a chéile, ón phointe sin ar aghaidh, tarlaíonn an chuid is mó den soláthar Gaelscolaíochta 'taobh istigh den chóras'. Ciallaíonn sé seo go gcuimsíonn aon scrúdú ar DE anois an t-infreastruchtúr a tháinig chun cinn chun an Ghaelscolaíocht a chomhtháthú leis an soláthar oideachais príomhshrutha i dTuaisceart Éireann – go háirithe Comhairle na Gaelscolaíochta agus lontaobhas ach fosta na struchtúir Gaelscolaíochta mar chuid den DE agus EA. Tá foireann IMIE ag DE anois, a bhíonn ag plé fosta le hoideachas imeasctha. Níl aon fhoireann Gaelscolaíochta ar leith in EA, ach tá oifigeach amháin a bhíonn ag plé leis an Ghaelscolaíocht, ar bhonn páirtaimseartha agus ceannaire ar 'tacaíocht earnála'.⁴¹ D'fhág CCEA an post mar chomhordaitheoir Gaelscolaíochta iomarcach roinnt blianta ó shin agus níl aon duine tagtha ina áit go dtí seo. Agus na heasnaimh as an áireamh, áfach, is fiú an t-infreasruchtúir stáit don Ghaelscolaíocht nach raibh ann roimh 1998 a lua. Gan dabht is athrú suntasach é seo.

In 2011, léirigh breithiúnas Treacy tuiscint na DE féin ar an dóigh a raibh forbairtí i ndiaidh GFA don Gaelscolaíocht bunaithe ar an dualgas reachtúil.:

The respondent's [DE] position is that a number of steps, outlined in its affidavit evidence, provide concrete evidence of the appropriate discharge of the Article 89 duty. These include, *inter alia*, the establishment of CnaG and lontaobhas na Gaelscolaíochta; amendment to the transport policy in 2001 to permit payment of up to twice the sessional rate; review of Irish-medium education in 2008; and carrying out a latent demand survey in 2010.⁴²

In ainneoin na n-athruithe suntasacha seo, áfach, tugtar le fios sa taighde seo go bhfuil dúshláin mhóra go fóill ann.

Go suntasach, tá forbairt na Gaelscolaíochta a gealladh mar gheall ar an dualgas reachtúil agus a dheimhnigh breithiúnas Treacy i ndiaidh tarlú mar chuid den athrú ollmhór a tháinig ar an stát i dTuaisceart Éireann. De réir mar a tháinig claochlú ar an stát i ndiaidh 1998, bhí an dualgas reachtúil chun an Ghaelscolaíocht a fhorbairt á léirmhíniú agus á chur i bhfeidhm ag na státseirbhísigh chéanna, a bheag nó a mhór, a bhí i bhfeidhm ar pholasaí Béarla amháin go dtí sin. I ndáiríre, d'fhorbair an stát polasaí a d'fhéadfadh a bheith mar 'pholasaí caoinfhuilíngthe' don Ghaeilge agus mar sin bhí ar an DE agus an EA (agus na boird oideachais roimhe sin) freagairt dá ndualgais nua i leith na Gaelscolaíochta. Léiríonn go leor de na teannais leanúnacha an t-aistriú leanúnach seo. Léiríonn sé sin an pointe suntasach nach ionann aire oideachais ag tabhairt tacaíochta don Ghaelscolaíocht agus an maorlathas iomlán san earnáil oideachais dá leanstan- agus a mhalairt de dhóigh.

Chomh maith leis na ceisteanna seo, is é an t-athrú struchtúrach suntasach eile i dTuaisceart Éireann ná an ghné Chaitliceach den chóras oideachais. I 1920 d'fhorbair an stát córas oideachais ina raibh formhór na scoláirí i scoileanna stáit nó 'Protastúnacha' agus ba mhionlach ar leith imeallaithe iad na scoileanna Caitliceacha – ina ndearnadh an teagasc go léir ar an Ghaeilge. Ó na 1970idí, áfach, tá iolrachas Caitliceach leanaí i ngach scoil i ndiaidh teacht mar thoradh ar aistriú déimeagrafach sa chóras oideachais – is é sin le rá gur Caitlicigh iad formhór na bpáistí i gcóras oideachais Thuaisceart Éireann. Faightear iolrachas comhchosúil anois ó thaobh an chineáil scoile de - cuirtear oideachas ar fhorhór na bpáistí i dtuaisceart na hÉireann i scoileanna Caitliceacha anois.⁴³ B'fhéidir go mbeifí ag súil leis go bhforbrófaí cur chuige níos fulangaí don Ghaelscolaíocht mar thoradh air seo. Go ginearálta, áfach, is cosúil nach raibh sé seo amhlaidh. Cé go bhfuil cuid de dhaltáí Gaelscolaíochta ag freastal ar scoileanna Caitliceacha, níl mórán fianaise ann go bhfuil sineirgíocht de chineál ar bith ar an cheist seo. Is beag an bhaint atá ag earnáil an oideachais

41 Ó Lúnasa 2021, tá 'Teacher Developer for IME' ceaptha ag EA ar bhonn sealadach agus d'fhéadfaí síneadh a chur leis..

42 Iarratas Choláiste Feirste [2011] NIQB 98: 9-10

43 Is fiú a chur in iúl nach iad seo na rudáí céanna. Freastalaíonn líon mór leanaí Caitliceacha ar scoileanna neamh-Chaitliceacha (lena n-áirítear an chuid is mó de na scoileanna GS) agus freastalaíonn líon níos lú leanaí

Chaitlicigh le tacú leis an dualgas reachtúil ná an earnáil stáit. Mar sin, cé go mb'fhéidir go mbeimis ag súil le timpeallacht nach bhfuil chomh naimhdeach sin a aimsiú don Ghaelscolaíocht i gcomhthéacs earnáil Chaitliceach, dealraíonn sé nach amhlaidh atá an scéal go hiondúil.

Ar deireadh, tá athrú níos cúinge tagtha ar an dóigh a mbíonn cúraim na haireachta oideachais de shíor ag athrú. I ndiaidh 1998, bhí céim tosaigh ann nuair a bhí an cúram oideachais ag SF agus triúr airí as a chéile ag an pháirtí.⁴⁴ D'amharc SF air féin agus breathnaíodh go forleathan air mar an abhcóide is díograisí don Ghaeilge – agus dá bhrí sin, don Ghaelscolaíocht– i measc na bpáirtithe polaitíochta ar fad ó thuaidh. Mar sin, nuair a tháinig Peter Weir ón DUP in áit an aire oideachais SF deireanach John O'Dowd in 2016 bhí easaontas soiléir ag leibhéal na hAireachta. Chuir an DUP í féin i láthair – agus ba léir don dall gurbh amhlaidh a bhí - mar naimhdeach i leith na Gaeilge – agus dá bhrí sin, naimhdeach don Ghaelscolaíocht. Áiríodh go sonrach ina fhorógra do thoghchán 2016 gealltanais maidir le 'tackling the preferential treatment of Irish Medium' mar chuid dá 'education equality agenda'. Ba shaintréith an athraithe aireachta seo sa Roinn Oideachais ná an polasaí nua 'English First'. I gcás na Gaelscolaíochta ní raibh sé seo ach ina reitric. Bhí bagairt ann go ndéanadh an t-aire nua cinneadh a bhain leis an Ghaelscolaíocht a rinne a réamhtheachtaí de chuid SF a chealú – cinneadh nár tharla riamh roimhe fiú amháin le linn dhoiléire an rialachais i ndiaidh GFA i dTuaisceart Éireann. Mar sin, fiú leis an toil is fearr ar domhan, d'fhéadfaimis glacadh leis go mbeadh tionchar suntasach ag na hathruithe polaitiúla seo ar thuairimí institiúideacha i leith na Gaelscolaíochta.

Déanann an Equality Commission achoimre ar an athrú shuntasach seo:

A DUP MLA, Peter Weir, then took up office as Education Minister on 25 May 2016. In June 2016, the Irish language policy was subject to review and an entirely new draft 'languages policy' had been produced. No consultation or equality screening took place, nor does there appear to have been any engagement with Irish language speakers or advisory bodies. No records were kept as to what prompted the sudden review and re-writing of the policy. As regards to purpose, the DE stated that the new policy changed the language for the administration of the department's functions from English and Irish, to 'English only'. It also led to a monolingual logo being adopted. (2020: 41)

Bhí éifeacht níos leithne ag an *volte face* seo fosta ar an earnáil oideachais reachtúil níos leithne

Around the same time the Education Authority dispensed with its multilingual logo, which had included Irish, to adopt instead 'English only' branding policy. CAJ sought clarification of what had prompted this change and was initially told in September 2018 that it had been on the basis of a ministerial instruction. This was understood as a verbal 'instruction' as no record of it was disclosed. Subsequently the EA changed its position and argued that the "the Chief Executive made an operational decision to use the monolingual option in line with the DE practice at the time". (Equality Coalition 2020: 42)

Mar sin, ba chosúil gur thug an tÚdarás Oideachais le fios nach raibh a ghlacadh le polasaí 'Béarla Amháin' mar thoradh ar threoir ón Aire:

'The EA initially said that "with a change in Department of Education ministry in May

neamh-Chaitliceacha ar scoileanna Caitliceacha.

44 Bhí tréimhse cúig bliana de Riail Dhíreach ann idir an chéad aire SF agus na cinn ina dhiaidh sin (2002-2007). Níor aisiompaigh sé seo an polasaí dátheangach/trítheangach a bhí i bhfeidhm cheana féin. Thug sé isteach, áfach, treoir ábhartha don Ghaelscolaíocht maidir leis an Chairt Eorpach.

2016, the logo was changed to English language only". Less than two months later a letter from the same official said: "I would like to clarify that there was no ministerial instruction in May 2016 to change the EA logo/corporate branding/promotional literature". The official confirmed that while mono-lingual and tri-lingual options for the EA corporate logo remained in place, "in 2016 the chief executive made an operational decision to use the mono-lingual option in line with the DE (Department of Education) practice at the time". (Young 2019)

Níor iarr duine ar bith in DE riamh 'treo ón Aire' (i.e., an bealach foirmiúil a 'treoraíonn Aire' d'oifigigh rud éigin a dhéanamh in aghaidh a gcuid comhairle (bunaithe de ghnáth ar chaighdeáin rialachais infheidhmithe) ach d'athraigh an Roinn polasáí i leith na Gaeilge ar bhealach go hiomlán treallach, trí alt 75 agus dualgais eile a rith. Ní dhearna oifigigh na Roinne aon rud chun stop a chur leis seo, lena n-áirítear bealach timpeall a cheadú ar dhualgais chomhionannais maidir le nósanna imeachta. Ina ionad sin, ba cheart go mbeadh sé tugtha le fios acu go raibh an seasamh contrártha le hoibleagáidí idirnáisiúnta maidir le dualgas chun an Ghaelscolaíocht a chur chun cinn agus treoir cheangailteach a lorg chun iad féin a shaoradh ón locht.

Cé acu a luíonn an locht ar threoir ón Aire nó gníomhaireacht roinne, b'ionann na hiarmhairtí don Ghaeilge agus don Ghaelscolaíocht. Ba chosúla an caidreamh nua a gealladh le dualgas reachtúil leis an staid i 1922 nó 1972 nó 1972. Bhí seasamh de facto 'English Only' ag an earnáil arís agus is é seo an staid reatha fós. I bhfocail eile, aistríodh é ó aire a raibh an pháirtí, i bprionsabal, i bhfách go gníomhach leis an Ghaelscolaíocht go páirtí a bhí go soiléir ina éadan agus bhí iarmhairtí móra aige seo láithreach. Leanadh leis an chur chuige seo nuair a tháinig Michelle McLlveen ón DUP in ionad Peter Weir mar aire oideachais i mí an Mheithimh 2021. Is fiú a luath gur chruthaigh an t-athrú seo i bhfad níos mó fadhbanna don DE agus EA ná do ranna agus institiúidí eile toisc go raibh siad freagrach as earnáil na Gaelscolaíochta. Ó tharla GFA agus an dualgas reachtúil bhí an earnáil ar fad ag freastal ar dhá phobal teanga éagsúla, an Ghaeilge agus an Béarla. Ba chomhartha maslach i leith na Gaeilge é filleadh ar an

aonteangachas – laghdaigh sé a chuid oibre féin don Ghaelscolaíocht agus bhain sé an bonn den fhreagracht atá air an earnáil a fhorbairt.

Bhí an teachtaireacht seo 'English Only' don Ghaelscolaíocht – nach bhféadfaí amharc air ar bhealach ar bith eile ach rud a bhainfeadh an bonn go díreach den dualgas reachtúil ar fhorbairt na Gaelscolaíochta – faoi chúram na Roinne féin, cé go raibh sé faoi threoir ag airí an DUP. Níor tugadh tacaíocht don tuairim go raibh meicníochtaí comhionannais agus dualgais reachtúla an rialtais maidir le comhroinnt cumhachta láidir go leor chun aon athrú ar pholasáí agus cleachtas Gaelscolaíochta a chosc. Ar leibhéal aireachta agus roinne araon, baineadh an bonn den tiomantas don Ghaelscolaíocht a fhorbairt ar an bhealach is doimhne.

Bhí tionchar ag na hathruithe struchtúracha seo ar an chaidreamh phraiticiúil idir an earnáil oideachais reachtúil agus earnáil na Gaelscolaíochta. Ag leibhéal amháin, tá na saincheistanna a dtugtar aghaidh orthu cíortha go maith. Mar shampla, tugann foilseachán Ghrúpa Oibre na gCeannairí Scoileanna Lán-Ghaeilge, *Collaborative Practice to Drive School Improvement*, forbheathnú cuimsitheach ar cad is gá a dhéanamh atá bunaithe san earnáil. Mar a luaitear ann:

Irish Medium Education differs fundamentally from all other sectors in that it provides an alternative system of education. The immersion/bilingual model of education espoused by IM schools is not replicated by any other sector and thus this entails major implications in terms of pupil need, pedagogy and sustained sectoral development. There is a perception that something of a cavity has arisen between the sector and the relevant education authorities. (2016: 4)

Deimhníonn an taighde seo an coincheap seo de 'bearna' idir an earnáil agus na 'húdarais oideachais ábhartha'. I bhfocail eile, is beag amhras go bhfuil an scoilt seo imithe in olcas san idirthréimhse.

Maidir leis an DE agus an EA araon, tá na hoptaic reatha an-soiléir agus suntasach. Ní léiríonn aon teagmháil tosaigh le ceachtar acu aon bhaint leis an Ghaeilge nó leis an Ghaelscolaíocht ar chor ar bith. Mar shampla, teastaíonn cuardach mionsonraithe ar a láithreáin ghréasáin faoi seach

Credit: Northern Ireland Assembly, Peter Weir MLA, DUP

sula ndéantar aon nasc chuig an Ghaelscolaíocht. D'fhéadfadh aon duine a bheadh ag tabhairt cuairte ar leathanach baile na Roinne Oideachais nó an Údarás Oideachais glacadh leis nach raibh a leithéid de rud ann agus an Ghaeilge nó an Ghaelscolaíocht i dTuaisceart Éireann. Deir siad go bhfuil polasáí Béarla amháin acu. Is trí mheán an Bhéarla a bhíonn an cur i láthair tosaigh ar fad acu – agus níl aon leagan Gaeilge á thairiscint nó ar fáil. Is é sin le rá, freagraíonn an dá chomhlacht dá ndualgas reachtúil 'forbairt a spreagadh agus a éascú' don Ghaelscolaíocht tríd an dóigh seo. Teipeann orthu a chur in iúl gurb ann di *in aon chor* ina chur i láthair don lucht leanúna ar fad atá acu ar an Idirlíon. Tá codarsnacht mhór idir seo agus na ranna oideachais in Éirinn, in Albain agus sa Bhreatain Bheag atá dátheangach ina dteangacha 'réigiúnacha' faoi seach. Mar shampla, molann Rialtas reatha na Breataine Bige:

Ensuring that all learners will be able to use the Welsh language when they leave school is important in our ongoing education reforms. This is part of our national journey towards a million Welsh speakers by 2050. Our schools are already playing a crucial role in enabling thousands of children each year to begin or continue their journey towards becoming

bilingual citizens. We want more children to acquire skills in both languages and to use Welsh in their daily lives. (Welsh Government 2020: 28)

Tá níos mó Gaeilge ar leathanach baile na Roinne Oideachais fiú ar Oileán Mhanann – a thacaíonn le bunscóil amháin ar Oileán Mhanann – ná mar atá ag DE nó EA. Insíonn sé seo dúinn, 'Cuireann an DESC an Mhanannais agus a stair, a hoidhreacht agus a cultúr uathúil chun cinn go gníomhach.' Tá codarsnacht shuntasach idir an cur chuige seo agus na hábhair phoiblí san earnáil reachtúil oideachais i dTuaisceart Éireann.

I ndiaidh iarracht ollmhór a dhéanamh, is féidir teacht ar bhuneolas ón earnáil oideachais – liostaí de scoileanna Gaelscolaíochta agus líon rollaithe scoile agus mar sin de. Ach ní léiríonn sé seo go bhfuil aon chur chun cinn an nó fiú aon admháil in aon slí ar bith a d'fhéadfadh teacht leis an dualgas chun an earnáil a fhorbairt. Ina ionad sin, d'fhéadfadh an breathnóir ócáideach glacadh leis go réasúnta go bhfuil an Ghaelscolaíocht á ceilt ag an dá chomhlacht. Tugann sé seo go léir le fios go bhfuil rud éigin an-éagsúil ó 1998 agus an tuairim go raibh an caidreamh idir an stát agus an Ghaelscolaíocht i dTuaisceart Éireann 'athshocraithe'.

Thairis sin, áitíonn an EA anois nach bhfuil sé faoi cheangal ag an dualgas reachtúil maidir lena 'current position regarding the statutory duty to Irish Medium Education':

Under Article 89 of the Education (NI) Order 1998 it is the statutory duty of DE to encourage and facilitate the development of Irish-medium education. As an arms length body EA's overall aims and objectives support DE's wider strategic aims and objectives and the contribution to the Executive's Programme for Government. Where DE policy highlights specific requirements and needs for the IM Sector, EA endeavours to implement these within available resource.⁴⁵

Is cosúil gur céim siar é seo ar an ábhar nach ceist é le fiche bliain cé acu ba chóir tacaíocht a thabhairt in áit a bheith faoi cheangal ag dualgas reachtúil. Ní raibh an chuma ar an scéal ach go raibh sé ina

cheist do na boird oideachais a tháinig roimh an EA. Bhí gealltanas GFA soiléir go leor – múnlaíodh an dualgas reachtúil don Ghaelscolaíocht ar an dualgas reachtúil don IE agus d'ainmnigh sé seo na boird a bhí clúdaithe ag an dualgas reachtúil sin.⁴⁶ I bhfocail eile, beidh sé ina ábhar iontais do go leor atá ag obair sa Ghaelscolaíocht a fháil amach i ndiaidh fiche bliain nach mbaineann an dualgas reachtúil leis an EA.⁴⁷

Tá an cur chuige seo i gcodarsnacht le cur chuige Chomhairle na Gaelscolaíochta – an foras a bhfuil sé mar chúram air tacú leis an Ghaelscolaíocht:

Comhairle na Gaelscolaíochta, for our part, remains committed to working pro-actively and positively with our partners in the DE, the EA and other statutory bodies to ensure the best possible outcomes for children learning through Irish. We see our role as providing the expert guidance and advice to other statutory bodies to ensure that policies, schemes, resources etc, are compliant with the specific needs of immersive education and consistent with best practice and legal duties. We believe that that is provided for under the statutory duty and we have made several suggestions to this end over many years. We will continue to do so in the future.⁴⁸

Ach tá Comhairle soiléir freisin go raibh teorainneacha ar éifeachtúlacht an dualgais reachtúil:

We are firmly of the view that the statutory duty

in and of itself has not delivered the outcomes that were originally anticipated when it was introduced. Almost 25 years after its ratification we still, as a sector, encounter numerous issues, across all the key areas of education, from Special Education Needs to accommodation, that expose the limitations and/or the failure to meaningfully comply with the spirit and letter of the statutory duty. It is telling that the integrated sector, subject to an identical statutory duty, have now moved beyond it and are seeking redress through a specific Integrated Education Bill. If the statutory duty was working as it had originally been intended, perhaps this would not have been the case.⁴⁹

I dteannta a chéile, deimhníonn seicheamh na bhforbairtí i ndiaidh 1998 go bhfuil go leor go fóill le réiteach ag an Roinn Oideachais agus an EA, cibé rud a d'athraigh GFA ó thaobh caidreamh an stáit leis an Ghaelscolaíocht. Cé gur tharla go leor athruithe dearfacha, tá dúshlán eile ann go fóill. Tá débhríocht neamhchabhrach go fóill ann idir tuairimí uasta agus íostacha ar an dualgas reachtúil agus a impleachtaí do chomhlachtaí oideachais éagsúla. Ina theannta sin, léirigh an filleadh ar an bhrandáil Bhéarla amháin agus ar an pholasáí Béarla-amháin in 2016 go raibh sé indéanta *an bonn a bhaint* den Ghaelscolaíocht taobh istigh den earnáil reachtúil oideachais in ainneoin an dualgais reachtúil a gealladh.

46 Is cosúil go bhfuil sé deacair don EA a mhaíomh le creidiúint ar bith go bhfuil siad faoi cheangal ag an chuid shubstainteach de dhualgas IE ar an Roinn – i.e. 'forbairt IE a éascú agus a spreagadh; ach nach bhfuil faoi cheangal ag an dualgas Gaelscolaíochta céanna ar an Roinn leis an fhoclaíocht chéanna. Is cuma go bhfuil dualgas ar leith ar EA 'comhairle agus faisnéis' a sholáthar ar IE maidir le ceangal na dualgais reachtúil. Cuireann an EA in iúl nach bhfuil siad faoi cheangal ag ceachtar de na codanna substainteacha de na dualgais nó ag an dá chuid. Tá an EA faoi cheangal ag an dá cheann mar go ndéanann an DE a feidhmeanna a chomhlíonadh tríd an EA i dtéarmaí simplí agus mar sin tá dualgas uirthi socrúithe a dhéanamh chun a chinntiú go gcomhlíonann an EA an chuid seo dá dualgas.

47 I dtéarmaí an *Achta um Oideachas Imeachtha* nua 2022, tá an difríocht seo idir dualgais reachtúla GS agus GS ag éirí níos casta. Athraíonn an tAcht nua an dualgas go sainráite ar an Roinn – 'tacaíocht' a chur le 'spreagadh agus éascú' ach ansin déanann sé an dualgas céanna a mhacasamhlú go sainráite san EA ina cumhachtaí. Is cosúil go bhfágann sé seo an Ghaelscolaíocht faoi mhíbhuntáiste mar d'fhéadfadh EA a mhaíomh go bhfuil dualgas sainráite acu anois in IE agus ní GS. Mar sin féin, ós rud é go raibh an dualgas reachtúil Gaelscolaíochta ceaptha i gcónaí a bheith múnlaíthe ar an dualgas reachtúil IE, ba chóir go mbeadh aon fheabhsúchán comhchosúil don Ghaelscolaíocht mar aon le haon tacaíocht fheabhsaithe don GS. Mura n-aithnítear spiorad bhunghalltanais an GFA maidir le glacadh le dualgas reachtúil IE mar theimpléad, tugann sé sin le tuiscint go bhfuil gá le dualgas reachtúil feabhsaithe den chineál céanna don Ghaelscolaíocht a achtú go tapa.

48 Cumarsáid Taighde 03.02.22

49 Cumarsáid Taighde 03.02.22

Is cosúil gurb ionann an cur chuige Béarla-amháin seo agus a mhalairt de 'forbairt'. Mar a dúirt duine dár bhfreagróirí, ní haon ionadh é go mothaíonn daoine atá ag obair in earnáil na Gaelscolaíochta nach bhfuil iontu acu 'rún beag suarach'.

People are almost embarrassed. I just feel like we're like a dirty secret. Keep us hidden. We're the education system's dirty little secret. ... Often, people that you think could be or should be sympathetic, people that you know have a background in the language ... they may support us in private meetings but in a public forum with other organisations and agencies, they just keep quiet. They don't want to be tarnished by supporting us ... That's how it feels.

Tugann sé seo le fios go bhfuil bearna ollmhór idir an earnáil oideachais reachtúil agus a soláthar féin don Ghaeilge:

I think the biggest problem we face is complete and utter ignorance in terms of what Irish medium education is. I don't know if it's genuine. In certain cases, I believe it is. There is a genuine lack of understanding that we even exist as a sector. And I'm speaking about people at the highest levels in DE and EA. This sense of if you're lucky and you get someone with an interest who has 'oh, my child or my neighbour ... went to IM.' Or 'I did A level Irish.' If you're lucky and you get someone like that, they'll be willing to speak to you. But more often than not in these places, people are moved around really quickly. So you're relying on the good will, or the specific interest of one or two ... sympathetic individuals ... who will actually listen to you and give you your place. In a lot of cases the eyes roll when you speak ... You're always the contentious voice in the room and it's a really uncomfortable feeling and I've spoken to people... I'm not afraid to raise the issues because my attitude is we're here to be the voice of those voiceless children and practitioners in the classrooms.

I bhfocail eile, tugann ár dtaighde le fios, cibé rud

atá claochlaithe ag an dualgas reachtúil ó 1998 i leith, go bhfuil an caidreamh nua, dearfach idir an stát agus an earnáil a shamhlaítear leis an dualgas reachtúil i bhfad ó bheith curtha i gcrích.

Caighdeáin idirnáisiúnta agus creat dlíthiúil intíre TÉ

Caighdeáin Idirnáisiúnta

Tá dualgais ar an Ríocht Aontaithe maidir le cearta teanga de réir caighdeáin idirnáisiúnta. Mar sin, tá taithí phobal na Gaeilge – agus an Ghaelscolaíochta – mar chuid d'insint níos leithne ar chaighdeáin chearta an duine do mhionlaigh teanga. Áirítear leis seo gníomhaíocht choscach chun mionteangacha a chur faoi chois agus na dualgais dhearfacha níos réamhghníomhaí atá códaithe sa Chairt Eorpach do Theangacha Réigiúnacha nó Mionlaigh (ECRML) sna 1990idí. Is é an ECRML an coinbhinsiún Eorpach chun na teangacha a úsáideann 'mionlaigh thraidisiúnta' a chosaint agus a chur chun cinn.⁵⁰ In éineacht leis an *Creat-Choinbhinsiún chun Mionlaigh Náisiúnta a Chosaint* is ionann é agus tiomantas Chomhairle na hEorpa do chosaint na mionlach náisiúnta. Tharla an fhorbairt seo ag an am céanna leis an phróiseas síochána agus bhí tiomantas don ECRML ar cheann de phríomhghnóthachain chearta an GFA.

Sa ECRML tá gealltanais faoi leith maidir le hoideachas mionteangacha. Mar sin áirítear i gCuid III – Bearta chun úsáid teangacha réigiúnacha nó mionlaigh a chur chun cinn sa saol poiblí *Airteagal 8 – Oideachas* ina bhfuil gealltanais 'de réir an staid ina bhfuil gach ceann de na teangacha sin, agus gan dochar do theagasc theangacha oifigiúla an Stáit' chun 'oideachas réamhscoile', 'bunoideachas', 'meánoideachas', 'oideachas teicniúil agus gairmoideachas' agus 'oideachas ollscoile agus breisoideachas eile' a chur ar fáil *inter alia* 'sna teangacha réigiúnacha nó mionlaigh

50 Dhaingnigh Rialtas na Breataine an Chairt Eorpach ar 27 Márta 2001. Tugadh cosaint don Bhreatnais, don Ghàidhlig agus don Ghaeilge faoi Chuid 3 den Chairt, an leibhéal cosanta ab airde, agus tugadh cosaint níos teoranta don Albainis agus don Ultais faoi Chuid 2.

Credit: Comhairle Na Gaelscolaíochta

ábhartha'. Ceanglaíonn sé freisin ar pháirtithe, 'to set up a supervisory body or bodies responsible for monitoring the measures taken and progress achieved in establishing or developing the teaching of regional or minority languages and for drawing up periodic reports of their findings, which will be made public'. Is ionstraim à la carte í an chairt ina n-aontaíonn an státpháirtí le líon áirithe forálacha ag brath (go teoiriciúil) ar stádas forbartha gach teanga – tá formhór na nithe thuas sínithe ag an RA don Ghaeilge sa tuaisceart ach ní iad go léir.⁵¹

Cé go bhfuil na hoibleagáidí sin go léir cáilithe, is í an fhoráil chuimsitheach seo an rogha is fearr i ngach cás. Ós rud é go bhfuil dualgas reachtúil ar an earnáil oideachais i dTuaisceart Éireann cheana féin an Ghaelscolaíocht a fhorbairt, d'fhéadfaí a bheith ag súil go dtiocfadh cur chuige uasta comhchosúil i leith an tsoláthair dá bharr. Déanann an nóta míniúcháin a théann leis seo soiléir gurb amhlaidh an méid a leanas:

63. A crucial factor in the maintenance and preservation of regional or minority languages is the place they are given in the education system. The charter is content in Part II to affirm the principle, leaving it to the States to define implementing measures. However, it requires that regional or minority languages be present "at all appropriate stages" of the education system. The arrangements for the teaching of the regional or minority language will obviously vary according to the level of education concerned. In particular, in some cases, provision will need to be made for teaching "in" the regional or minority language and in others only for teaching "of" the language.

Cuireann sé seo in iúl fosta:

Respect for regional or minority languages and the development of a spirit of tolerance towards them are part of a general concern to develop understanding for a situation of language plurality within a State. The development of this spirit of tolerance and

51 Féach doiciméad daingniúcháin Chairt Eorpach na Ríochta Aontaithe um Theangacha Réigiúnacha nó Mionlaigh (ETS Uimh. 148) le haghaidh sonraí.

receptiveness through the educational system and the media is an important factor in the practical preservation of regional or minority languages.

Tá forálacha sa chairt freisin a dhéanann polasaithe idirdhealaitheacha in éadan an dlí (Airteagal 7) agus a bhfuil na dualgais ghinearálta orthu tríd an oideachas (go ginearálta) éagsúlacht agus caoinfhulaingt i leith teangacha a chur chun cinn.

Soláthraíonn an t-athbhreithniú tréimhsiúil ar fheidhmíocht na RA ag Coiste na Saineolaithe (COMEX) de Chomhairle na hEorpa (CoE as seo amach) i gcomhthéacs na Cairte tomhas leanúnach ar stádas chearta na Gaeilge lena n-áirítear an Ghaelscolaíocht (féach CoE 2010, 2014, i.e. 2020)⁵². Tugann an tuarascáil is déanaí forbhreathnú úsáideach bunaithe ar chearta ar chás leathan na Gaeilge i dTuaisceart Éireann:

The public use and promotion of **Irish** in Northern Ireland continues to be highly politicised. Some departments of the Northern Irish authorities as well as some local authorities have adopted “single-language policies” and thereby exclude the use of Irish, which is incompatible with the Charter. Despite recommendations by the Committee of Ministers in previous monitoring cycles, the Northern Ireland Assembly has so far not reached consensus on the adoption of an Irish Language Act. Given the ongoing political resistance, the Committee of Experts considers that such legislation should be passed at central governmental level and comprehensively regulate the use and promotion of Irish. It is seen as essential by both the Committee of Ministers and the

Committee of Experts to free the promotion of Irish from political tensions. The Committee of Experts emphasises that it is an obligation of the United Kingdom to implement the undertakings selected for the Irish language. The fact that for many undertakings the power is devolved does not take away the responsibility of the United Kingdom to fulfil its treaty obligations. In education, Irish is a medium of instruction in pre-school, primary and secondary education. As the number of pupils is growing annually, the need to plan more strategically for the projected demand remains. This concerns in particular the training of teachers able to teach subjects in Irish at pre-school and secondary levels, taking into account the particular educational needs in immersion education. The use of Irish in court is still prohibited pursuant to the 1737 Administration of Justice Act, which the Committee of Experts considers discriminatory.

Tá tiomantais faoi leith maidir le teanga agus oideachas ag an Chreat-Choinbhinsiún chun Mionlaigh Náisiúnta a Chosaint.⁵³ Dá bhrí sin tá dualgais shoiléire agus mhionsonraithe ar Rialtas na Breataine maidir le soláthar na Gaelscolaíochta seachas na dualgais a thagann ón dualgas reachtúil agus ó ghealltanais intíre eile ar an teanga. Mar shampla, in 2021, léirigh an CE go soiléir nach raibh an tiomantas don Ghaeilge sa doiciméad NDNA ‘cuimsitheach go leor’ – agus áiríodh leis seo cáineadh sonrach ar sholáthar gaolmhar Gaelscolaíochta.⁵⁴ Bhí fadhbanna ann fosta maidir le tuairisciú do CoE.⁵⁵ Ar bhonn níos ginearálta, tá monatóireacht agus moltaí déanta ag comhlachtaí idirnáisiúnta ar nós Coiste Airí

52 Níl an chéad tuarascáil eile ón RA chuig COMEX dlite go dtí Iúil 2023. Ní bheidh faisnéis curtha isteach ag Feidhmeannas TÉ chuig rialtas na RA maidir le comhlíonadh Airteagal 8 toisc gur chuir an DUP nó SF bac uirthi (an chéad tuarascáil mar gur léirigh sé teipeanna cloí leis an Rialachán. an ceann deiridh mar nár léirigh sé!) a chaithfidh síniú a dhéanamh air. Cé go gciallaíonn sé seo go bhfuil dualgas ar rialtas na RA mar an páirtí conarthach faisnéis a sholáthar ar na saincheisteanna cineachta, níl sé sínithe.

53 Lena n-áirítear Airteagal 14 - Gabhann na Páirtithe orthu féin a aithint go bhfuil an ceart ag gach duine de mhionlach náisiúnta a theanga nó a mionteanga a fhoghlaim [agus] I limistéir ina bhfuil daoine de mhionlaigh náisiúnta ina gcónaí go traidisiúnta nó i líon substaintiúil, má bhíonn éileamh leordhóthanach ann. , féachfaidh na Páirtithe lena áirithiú, a mhéid is féidir agus faoi chuimsiú a gcóras oideachais, go mbeidh deiseanna leordhóthanacha ag daoine de na mionlaigh sin chun an mionteanga a theagasc nó chun teagasc a fháil sa teanga sin..

54 BBC News 2021. ‘Irish language proposals ‘not comprehensive enough’ 02.04.21.

55 Theip ar Fheidhmeannas TÉ go tréimhsiúil faisnéis a sholáthar do rialtas na RA maidir le comhlíonadh Airteagal

Credit: Council Of Europe | www.coe.int

Chomhairle na hEorpa agus Coiste na Náisiún Aontaithe um Chearta Eacnamaíochta, Sóisialta agus Cultúir maidir le cearta na Gaeilge a aithint agus a chur chun cinn.

Ar deireadh, is fiú a léiriú in éineacht leis na caighdeáin idirnáisiúnta a bhaineann leis an RA agus le stáit TÉ araon, go bhfuil múnlaí dea-chleachtas ann fosta ina léirítear bealaí inar baineadh amach cuspóir dualgas reachtúil Gaelscolaíochta in áiteanna eile. B'fhéidir gurb é an múnla is ábhartha atá ann faoi láthair ina ndéantar plé ar chearta oideachais i gcomhthéacs cearta teanga níos leithne ná Cúige New Brunswick i gCeanada (Commissariat aux langues officielles du Nouveau-Brunswick/Oifig Choimisinéir na dTeangacha Oifigiúla do New Brunswick 2014).

Tugann 'Samhail New Brunswick' léiriú dúinn stair chomhionannais teanga atá ag teacht chun cinn i gCúige Cheanada. Anglafóin atá i dtimpeall dhá thrian den daonra agus is Francafóin trian díobh.⁵⁶

Mar gheall ar *Acht na dTeangacha Oifigiúla* New Brunswick 1969 rinneadh an t-aon chúige oifigiúil dátheangach i gCeanada de. Dhírigh an fhorbairt seo ar phlé ar chearta oideachais ar cheist na bpobal teanga éagsúla. I 1981 ritheadh '*Law 88*' - *an Act Recognizing the Equality of the Two Official Linguistic Communities in New Brunswick* - a sholáthair boird neamhspleácha scoile don dá ghrúpa teanga. Sa bhliain 1982, cuireadh Chairt Cheanada um Chearta agus Saoirsí le Bunreacht Cheanada agus i 1993, leasaíodh an Chairt trí Alt 16 a chur isteach. Mar thoradh ar an fhorbairt seo cinntíodh go mbeadh comhionannas cónaitheoirí Béarla agus Fraincise New Brunswick agus dhátheangachas oifigiúil New Brunswick fréamhaithe sa Chairt. Mar sin tá na cearta teanga seo fite fuaite anois san Acht um Bhunreacht Cheanada 1982

8 toisc gur chuir an DUP nó SF bac air (an chéad cheann mar gur léirigh sé teipeanna géilliúlachta, an dara ceann toisc nár léirigh sé) a raibh orthu síniú. amach ar chéanna. Tá dualgas fós ar an RA - mar pháirtí conarthach - faisnéis a sholáthar ar na saincheisteanna cineachta, ach níl sé seo déanta go dtí seo.

56 I gCeanada níl baint ag aon roinn nó gníomhaireacht rialtais feidearálach le foirmiú nó anailís ar pholasáí maidir le hoideachas toisc go luíonn an t-oideachas go hiomlán sa dlínse cúige faoi Bhunreacht Cheanada. Tá Caitlicigh i dteideal córas scoile Caitliceach ar leith de réir ceart bunreachtúil fosta.

2: The English linguistic community and the French linguistic community in New Brunswick have equality of status and equal rights and privileges, including the right to distinct educational institutions and such distinct cultural institutions as are necessary for the preservation and promotion of those communities.

In New Brunswick tháinig Acht nua na dTeangacha Oifigiúla 2002 in ionad Acht 1969 chun na dualgais bhunreachtúla i leith an dá theanga oifigiúla a chur san áireamh. Chruthaigh an dlí nua *Commissariat aux langues officielles du Nouveau-Brunswick - Oifig Choimisinéir na dTeangacha Oifigiúla New Brunswick* le sainordú Acht na dTeangacha Oifigiúla a chur i bhfeidhm in institiúidí rialtais agus an dátheangachas a chur chun cinn (*Commissariat aux langues officielles du Nouveau-Brunswick - Oifig Choimisinéir na dTeangacha Oifigiúla do New Brunswick 2022*).⁵⁷ Daingníonn an dlí seo an Béarla agus an Fhraincis mar dhá theangacha oifigiúla New Brunswick. Tá stádas comhionann acu i ngach institiúid rialtais cúige lena n-áirítear, ar ndóigh, oideachas.

Sainnithítear an tsamhail oideachais seo mar 'déchóras':

The provincially-funded public education system, Kindergarten to Grade 12, is offered through a dual system of English and French schools. Attendance at New Brunswick public schools is compulsory until the completion of high school or the age of 18. In addition, Early Childhood Services is now part of the Department's mandate to create a continuum of learning from birth to high school graduation within a robust system with greater policy coherence and to focus on children from birth to age eight.... For administrative purposes, the province is divided into seven school districts, four Anglophone and three francophone. (*Nouveau/New Brunswick 2022*)

Is díol suntais é, in ainneoin go gcuimsíonn cur chuige New Brunswick tiomantas ginearálta don dátheangachas, breathnaítear ar oideachas mar 'eisceacht'. I bhfocail eile, ní bhaineann na cearta teanga leis an 'dátheangachas' ach leis an oideachas

a d'fhéadfaí a sholáthar go haonteangach i mBéarla nó i bhFraincis. Dá bhrí sin:

In New Brunswick, each linguistic community (Anglophone and Francophone) has the right to its own schools and educational institutions. That right exists in order to protect the vitality and ensure the development of each community. Consequently, the following are not required to provide their services in both official languages: the provincial school system, including the English and French sectors of the Department of Education and Early Childhood Development; schools and their committees; district education councils; community centres; community colleges; universities. (*Le Commissariat aux langues officielles du Nouveau-Brunswick/Office of the Commissioner of Official Languages for New Brunswick 2017: 2*)

Is samhail thábhachtach é seo agus muid ag lorg réitigh atá bunaithe ar chearta ar shaincheisteanna a bhaineann le héifeachtacht an dualgais reachtúil. D'fhéadfadh tiomantas comhchosúil do chomhionannas idir pobail teanga a bhfuil 'cearta chun forais oideachais ar leith' acu dualgais reachtúil Gaelscolaíochta a bhunú mar chuid de chearta teanga níos leithne.

Creat dlíthiúil intíre na Breataine agus TÉ

Áiríodh i gComhaontú Aoine an Chéasta tiomantas leathan don éagsúlacht teanga lena n-áirítear an Ghaeilge:

All participants recognise the importance of respect, understanding and tolerance in relation to linguistic diversity, including in Northern Ireland, the Irish language, Ulster-Scots and the languages of the various ethnic communities, all of which are part of the cultural wealth of the island of Ireland.

Rinneadh é seo a fhorbairt go sraith gealltanais

57 Breithníonn sé freisin athbhreithniú a dhéanamh ar an Acht gach 10 mbliana chomh maith le hábhair mar chritéir chun dlíthe bardasach a aistriú.

Credit: www.thecanadianencyclopedia.ca | Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism André Laurendeau (left) and Davidson Dunton (right)

níos mionsonraithe maidir leis an Ghaeilge ach go háirithe.⁵⁸ Ar ndóigh, ó thaobh an taighde atá déanta againn faoi láthair, ba é seo a leanas an príomhthiomantas:

place a statutory duty on the Department of Education to encourage and facilitate Irish medium education in line with current provision for integrated education;

Ar an ábhar sin, ba 'dhleacht reachtúil' é an Ghaelscolaíocht a chur chun cinn; agus ba í an earnáil oideachais imeasctha an príomhchomparadóir i dtéarmaí soláthair ag

an am sin. Is ríthábhachtach go léiríonn sé seo tiomantas leathan chun an Ghaelscolaíocht a fhorbairt thar earnálacha eile – faoi rialú an stáit agus na hEaglaise Caitlicí. Thug Acht Thuaisceart Éireann 1998 éifeacht do na gealltanais leathana ar chearta sa reachtaíocht intíre agus thug Airteagal 89 den Ordú Oideachais (Tuaisceart Éireann) 1998 éifeacht shonrach do na gealltanais ar an Ghaelscolaíocht:

89.—(1) It shall be the duty of the Department to encourage and facilitate the development of

58 I gcomhthéacs an mhachnaimh ghníomhaigh atá á déanamh faoi láthair ar Chairt Chomhairle na hEorpa um Theangacha Réigiúnacha nó Mionlaigh a bheith sínithe ag an Ríocht Aontaithe, déanfaidh Rialtas na Breataine go háirithe maidir leis an Gaeilge, nuair is cuí agus nuair is mian le daoine an méid seo a leanas: • gníomh di-ongbháilte chun an teanga a chur chun cinn; • úsáid na teanga a éascú agus a spreagadh sa chaint agus i scríbh-neoireacht sa saol poiblí mar a mbeidh éileamh cuí ann; • iarracht chun deireadh a chur, más féidir é, le srianta a chuirfeadh nó a d'oibreodh in aghaidh chothú nó fhorbairt na teanga; • foráil maidir le hidirchaidreamh le pobal na Gaeilge, agus a gcuid tuairimí a léiriú d'údarais phoiblí agus gearáin a imscrúdú; • dualgas reachtúil a chur ar an Roinn Oideachais chun oideachas trí mheán na Gaeilge a spreagadh agus a éascú de réir na socruithe láithreacha don oideachas comhtháite • an scóip atá ann chun Teilifís na Gaeilge a chur ar fáil ar bhonn níos forleithne i dTuaisceart Éireann a scrúdú, mar ábhar práinne, in éineacht le húdarais iomchuí na Breataine agus i gcomhar le húdarais chraolacháin na hÉireann; • bealaí níos éifeachtaí a lorg chun spreagadh agus tacú airgeadais a thabhairt do léiriú scannán agus clár teilifíse trí Ghaeilge i dTuaisceart Éireann, agus • na páirtithe a spreagadh chun teacht ar chomhaontú go leanfaidh Tionól nua den tiomantas sin ar shlí a chuirfidh san áireamh mianta agus íogaireachtaí an phobail.

Irish-medium education.

(2) The Department may, subject to such conditions as it thinks fit, pay grants to any body appearing to the Department to have as an objective the encouragement or promotion of Irish-medium education.

(3) The approval of the Department to a proposal under Article 14 of the 1986 Order to establish a new Irish speaking voluntary school may be granted upon such terms and conditions as the Department may determine.

(4) In this Article "Irish-medium education" means education provided in an Irish speaking school.

Glacadh leis an *Ordú Oideachais (Tuaisceart Éireann) 1998* agus a dhualgas faoi Airteagal 89 chun forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú mar thús le caidreamh nua idir an Ghaelscolaíocht agus an stát i dTuaisceart Éireann. Léirítear san athbhreithniú atá déanta againn ar pholasáí an stáit roimhe seo go raibh sé seo i bhfad thar am i bhfianaise na gcéadta bliain de bheartas frith-Ghaeilge ag an stát coilíneach. Níorbh ionann tús caidrimh nua, áfach, agus athrú a theacht ar oidhreachtaí nó na teannas thar oíche. D'fhéadfaí a mhaíomh sa tréimhse ó shin go bhfacthas léiriú fada agus corraitheach ar rud a bhí simplí de réir dealraimh nuair a d'úsáid lucht tacaíochta na Gaelscolaíochta an coincheap de 'dhualgas reachtúil' ar dtús.

Cuireadh béim in athuair ar an ghealltanas don Ghaeilge maidir le próiseas na síochána i 2006 i gComhaontú Chill Rímhinn in Iarscríbhinn B. 'Human Rights, Equality, Victims and Other Issues':

The Government will introduce an Irish Language Act reflecting on the experience of Wales and Ireland and work with the incoming Executive to enhance and protect the development of the Irish language.

Mar sin, tugadh den chéad uair i gComhaontú Chill Rímhinn gealltanas don dualgas reachtúil mar chuid de Straitéis Ghaeilge níos leithne. Rinneadh an cur chuige seo a athdheimhniú sa doiciméad Ré Nua, Cur Chuige Nua a d'éascair as Comhaontú Theach Stormont in 2020. Léirigh an comhaontú seo go bhféadfadh príomhstraitéisí

tacaíochta a bheith mar bhonn agus mar thaca ag an Chlár don Rialtas, lena n-áirítear Straitéis na Gaeilge. Áiríodh leis freisin Iarscríbhinn E: 'Human Rights, Equality, Victims and Other Issues' a rinne an gealltanas seo a dhaingniú agus sonraí breise ann ar ról Choimisinéir na Gaeilge chomh maith leis an ghealltanas go ndéanfaí aisghairm ar an *Administration of Justice (Language) Act (Ireland) 1737*. Ina theannta sin bheadh aon fhoráil reachtúil atá riachtanach chun breitheanna, póstaí agus básanna a bheith inchláraithe trí Ghaeilge, agus chun uachtanna a dhéanamh go bailí i nGaeilge, mar rogha agus mar ábhar do rogha an duine aonair. Dhéanfaí an Ghaeilge agus teangacha eile a éascú nuair a mheasfadh na cúirteanna go mbeadh gá leis.

Áiríodh ann freisin an gealltanas i leith *Bille um Acht Thuaisceart Éireann 1998 (Leasú Uimh. 2)* chun forálacha a dhéanamh don Ghaeilge ... agus go:

The Irish language provisions will form a new [Part X] of the Northern Ireland Act 1998.

Ag am scríofa seo, níl an Bille ná an Straitéis ná an Coimisinéir curtha i bhfeidhm. Fiú má chuirtear iad seo i bhfeidhm, tá siad go fóill íosta. Mar a thugann an dlíodóir Niall Murphy le fios:

In relation to the status of Irish language, my view is that Irish language is given official status by s.78F. My view is that the legal effect of that status is limited to the provisions on an Irish Language Commissioner and best practice standards (in addition to the already existing provisions e.g. s.28D Northern Ireland Act 1998 and Article 89 of Education (Northern Ireland) Order 1998 etc). I do not consider that the official status in s.78F provides any legal rights other than those mentioned in s.78F.

Is léir nár chuidigh paindéim Covid-19 leis an phróiseas seo a fhorbairt, ach is díol suntais é an méid ama a ghlac sé leis an aitheantas íosta seo a fháil. Má tharlaíonn sé, beidh sé 25 bliain ó phróiseas na síochána agus an GFA. Mar atá feicthe againn, dearbhaíodh tríd an GFA go follasach caidreamh bunathraithe idir stát Thuaisceart Éireann agus pobal na Gaeilge i gcoitinne agus an Ghaelscolaíocht go háirithe.

Nuair a amharctar air seo i dtaobh le

reachtaíocht eile sa RA is amhlaidh go léirítear an t-easpa gluaiseachta. Mar shampla, is minic a bhreathnaítear ar an Bhreatain Bheag mar mhúnla dea-chleachtais a sholáthar ó thaobh ardtacaíochta agus soláthar na Breatnaise de. Tá an tacaíocht seo leagtha amach ag *Acht na Breatnaise 1993* agus oifig Choimisinéir na Breatnaise. Déantar iad seo a chomhlánú ag straitéisí atá dírithe ar fhorbairt agus a dhéanann iarracht go réamhghníomhach líon na gcainteoirí Breatnaise a mhéadú. Tá cuid de na bearta leathana cearta teanga ar cuireadh ina gcoinne i dtuaisceart na hÉireann curtha ar fáil ag Albain freisin. Léiríonn *Acht na Gàidhlig (Alba) 2005* agus an *Plean Náisiúnta Gaeilge 2018-2023* creat comparáideach. I gcodarsnacht le hAcht na Breatnaise, níor chruthaigh an reachtaíocht Albanach aon chearta nua chun an teanga a úsáid i riarachán poiblí. Ina ainneoin sin, is léir go dtacaíonn straitéis reatha Rialtas na hAlban le fás an oideachais trí mheán na Gàidhlig:

We will encourage the promotion, availability and growth of GME. We will support parents and carers who want GME for their children and those who would like to see a GME school established in their area. (NGLP 2018: 46)

Mar sin, fiú i dtéarmaí na ngarchomparáidí, is léir nach bhfuil an dualgas reachtach ó thaobh na Gaelscolaíochta de gar don sprioc a bhí leis. Tá cás *prima facie* ann cheana féin a thabharfadh le tuiscint nach bhfuil an tuairim ann go bhfuil an dualgas reachtúil ar an chaidreamh idir an stát agus an Ghaelscolaíocht a chomhlíonadh.

Dlíthíocht ar an Ghaelscolaíocht

Gné shuntasach amháin de 'theip' an dualgais reachtúil is ea gur tháinig níos mó dlíthíochta seachas níos lú faoi chúrsaí Gaelscolaíochta, go príomha ó pháirtithe a d'áitigh nár comhlíonadh an dualgas ar dhóigheanna éagsúla. Ar a bharr sin, dealraíonn sé gur athraíodh an polasaí níos mó ná uair amháin mar gheall ar idirghabháil dhlíthíúil *bhagartha*. Ar ndóigh, is paradacsa é seo freisin – ní féidir dlíthíocht chearta teanga a bheith ann in éagmais cearta teanga seanbhunaithe. Dá bhrí sin, sa chiall chúng seo d'fhéadfaí an cás a dhéanamh go bhfuil ag éirí leis an dualgas reachtúil – cuireadh sé cosaint chúltaca ar fáil mar ní raibh aon rud ann roimhe seo. Ag an am céanna, áfach, tugann an iliomad dlíthíochta maidir leis an Ghaelscolaíocht le fios gur theip ar normalú an chaidrimh idir an Ghaelscolaíocht agus an staid a rabhtas ag súil leis mar thoradh ar an dualgas. Ina theannta sin, in ainneoin gur éirigh le roinnt cásanna a tógadh, is annamh a bhíonn athrú córasach mar thoradh orthu seo ach tugann siad aghaidh ar an tsaincheist chúng agus ar leith atá idir lámha. Mar shampla, le linn an taighde d'aimsigh muid roinnt cásanna leanúnacha maidir le soláthar iompair.⁵⁹

Bhain na cinn is cinntithí de na cásanna seo le himpleachtaí an dualgais reachtúil don Ghaelscolaíocht. Rialaigh an Breitheamh Treacy sa chás seo:

[43] Art 89 is the statutory embodiment of the clear commitment enshrined in the Belfast/ Good Friday Agreement to place a statutory duty on the respondent to encourage and facilitate Irish medium education in line with the current provision for integrated education.

[44] I do not accept the respondents contention that this duty is merely aspirational. The imposition of the statutory duty has and is intended to have practical consequences and legislative significance....⁶⁰

Rinne an breithiúnas idirdhealú soiléir idir

59 Mar sin cuireadh iompar áirithe ar fáil do thuaisceart Bhéal Feirste i ndiaidh athbhreithniú breithiúnach ach tá réimsí eile go fóill ag tógáil cásanna comhchosúla.

60 Iarratas Choláiste Feirste [2011] NIQB 98

comhthéacsanna ina raibh feidhm ag an dualgas reachtúil agus comhthéacsanna nach raibh feidhm acu iontu:

[The Department of Education] does *not* have a corresponding duty in relation to the traditional established educational sector. Accordingly it may facilitate and encourage the IM post primary sector in ways that it need not for other sectors by taking positive steps or removing obstacles which inhibit the statutory objective.

Dheimhnigh sé seo go raibh freagracht réamhghníomhach i gceist leis an dualgas reachtúil tacaíocht shainiúil ‘saincheaptha’ a chur ar fáil don Ghaelscolaíocht. Bhí i bhfad níos mó i gceist leis seo ná comhionannas foirmiúil nó cothromas.⁶¹ Aithnítear tábhacht an bhreithiúnais seo ar fud na hearnála:

I think the big issue is that the statutory duty is a bit like Lewis Carroll's Alice in Wonderland - the words can mean whatever one likes. Don't forget, it was only after Coláiste Feirste took a SF minister to court - about lack of access to transport that Judge Séamas Treacy came out with his finding - which empowered us but is still being ignored. The DE barrister at that case said that the GFA was an aspirational document!

I bhfocail eile, rinne sé seo soiléiriú cuiditheach ar an dualgas reachtúil a thacaigh le léamh forleathan ar na himpleachtaí a bhain leis do phobal na Gaeilge agus na Gaelscolaíochta. Ba cheart go mbeadh toradh praiticiúil leis dá bharr. Ar a bharr leis sin, thuigfí le réasún go mbeadh siad seo sa bhreis ar ‘chomhionannas’ cúng, foirmiúil le hearnálacha oideachais eile.

Cé go mbreathnaítear ar roinnt de na cásanna a bhaineann le Gaelscolaíochta mar ‘bhuaná’ tábhachtacha don Ghaelscolaíocht, tá sé réasúnta a thabhairt le tuiscint *nár cheart* go mbeadh ar

aon earnáil oideachais a cearta a dhearbú go leanúnach trí chaingean dlí. D’fhéadfaí a mhaíomh gur cur amú ama agus fuinnimh ollmhór é seo ar gach taobh agus gur am atá ann bhféadfaí a chaitheamh níos fearr chun an earnáil a chur chun cinn agus a fhorbairt. I bhfocail eile, cé go bhféadfadh an réiteach ar an chás seo a bheith níos dúshlánaí, ba cheart go spreagfaí athshocrú bunúsach sa chaidreamh leis an stát agus lena earnáil oideachais trína aithint nach bhfuil an dinimic reatha sásúil ar chor ar bith.

Tá breithiúnas amháin eile ann fosta ar oideachas imeasctha agus ar bhrí an dualgais reachtúil a bhfuil impleachtaí aige don Ghaelscolaíocht i láthair na huaire. Bhain an cás le dúshlán an chuir chuige a ghlac an Roinn Oideachais maidir le plean forbartha Choláiste Imeasctha Dhroim Rátha chun líon na ndaltaí a mhéadú.⁶² Chinn an Chúirt gur coincheap neamhspleách é oideachas imeasctha ina samhlaítear oideachas le chéile sa scoil chéanna. Rinne an Chúirt cur síos ar ‘Shamhail Riachtanais’ DE, atá mar bhonn le pleanáil oideachais fhadtéarmach, mar ‘dolúbtha’ agus mhol sí gur ‘deacracht bhreise’ a chuirfeadh bac ar dhul chun cinn an fháis i scoileanna imeasctha. Is a mhalairt ar fad é cruthú ‘deacrachta breise’ agus ‘...éascú agus spreagadh (imeasctha).’ Rialaigh an Chúirt go gcaithfeadh DE a bheith ‘...alive to its Article 64 duty at all levels, including the strategic one’

Ar an ábhar gur múnlaíodh dualgas reachtúil Gaelscolaíochta ar an dualgas reachtúil IE reatha seo tá sé réasúnach a chinneadh go bhfuil feidhm ag an phrionsabal chéanna maidir le cur i bhfeidhm na Gaelscolaíochta. Tugann ár n-anailís ar eispéiris sa Ghaelscolaíocht le fios go bhfuil sraith iomlán de ‘dheacrachtaí breise’ roimh an earnáil a chuireann bac ar a forbairt. Chomh maith leis sin, mar a fheicimid sa chéad chuid eile, is cosúil nach bhfuil aon tiomantas straitéiseach ón DE agus ón EA chun an Ghaelscolaíocht a fhorbairt.

61 Tá an dá théarma le feiceáil ar bhealach measartha scaoilte i ndíospóireachtaí faoin Ghaelscolaíocht. Is fiú a lua go ndíríonn caighdeáin idirnáisiúnta agus reachtaíocht intíre ar an fhocal ‘comhionannas’, mar sin is é seo an fráma iomchuí go fóill. Cuimsíonn díoscúrsa comhionannais féin contanam idir comhionannas deiseanna agus comhionannas toraidh. Is fiú a lua go ndearbhaíonn breithiúnas Treacy go gcuireann an dualgas reachtúil oibleagáid ar an earnáil oideachais reachtúil i bhfad níos faide ná ‘comhionannas deiseanna’.

62 Maidir le hiarratas ó Choláiste Imeasctha Dhroim Rátha ar athbhreithniú breithiúnach NIOB 19.06.14

Credit: Comhairle Na Gaelscolaíochta

Na constaicí atá roimh an Ghaelscolaíocht a dhoiciméadú

Ba é an príomhdhúshlán eimpíreach dár dtaighde ar an dualgas reachtúil ná 'na bacainní atá roimh an Ghaelscolaíocht a dhoiciméadú'. Is léir go ndéantar é seo a thomhas i gcomparáid leis an fhreagracht a bhaineann leis an dualgas 'forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú'. Baineann an anailís seo go mór le príomhthaighde le freagróirí ar fud phobal na Gaelscolaíochta (Féach 'Modheolaíocht' in larscríbhinn 2). Ach léirítear an tuairim go raibh an dualgas reachtúil neamhghoife. Mar shampla, breathnaíonn Comhairle na Gaelscolaíochta:

It is worth noting, that successive reports, from both NGO's and other statutory bodies, have consistently highlighted the need for more specific and tailored support for IME, in a manner consistent with the statutory

duty. Indeed, as early as 1999 the 'Education and Training Inspectorate' (ETI) identified several failings in relation to the provision of SEN support in IM schools. It is a source of great frustration to CnaG and the sector at large that these failings, to a large extent, are yet to be addressed, despite the significant growth of IME in the intervening period. Furthermore, DE carried out a 'Review of Irish-Medium Education' (2008) and from analysis carried out by CnaG, most of the recommendations contained within the review await implementation.⁶³

Ar ndóigh, ní bhaineann aon cheann de na saincheistanna le tréimse ama faoi leith agus is cuid den dúshlán a bhaineann le forbairt na Gaelscolaíochta i dTÉ ná an riachtanas atá le freagairt do chúinsí a bhíonn ag athrú. Cúig bliana is fiche ó shin, tugadh isteach an dualgas reachtúil d'earnáil a bhfuil bunáit an-bheag aici i dtuaisceart na hÉireann. Ó shin i leith, tá fás suntasach tagtha ar an Ghaelscolaíocht. Tá sé go fóill ar an earnáil oideachais is mó fás agus tá iolrachas na scoileanna nua a bunaíodh le 20 bliain anuas sa Ghaelscolaíocht. Is é an moladh ó Straitéis Ghaeilge ón Roinn Pobal agus ón Phainéal Comhairleach Saineolaithe ná 'that the Irish-

medium education community be developed and that 10% of the wider school population be in Irish-medium education by 2042' (2022) :4).⁶⁴

Mar sin, is earnáil bhunaithe í an Ghaelscolaíocht anois – cé go bhfuil sí beag go fóill mar earnáil – le scoileanna ar fud na sé chontae (NISRA/DE 2021). Is ionann an fás seo agus éileamh i bhfad níos mó ar acmhainní cosúil le tacaíocht chaipitil. Is cosúil go dtagann go leor de na constaicí atá roimh an Ghaelscolaíocht ó theip ar earnáil seo na Gaelscolaíochta atá ag méadú a chomhtháthú le soláthar oideachais reachtúil. Déanann sé an scéal níos measa toisc go bhfuil an 'eastát scoile' go ginearálta ag dul i laghad. Tugann an laghdú seo eolas ag an leibhéal is airde do chur chuige DE i leith an oideachais a phleanáil: go deimhin, cuireadh pleanáil cheantair ar bun chun na críche sin. Is cosúil go bhfuil sé dolúbtha, áfach, i bhfianaise an fháis fhrithchúitimh in earnáil na Gaelscolaíochta.

Is fiú a chur in iúl go láidir fosta go bhfuil an Ghaelscolaíocht – agus an bhéim ar oideolaíocht an dátheangachais agus an tumoideachais – an-difriúil i dtólamh ó na hearnálacha oideachais EME. Mar a thug freagróir amháin faoi deara:

I've really started in recent times drawing a real distinction between bilingualism and immersion and I'm really trying not to be pedantic here... I'm just thinking about the experience I've had, you know, say knowledge of bilingual schools in Spain, which are a very very different methodology... So, bilingualism, I feel, will be a by-product of immersion, but it's not our main goal. Our main goal is to immerse the children in Irish.

Is ionann é seo agus a rá nach 'earnáil' eile amháin í an Ghaelscolaíocht i dTÉ, in ainneoin go bhfuil

spás forluiteach aici thar earnálacha EME. Léiríonn sé go bhfuil dhá phobal teanga éagsúla ann agus oideolaíochtaí éagsúla acu mar phobail:

In my view, a much more relevant distinction is on linguistic terms; those educated through English and those educated through Irish. If we consider that, by and large, there is little difference in terms of the classrooms between maintained/integrated/controlled only the pictures on the wall and some vague nod to 'ethos'. There is a huge difference between what happens in IME and all other sectors but that isn't reflected and essentially this disadvantages us as it views our issues along 'sectoral lines' alongside 'competing interests' from other sectors.

Tá tábhacht mhór ag baint leis an phointe seo fosta. Is féidir an Ghaelscolaíocht – cosúil le EME – a chur ar fáil, agus níos mó ná riamh – a sholáthar mar chuid de na hearnálacha oideachais ar fad i dTÉ cheana féin. Ní mór don oideachas reachtúil dul i ngleic leis an fhírinne go bhfuil sé anois freagrach as oideachas in dhá theanga dhifriúla – leis na dúshláin agus na deiseanna a bhíonn ann dá bharr seo. Go sonrach, cuireann an dátheangachas/ tumoideachas trí mheán na Gaelscolaíochta sraith iomlán de dhúshláin agus de dheiseanna breise nach dócha go gcomhlíonfar iad trí chóras oideachais a bhfuil an t-aonteangachas chun tosaigh ann.

Éiríonn an bhundifríocht seo sa Ghaelscolaíocht ó thaobh an dátheangachais agus an tumoideachais níos measa ag ceisteanna ar nós an aicme shóisialta. Mar shampla, tá líon díréireach daltaí ag an Ghaelscolaíocht atá i dteideal béilí saor in aisce. Seachas an difríocht aicme seo, tá os cionn 20% de dhailtá a bhfuil riachtanais speisialta oideachais

I dteideal béile scoile saor in aisce	IME	EME
Bunscoil (bliain 1-7)	35.4%	28.5%
Iar-Bhunscoil	44.3%	26.8%

Foinse: NISRA/DE 2021

64 Bhí sé seo mar chuid d'fhás na Gaeilge níos leithne lena n-áirítear 'go mbeadh eolas ar an Ghaeilge ag 500,000 duine faoi 2042' agus 'go mbeidh an Ghaeilge mar phríomhtheanga ag 20,000 duine faoi 2042'. (2022: 4).

acu (2.5% le Ráiteas RSO agus 19.4% gan Ráiteas) (NISRA/DE 2021).

Ar a bharr sin, éiríonn na difríochtaí struchtúracha seo níos measa fós mar gheall ar naimhdeas forleathan i leith na Gaelscolaíochta ar a bhfuil cur síos déanta againn cheana féin.

Tosaíonn ár n-anailís ar 'chonstaicí' ón staid reatha seo – ní hamháin gur réimse fáis amháin í an Ghaelscolaíocht mar a bhí i 1998. Ina ionad sin, is earnáil bhunaithe í le breis is fiche bliain agus tréithe agus dúshláin ar leith ag baint léi. Mar atá feicthe againn tá taighde déanta cheana féin ina ndéantar tagairt do na saincheistanna a chuireann constaic ar fhorbairt na Gaelscolaíochta (DE 2008; Grúpa Oibre Ceannairí na Scoileanna Lán-Ghaeilge 2016). Cuireann tuarascáil Choiste Saineolaithe CoE le déanaí é seo i gcomhthéacs níos leithne um chearta an duine:

In light of the information obtained during the on-the-spot visit, primary education in Irish is available in a number of schools. However, there is a lack of teachers and planning for Irish-medium education, which is why Article 8.1.biv [covering primary education] is only partly fulfilled.... The Committee of Experts encourages the authorities of the United Kingdom to comply also with all undertakings under the European Charter for Regional or Minority Languages which are not considered "fulfilled" ... as well as to continue to comply with those that are fulfilled. (2020: 2.2.2)

Bhí *dhá mholadh* le haghaidh gníomhaíochta láithreach chun tosaigh sna moltaí a rinne an Coiste Saineolaithe maidir leis an dóigh chun cosaint agus cur chun cinn na Gaeilge a fheabhsú sa Ríocht Aontaithe: 'a. Glacadh le dlí cuimsitheach agus straitéis maidir le cur chun cinn na Gaeilge i dTuaisceart Éireann [agus] b. Bunoiliúint agus oiliúint bhreise a chur ar fáil do líon dóthanach múinteoirí atá ag teagasc trí Ghaeilge'. Áiríodh leis chomh maith 'Soláthar réamhscolaíochta, bunskoile agus meánscoile Gaeilge a leathnú' *mar mholadh*

breise. I bhfocail eile, tá aitheantas leathan ag an CoE go bhfuil an soláthar GS faoi láthair neamhleor.

Léirítear an comhthéacs leathan seo in anailís ár bhfreagróra ar an staid reatha. Dhearbhaigh go leor freagróirí ar ár dtaighde an mórpoinnte seo. Ba mhór acu a chur in iúl gur theip ar an dualgas reachtúil ar go leor bealaí:

What does it mean, the statutory duty, if it didn't have practical effect? Why did it take a protracted legal process to state the obvious that the statutory duty has to mean something practically? The fact that this required a court case is probably evidence itself of - to put it as benignly as possible - the inert response from the DE / EA to the duty. Actually, in recent correspondence, the EA stated they don't have a statutory duty, its role is to support the statutory duty - what the difference is I don't know....

Léiríonn an díomá sonrath seo maidir le héifeachtacht an dualgais an frustrachas atá san earnáil ar fad:

Principals in IME are exhausted with the on-going battle to secure what are our rights for our schools: Fit for purpose schools, bilingualism to be recognised and understood, equitable SEN provision for our children.

Is fiú a lua fosta gur dheimhnigh an taighde reatha an tuiscint ghinearálta ar 'chonstaicí' ar fud na hearnála. Deimhníodh é seo go rialta ar fud an taighde:

The main obstacle to the development of Irish-medium education is DE's lack of a proactive overarching strategy. There is no serious attempt to work in partnership with the sector and schools to facilitate this development. There is no shared analysis of the challenges faced by the sector, agreement on the clear objectives and targets, never mind a plan to meet such objectives. The last Review of Irish-Medium Education was carried out by DE in 2008. While this Review was not perfect, it nevertheless made a number of positive recommendations. The approach taken to these proposals by DE has been piecemeal and "tick-boxy".

Is é an tuairim seo nach bhfuil straitéis dhearfach ann i leith na Gaelscolaíochta a mhúnlaíonn gach gné den chaidreamh leis an earnáil oideachais reachtúil:

Irish-medium schools face a lack of understanding, urgency or responsibility when they raise issues and needs with the Department. We are dragged into a bureaucratic process which drags on for years and sometimes returns to the start with new officials. It is clear that we do not even have a partner to work with, never mind a facilitator for development. DE believes that its statutory duty is fulfilled by funding Comhairle na Gaelscolaíochta to facilitate the development of Irish-medium education, and that this is sufficient. This is a hand-washing exercise. C na G have a role in helping schools with development and advocacy but they do not have the capacity to meet the wide range of strategic needs faced by the sector.

Chuir go leor freagróirí in iúl gurb é an teip ghinearálta chun tuiscint a fháil ar fhiúntas an dátheangachais is cúis leis seo:

Pupils who have attended Irish Medium primary schools and then continue their secondary school education at an English Medium secondary school are completely failed by our education system. How can bilingualism and multilingualism ever flourish in the North if at the very heart of its education system lays a distinct bias against Irish medium bilingual students? Bilingualism is something to be proud of, cherished, nurtured, encouraged and supported but our education system chooses to ignore the needs of these children. It chooses not to invest in meeting their needs. 70% of the world's population is bilingual. I feel that our education system's aim is firmly rooted, almost proudly, in the minority 30%.

Tá an tuiscint seo gur teip atá ann go ginearálta agus nach bhfuil go leor tacaíochta ann go forleathan. Is é an teip níos leithne seo a mhúnlaíonn an t-eispéireas ginearálta ar shaincheisteanna sonracha idir an earnáil agus an Ghaelscolaíocht agus is chuige sin a iarradh sa taighde.

Ar ndóigh tógann sé seo ceist faoin dóigh a ndéantar an Ghaelscolaíocht a bhainistiú sa chóras reachtúil oideachais faoi láthair. D'aithin freagróirí saincheisteanna maidir leis an chomhthéacs institiúideach d'fhorbairt na Gaelscolaíochta:

CnaG remains in essence an advisory body however DE conveniently use CnaG as insulation that protects them from direct criticism - 'that is an issue for CnaG' or 'you should raise that with CnaG' even though it has no managing or planning authority and that, by and large, they ignore its recommendations on a whole range of issues relating to IME. There would undoubtedly be benefits to CnaG having more power and resources in this regard, particularly in relation to area planning in a way which sets us apart from existing DE/EA structures.

Is é sin le rá, tá stádas agus ról agus maoiniú CnaG mar phríomhghné in aon phlé níos leithne ar an dóigh ar cheart don earnáil oideachais iomlán a cuid dualgas faoin dualgas reachtúil a chomhlíonadh.

Constaicí atá le sárú i bpleanáil agus i bhforbairt na nGaelscoileanna

Bhí fonn ar fhreagróirí a chur in iúl gurb é is cúis leis na constaicí pleanála nár measadh roimhe agus nár aithníodh go dtiocfadh fás ar earnáil na Gaelscolaíochta.

There didn't and doesn't appear to be any clear strategic thinking on behalf of DE in regard to IME schools. The growth of the IME school was never, that I was aware of, seriously considered. The majority of IME schools were growing at a greater rate than those in the English medium sector. It is clear that DE /EA have never taken se IME seriously as they do not still understand the concept of bilingual education.

Nuair a rinneadh an botún marfach seo, lean go leor teipeanna eile:

I have experience as a teacher /vice principal in [named school] going through capital build process. It is a very long, drawn-out process from beginning to end – as would be for any capital build educational programme.

The original setting and building provision was extremely poor. As many IME schools when initially set up would have depended on local community to secure some type of building premises. Often schools began, as did [school named] in rooms belonging to a local community hall. The original classroom provision was - more often than not - definitely not fit for purpose. often cramped, cold and too small. When we moved to new school [named] in 2005 it was if we had won the lottery- purpose built, state-of-the-art premises. But it was felt we 'lost' some of our community's backing and that we were now ok to go it alone. We as a school management had to work to continue to engage all parents. The impact on staff and children's morale was incredible. Teachers could use a school site to enhance the children's learning experiences.

Bhí na freagróirí in ann tráinse de shaincheistanna forbartha eile a aithint. Go háirithe, bhí imní ann faoi chinneadh an Aire gan aon scoileanna Gaelscolaíochta chur san áireamh sa ghlaio caipitil is déanaí. Athraíodh na critéir go háirithe a bhronn pointí breise ar shuíomhanna comhroinnte, rud a ghearrann pionós, *de facto*, ar Ghaelscoileanna toisc, mar gheall ar mhúnla an tumoideachais, go bhfuil suíomhanna comhroinnte míchuí:

We have been working continually with DE in relation to minor works applications and capital build possibilities for our school since 2007. We have been through numerous processes to date including the completion of a feasibility study and economic appraisal following an announcement from DE which included us on their capital build list. We then continued to apply pressure on DE to be included on further lists and queried why we were not included on more than one occasion since the original announcement. Our numbers have grown steadily since early 2007 and we successfully completed a development proposal for increased enrolment in 2017 to allow us to develop our school further. The physical building however is well below DE expectations when compared to their handbook and on a recent visit to our school site by [the] Minister for Education, he acknowledged that we have outgrown the site and utilised all minor works schemes available

leaving capital build as the only option available for future development. We are still unsure however when the next capital announcement may be and are unable to move this issue forward in any way without full support of DE.

Is féidir leis an phróiseas mhór fhadálach seo tionchar millteach a imirt ar mheanma na scoile:

This has all impacted on our school and although we continue to make the very best of our situation, we are entering a phase where we will have more than 200 pupils on a site which is not suitable and in classrooms/school building which falls below DE standards. We have invited the Minister to the school and are working with Iontaobhas na Gaelscolaíochta and CnaG to ensure that we complete all relevant surveys and collate evidence of need before the next call is made.

Thug freagróirí éagsúla le fios gur ábhar imní ar leith é an cinneadh gan tacaíocht a thabhairt do scoil nua a thógáil i gcathair Dhoire. Tharla sé seo i gcomhthéacs imní níos leithne faoi dhroch-chóiríocht na dtí bhunscoil i gCathair Dhoire. Cuireann an droch-infreastruchtúr fisiciúil isteach ar go leor tuismitheoirí a bheadh ag smaoineamh faoin Ghaelscolaíocht dá gcuid páistí. Ina ainneoin seo, tá méadú ag teacht ar na huimhreacha i gcónaí. Mhol go leor freagróirí as Doire agus níos faide ó bhaile gur cheart díriú ar Chathair Dhoire agus an t-easnamh cóiríochta san earnáil Ghaelscolaíochta sa chathair.

Tá ceistanna comhchosúla ann maidir le tacaíocht Feabhsúcháin Scoile. Tá sé de chúram ar an EA, ag obair faoin DE, tacú le feabhsú scoile – foghlaim agus tacaíocht do riachtanais daltaí, cumas agus cleachtas múinteoirí agus mar sin de (an raon saincheistanna a bhreathnódh cigireacht scoile orthu). Tá go leor feidhmeanna agus freagrachtaí eile acu fosta.

EA should have a team of School Improvement Professionals supporting the work of IM schools. They have one person at present for a whole sector. A previous Minister for Education, John O'Dowd, set up an Irish Medium School Leaders' Working Group to examine how to best support schools. He accepted most of the recommendations in the subsequent Report and asked that EA should

discuss an implementation plan with IM school leaders. They produced a further report. Most of these recommendations, which form an agreed school improvement programme for IM, remain outstanding. The focus is on the development of leadership capacity, and the development and sharing of best practice in the sector through an IM learning Community. There is also a plan to develop SEN capacity and practice in the sector and to begin to address with CCEA the issue of baseline assessments. The most pressing recommendation is the appointment of a Coordinator for the group who could then facilitate the implementation or furtherance of the other recommendations.

Bíonn tuairim láidir faoi na saincheisteanna seo sna scoileanna fosta:

However, while the needs of IM have been noted in the work of DE and EA (for example in their Continuity of Learning workstream) there has been little practical support for IM schools on the ground. Again, DE did not respond proactively to meet their statutory duty but take the attitude that it is up to us to lobby them - and then they will consider it (for a very long time).

Ar an dóigh chéanna, bíonn saincheisteanna sonracha ag earnáil na Gaelscolaíochta maidir le forbairt scoile. Tá fadhbanna suntasacha ag Boird Gobharnóirí agus príomhoidí scoile maidir le forbairt in earnáil na Gaelscolaíochta nach bhfuil ag earnálacha eile agus tógtar cuid mhór dá gcuid ama ag stocaireacht ar DE le haghaidh cóiríochta agus acmhainní.

Oiliúint agus acmhainn múinteoirí

Tacaítear le cáilíochtaí múinteoireachta don bhunscolaíocht agus do mheánscolaíocht sa Ghaeloideachas trí chéimeanna Baitsiléir san Oideachas (B.Oid.), a sholáthraíonn coláistí ollscoile Naomh Muire agus An Sruthán Milis, agus trí Theastas Iarchéime san Oideachas (PGCE) a sholáthraíonn Ollscoil na Banríona Bhéal Feirste agus Ollscoil Uladh (Mercator 2019: 34). Bíonn céimithe ó na cúrsaí seo ag teagasc i mbunscoileanna agus i meánscoileanna lán-Ghaeilge, cé gur teoranta atá an tsainoiliúint atá acu don teagasc i gcás tumoideachais. Chomh maith le cáilíocht B.Ed. do mhic léinn príomhshrutha, is é Coláiste Ollscoile

Naomh Muire a sholáthraíonn an t-aon oiliúint thiomanta d'earnáil na Gaelscolaíochta. Cuirtear dhá rogha ar fáil. Is féidir le mic léinn iarchéime a bhfuil sé ar intinn acu a bheith ag teagasc i mbunscoileanna Gaeilge cúrsa lánaimseartha bliana a dhéanamh, a dhéantar a theagasc trí mheán na Gaeilge den chuid is mó, chun Teastas Iarchéime san Oideachas (TICO) a bhaint amach. Mar mhalairt air sin, is féidir le fochéimithe cúrsa lánaimseartha ceithre bliana Baitsiléir san Oideachas a dhéanamh. Déantar é a theagasc go dátheangach agus cuireann an cúrsa seo ar chumas na mac léinn teagasc i scoileanna lán-Ghaeilge agus i scoileanna Béarla. Gnóthaíonn siad B.Ed. Céim Onóracha le teastas teagaisc san oideachas dátheangach.

Mar atá feicthe againn cheana, ardaíodh an cheist seo fosta mar ábhar a éilíonn 'gníomh láithreach' ó CoE:

The Committee of Experts regrets the lack of sufficient progress in the field of teacher training. It considers that there is an urgent need for increased numbers of teachers able to teach fully in Irish.... The Committee of Experts asks that the authorities work with representatives of Irish language speakers to develop a long-term strategy to tackle this shortage, as well as short-term remedies such as incentives to students (such as further bursaries, guaranteed employment or salary bonuses) and intensive courses to boost capacities to teach in Irish. The Committee of Experts reiterates its previous recommendation that the authorities should take steps to provide basic and further training of a sufficient number of teachers in Irish. (2021b: 8)

Léiríodh an anailís seo ar ghéarchéim i dtéarmaí líon na múinteoirí Gaelscolaíochta ar fud ár dtaighde:

It is evident and has been raised by many people of the last number of years that there are simply not enough IME teachers in the system. There have been calls for additional funding to be made available to get more teachers through the universities and teacher training colleges.

We don't have enough teachers. The courses that are in place at the moment are not fit for purpose in that we have ... the BEd, the four year course at St. Mary's and then we have the TICO, the primary PGCE at St. Mary's and then we don't

have anything at post-primary. So, we don't have a specific TICO for the post primary.... So that's an issue. We need a whole review of the courses.

Arís eile, mhol freagróirí gur theip ar an chóras go ginearálta:

The development of the IM sector and the opening or expansion of schools obviously requires extra staffing resources, particularly qualified specialist teachers, but also auxiliary staff such as classroom assistants. This requirement has been recognised for many years, by ETI (the inspectorate) and indeed in the Review in 2008. Many meetings have been held with DE but very little progress has been made. Some recommendations were favourably received by DE in June 2019, but two years later there has been little progress. The sector is now in crisis while the Department continues to consider this issue. Again, it should have been DE who recognised the need for a solution before the problem escalated, rather than the sector lobbying DE for a solution.

Is in olcas a chuaigh an staid ghinearálta seo le linn na paindéime Covid-19 agus an dianghlasáil a bhain leis:

Principals are struggling to manage schools during the pandemic with sufficient teacher capacity. Rural schools are definitely experiencing it much more. Currently a number of schools can only provide a classroom assistant who will provide childcare as teachers are having to work from home as they have child minding difficulties or are ill.

It's been another problem that's been a nightmare during covid. We don't have the staff, never mind the subs, never mind the additional subs ... in a lot of cases, these people who are brought in, if you're lucky enough to get them, that are brought in to do specific language support, they're then having to go in to rang a ceathar, rang a cúig ... because somebody's got covid or somebody has to self-isolate, or somebody's at home.

I mbeagán focal, deimhníonn an taighde na saincheisteanna ar chuir CoE béim orthu maidir le líon na múinteoirí agus an phráinn atá le tabhairt faoi seo.

Riachtanais Speisialta Oideachas (RSO)

Tá aonaid riachtanas speisialta oideachais ag an DE, ach níl foireann thiomanta ar fáil chun aghaidh a thabhairt ar shainriachtanais an oideachais speisialta in earnáil na Gaelscolaíochta (Mercator 2019: 23). I 1999, chuir an ETI tuarascáil le chéile ar riachtanais speisialta in earnáil na Gaelscolaíochta dar teideal 'Suirbhé ar Sholáthar do Riachtanais Speisialta i mBunscoileanna Gaeilge'. Rinne Pobal suirbhé leathnaithe i mí an Mheithimh 2010, ina raibh suirbhé ar Riachtanais Speisialta sa Ghaelscolaíocht. Baineadh de thátal as an suirbhé seo gurb iad na trí riachtanas speisialta is mó aitheanta i nGaelscoileanna i dtuaisceart na hÉireann ná: míchumas foghlama ginearálta measartha, míchumas foghlama ginearálta éadrom agus deacrachtaí iompraíochta sóisialta agus mothúchána (Pobal 2010)).

D'aithin freagróirí sraith príomhcheisteanna a bhain go sonrach le hobair RSO sa Ghaelscolaíocht. Áiríodh orthu sin easpa uirlisí diagnóiseacha cuí agus moilleanna maidir le RSO a dhiagnóisiú. Bhí easpa feasachta ann fosta i ngníomhaireachtaí tacaíochta ar shainriachtanais na Gaelscolaíochta. Moladh go raibh gá le feasacht a mhúscailt ar na dúshláin ar leith a bhaineann le hoideolaíocht / tumoideachas / dátheangachas na Gaelscolaíochta. Bhí easpa ábhar tacaíochta i nGaeilge / tástáil IQ i nGaeilge / aisghabháil léitheoireachta ann chomh maith. Cuireadh leis an méid sin ansin mar gheall ar easpa Ionaid Tacaíochta Foghlama ar bith agus líon teoranta aonad Cothaithe san earnáil iomlán (dhá cheann faoi láthair). Is díol suntais é go ndearna athbhreithniú 2008 DE GS sraith moltaí ar go leor de na saincheisteanna sin nár cuireadh i bhfeidhm go fóill (2008: 96-7).

Mar a chuir freagróirí in iúl:

These examples give an illustration of the department's minimalist interpretation of its statutory duty and to the frustrations of Irish-medium schools in arguing for equal opportunities and equitable outcomes for their pupils. Some of us have been in the sector for over 20 years, arguing about the same issues over and over. There is unprecedented demand for Irish-medium education, and it should be flourishing. Instead, there is a danger that rapid development without the necessary

DE support will create stresses in the sector which could undermine the high quality of education enjoyed by our children.

Arís, tá imní san earnáil go forleathan:

[Two IME schools including our own] secured Nurture provision 4 years ago. We were told in the March get staff out for training within the next fortnight as you have been granted Nurture. Last day of school June 2017 2.30pm (ish) we received a call from a DE official to say that the minister said money isn't available. My response was 'tell the minister he now has a fight on his hands as I will not sit on this'. I mobilised staff to prepare to go to Stormont the following Tuesday which we did. While on holiday in July I received a phone call saying that the 'minister has secured funding'. I was since told, albeit unconfirmed, that the DE contact was actually the person who made the initial decision. The reason for this example is to evidence how we were never treated with respect and on a parity with other school leaders. The planning for these provisions were never contemplated by DE. Total and blatant discrimination. I believe that things are changing slightly now is because it is obvious the IME continues to flourish.

Sa sampla a luadh, roghnaíodh thart ar 40 scoil chun aonaid chothaithe ar leith a óstáil a dhírionn ar pháistí le RSO i gceantair faoi mhíbhuntáiste. Ba Ghaelscoileanna iad dhá cheann acu seo. D'aontaigh an tAire a bhí ag dul as oifig é seo. Nuair a ghlac aire nua leis an oifig, bhain sé an dá Ghaelscoil den liosta. Tugadh dúshlán láidir dó seo, agus cuireadh na scoileanna ar ais i ndiaidh don Aire Airgeadais aontú ar mhaoiniú breise a chur ar fáil mar aon le maoiniú comhthreomhar do thionscadail dílseoirí. Mar a bhí fonn ar fhreagróirí a chur in iúl, tá an chuma ar an scéal go raibh sé go hiomlán míchuí go raibh gá le margáintíocht pholaitiúil mar sin chun bunchearta oideachais a chur ar fáil.

Chomh maith leis na moltaí seo maidir le hidirdhealú díreach tá teipeanna níos ginearálta maidir le bheith ag amharc ar an Ghaelscolaíocht mar rogha dhearfach oideachais do leanaí a bhfuil

riachtanais speisialta oideachais acu.:

Lack of understanding of IME has often led to education psychologists, speech and language therapists and others to often recommend to parents that IME 'cannot address your child's needs'. I was actually speaking to a principal today who also (as I have) had that experience. Outside agencies assessing children in IME will very rarely have spoken Gaeilge. Parents who wish to speak Gaeilge and who wish to speak Gaeilge to specialists cannot ever discuss in Gaeilge. Children who have additional needs which require specialist interventions i.e. autism unit, behavioural units must leave the sector. I am currently interviewing a number of these parents who are most often angry to have their child leave the IME school. There are often siblings who are in the school or parents wish to enrol in the future. The model whereby the child must leave their school to avail of specialist support totally and absolutely undermines IME.

D'fhéadfaí a mhaíomh go bhfuil an mheicníocht iomlán chun RSO a mheasúnú sa Ghaelscolaíocht lochtach.⁶⁵ Níl aon uirlisí diagnóiseacha ann chun inniúlacht sa Ghaeilge a mheas agus is ionann é seo agus a rá nach féidir measúnuithe seachtracha a dhéanamh ach amháin i ndiaidh rang 4 ar an bhunscoil, nuair a thosaíonn daltaí ag foghlaim an dóigh chun Béarla a léamh agus a scríobh.

Ar deireadh, chuir na saincheisteanna ainsealacha cóiríochta níos leithne sa Ghaelscolaíocht brú ar leith ar obair RSO:

We had a small SEN room where SEN teacher could work with small groups. Looking back now it was not forward thinking at all. Those peripatetic and outreach teacher were not catered for. They had to use spaces outside classrooms for working with children one to one.

Cuireadh in iúl gur measa iad na dúshláin seo anois mar gheall ar straitéis EA le déanaí maidir le

65 I gcomhrá maidir leis an taighde seo, d'áitigh EA nach polasaí é an moladh seo an earnáil a fhágáil le haghaidh tacaíochta cuí SEN ach áitíonn cleachtóirí Gaelscolaíochta gur gnáthamh é.

'Soláthar Speisialaithe i scoileanna príomhshrutha' a chuirfeadh cosc níos mó ar 60% de scoileanna GS mar gheall ar riachtanais chóiríochta.

Mar achoimre, mar sin, is ríchosúil nach féidir le córas bunaithe ar EME tacú go cuí le RSO Gaelscolaíochta. Is amhlaidh mar atá fiú i dtéarmaí na bundifríochta teanga idir córais EME agus an Ghaelscolaíocht. Ach tá sé níos measa ag na difríochtaí oideolaíoch a bhaineann leis an chur chuige tumoideachais teanga atá i réim sa Ghaelscolaíocht.

Acmhainní (ar líne agus eile)

Is é aAn tÁisaonad – cuid de Choláiste Ollscoile Naomh Muire, Béal Feirste agus maoinithe ag Foras na Gaeilge – atá freagrach as ábhar teagaisc a sholáthar d'earnáil na Gaelscolaíochta (Mercator 2019: 24.⁶⁶ B'ábhar mór imní é sa taighde faoi na srianta a bhaineann leis an chur chuige *ad hoc* seo maidir le soláthar acmhainní nach bhfuil mar chuid den soláthar reachtúil oideachais agus dóchas ann go mbeadh aonad gann-acmhainní in ann soláthar a dhéanamh d'earnáil atá ag méadú go gasta. Chuir freagróirí teipeanna struchtúracha in iúl freisin i dtéarmaí acmhainní foghlama agus curaclaim:

It is vital that IM pupils receive the same learning opportunities and support as their English-medium peers. The Department accepted in 2010 that there was an inequity of these resources and funded CCEA to translate or develop IM resources. In terms of primary schools, the approach has been incoherent without clear objectives behind the resources produced. In terms of post-primary, a major textbook project was completed in 2015. Then CCEA moved their capacity for translation and development to qualification support for their new GCSE and A-level specifications. This should have been completed in 2018. Very little has been produced since. We have now recommenced a planned and agreed approach to curriculum resourcing at post-primary but there is a major obstacle in relation to the lack of capacity (and funding) within CCEA. DE say that while they removed ring-fenced IM funding from CCEA a few years ago,

this was to enable them to plan their finances more flexibly (e.g., over more than one financial year) and should not result in a reduction of capacity for IM in CCEA.

Le déanaí cuireadh in iúl gur mó a bhí an Ghaelscolaíocht thíos leis an phaindéim. (Meredith 2020a). Is minic a chruthaítear an cineál seo difríochta nuair a dhiúltaítear sainiúlacht sholáthar na Gaelscolaíochta a aithint.

One example which is really horrifying is in June of 2020, the Department of Education, the Minister, released funding for every primary six pupil to have a subscription with IXL, which is an online software thing ... basically, it was aimed at those primary six pupils who were going to take the transfer test but it wasn't packaged in that way. It was through the medium of English only, so our pupils couldn't access it. So, we worked to find an alternative. We identified an alternative, which was a miracle in itself because there's nothing out there. But we did and it took eight months for the funding to be made available for Irish-medium schools. But the reason being that there had to be an additional business case so that English-medium pupils would also have the same access. So, rather than just giving us something that we didn't have, they delayed it by eight months and then spent additional money on replicating it for English-medium pupils. So, basically English-medium pupils got two things, we got one and we were delayed by eight months. So they can't even give us anything without it being a tit-for-tat.

Ar bhonn níos leithne, is rílér gur sampla í an cheist maidir le soláthar acmhainní don Ghaelscolaíocht de nuair nach n-oibríonn an comparadóir IE. Le IE bhí acmhainní i bhfeidhm go ginearálta d'fhorbairt earnála. Maidir leis an Ghaelscolaíocht, áfach, tá an dúshlán seo go hiomlán difriúil:

I think the issue of the default comparator

66 An tÁisaonad/The Irish Medium Resource Unit <https://www.stmarys-belfast.ac.uk/academic/aisaonad/default.asp?cid=110788085953>

between IME and IE is twofold, primarily because of the statutory duty which covers both but also because they are both relatively new models of education which is a break from how education has traditionally been delivered here. [There are] limitations for IME given the different needs, primarily linguistic, for our sector which don't apply for IE. IE, it could be argued, is in an advantageous position whereby they have additional legal protection but also can draw from and are part of larger EM education infrastructure in ways that we simply cannot. This is clear through school amalgamations and transformations for example, where schools can transform from maintained or controlled school to integrated school. This obviously couldn't happen for us. [There are also] additional political/social hurdles IME faces as a result of hostility to the language.

Téann an cur chuige reatha go croí na ceiste nach bhfuil an soláthar ceart á dhéanamh, ar bhonn cothrom, don Ghaelscolaíocht. Léiríodh é seo go sonrach i gcomhthéacs na paindéime nuair a chiallaigh foghlaim ón bhaile go raibh géarghá le rochtain ar acmhainní breise d'ardchaighdeán. Tuigtear go forleathan ann gur theip go mór ar EA maidir leis seo. Ar bhonn níos leithne, is é an prionsabal ginearálta gur cheart tacaíocht RSO a chur ar fáil sa teanga theagaisc – cuid lárnach d'fhorbairt na Gaelscolaíochta é RSO cúí a fhorbairt trí mheán na Gaeilge.

Gaeloideachas ag leibhéal na Meánscolaíochta

Cuirtear an mheánscolaíocht trí mheán na Gaeilge ar fáil ar dhá bhealach faoi láthair: tríd an tumoideachas Gaeilge i meánscoileanna lán-Ghaeilge agus trí aonaid tumoideachais lán-Ghaeilge i scoileanna Béarla (Mercator 2019: 26-30). Cuireadh Coláiste Feirste ar bun, meánscoil lán-Ghaeilge atá lonnaithe in Iarthar Bhéal Feirste, i 1991. Tá meánscoil nuabhunaithe lán-Ghaeilge lonnaithe i nDún Geimhin, Gaelcholáiste Dhoire. Tá trí aonad lán-Ghaeilge ann freisin: ceann i gCo. Thír Eoghain, ceann i gCo. an Dúin agus ceann i gCathair Ard Mhacha.

Chuir freagróirí in iúl go raibh gá le díriú go sonrach ar cheist na Gaelscolaíochta dara leibhéal.

D'fhéadfaí a mhaíomh go bhfuil na dúshláin a bhaineann le Gaelscolaíocht dara leibhéal a sholáthar níos casta ná an bhunscolaíocht toisc go bhfuil inniúlacht ag teastáil anois i sraith iomlán d'ábhair éagsúla. Ar a bharr sin is tionscadal fadtéarmach é seo. Mar shampla, ní bheidh na chéad dhaltáí meánscoile lán-Ghaeilge i láthair i scoil nua go dtí naoi mbliana i ndiaidh an naíscoil a chur ar bun agus seacht mbliana i ndiaidh an bhunscoil a chur ar bun. I bhfocail eile, tá an leibhéal seo de réir sainmhíthe de dhíth chun pleanáil straitéiseach fadtéarmach a aimsiú má táthar chun tacú léi, mar phleanáil. Mar sin féin, thóg sé 23 bliain ó bunaíodh Coláiste Feirste scoil nua a bhunú. Is léiriú é seo nár éirigh leis an phleanáil chun forbartha. Mar thoradh air sin, ar ndóigh, ní raibh deis ag go leor daoine óga ar cuireadh oideachas orthu trí mheán na Gaeilge fanacht san earnáil.

In ainneoin go n-aithnítear ganntanais ghinearálta ar fud na hearnála, rinne tuarascáil Choiste Saineolaithe an CoE tagairt shonrach don tsaincheist seo ag an dara leibhéal:

The Committee of Experts regrets the lack of sufficient progress in the field of teacher training. It considers that there is an urgent need for increased numbers of teachers able to teach fully in Irish. This concerns, in particular, the training of teachers able to use Irish at pre-school and to teach subjects at secondary level, taking into account the particular educational needs in immersion education. The Committee of Experts observes that the lack of teachers able to teach in Irish is systemic, reflective of a necessity to plan more strategically and for the long-term need for teachers in Northern Ireland. Furthermore, it notes that representatives of Irish speakers have been proactive in seeking solutions to this shortage. (2021: 8)

Tá tuairim láidir ann go gcaithfidh earnáil an oideachais reachtúil a bheith chomh 'réamhghníomhach' maidir leis an Ghaelscolaíocht ag an dara leibhéal.

For example, numbers entering Irish-medium at pre-school and bunscoil level have been increasing steadily over many years in Belfast.

Consequently, there has been a significant rise in numbers transferring to Coláiste Feirste for their post-primary education. The school accommodation was extended in 2005 to accommodate 380 pupils (according to DE accommodation schedule), yet there were over 500 pupils for several years until a long-drawn out new build was completed in 2018. By this time the school had 678 pupils, and the accommodation was already inadequate. It had to be supplemented with four mobile classrooms as a temporary measure. Numbers continued to grow. The school had an approved enrolment number of 100 per year, yet was regularly oversubscribed. This meant that we had to apply to DE for approval for a "temporary variation in numbers ...for one year only". Yet this was not a temporary situation – it happened year after year, resulting in the school having to manage enrolment, teacher recruitment, curriculum development and of course accommodation shortages ad hoc through a temporary mechanism never designed for school development. DE policy is that such a situation is unacceptable as it places undue pressure on the fabric of the accommodation. For Coláiste Feirste it placed undue pressure on pupils and staff and was an inappropriate learning environment.

Sa chás seo bhí tuairim láidir ann go bhfuil constaicí á gcur go fóill ar fhorbairt an tsoláthair iar-bhunscoile i dTuaisceart Bhéal Feirste, cé go maolódh sé seo cuid de na brúnna sin ar an aon mheánscoil amháin atá i mBéal Feirste faoi láthair.

I dteannta a chéile, mar gheall ar easpa clúdaigh imleor agus easpa múinteoirí dóthanacha cruthaítear cás míshásúil. Ag leibhéal láithreach is ionann é seo agus a rá nach bhfuil ionchas réaláioch ag go leor leanaí a dhéanann freastal ar bhunscoileanna sa chóras Gaelscolaíochta freastal ar mheánscoileanna sa chóras chéanna.

My own child has been brought up in a bilingual home from birth. Her mother speaks to her solely in English and I have always spoke to her solely in Irish and her to me in Irish. The Irish language is an integral part of her life.' 'When she started secondary school last year, her linguistic needs and ability were ignored. She was placed in the same class as

complete beginners of the language. She was learning to count from 1-20, recite the days of the week and also learn the colours in Irish. This is a child who has received 8,550 teaching hours of Irish Medium education and also tens of thousands of hours of natural linguistic development outside of school. She regularly came home feeling deflated, embarrassed, and academically unchallenged and continuously feels so as they are compelled to attend these classes. This is by no means unique to her own school. This is the norm in virtually every other English medium secondary school in the North at which fluent Irish speakers attend.

I bhfocail eile, tá riachtanas faoi leith ann ann aghaidh a thabhairt ar sholáthar reatha na Gaelscolaíochta dara leibhéal go réamhghníomhach agus go práinneach i gcomthéacs an dualgais reachtúil. Is ríthábhachtach go n-aithneofaí leis seo na difríochtaí idir an Ghaelscolaíocht agus an EME go háirithe ag an dara leibhéal:

Coláiste Feirste began a development proposal to establish a satellite of the school in north Belfast, both resolving the numbers/accommodation problem and also developing a second post-primary provision for the sector in Belfast. DE advised us to withdraw and change the development proposal twice, once because they would not accept the concept of a "satellite" school. There was no attempt to deliberately obstruct the proposal but neither was there any attempt to facilitate it. In 2020 the proposal to increase the enrolment number was approved and extra temporary accommodation will come with that. However, the long-term objective of a provision in north Belfast is dependent on finding a site acceptable to DE.

Ar bhonn níos ginearálta fágtar na saincheisteanna pleanála agus forbartha ar cheart do na húdaráis reachtúla oideachais aghaidh a thabhairt orthu go réamhghníomhach faoi earnáil na Gaelscolaíochta:

The point is that there was no forward planning or positive facilitation on the part of DE. However, they analyse pupil numbers in English-medium schools and contact post-primary to find a solution, without being asked to

do so, because they have a duty to find school places for children. This happened [around] 2018 when they realised that there were not enough post-primary places for pupils in north Down; and in 2021 when they are offering extra places in grammar schools to accommodate the increase in pupil numbers in P.7. Coláiste Feirste approached DE offering to help them facilitate their duty to find extra places for IM pupils leaving P.7, yet it was left to us to push a solution on them.

Ar ndóigh, is ar éigean go raibh aon soláthar meánscoile foirmiúil don Ghaelscolaíocht nuair a tugadh isteach an dualgas reachtúil. Ach tá riachtanas ar leith le freagairt go cruthaitheach agus go solúbtha don líon méadaitheach de dhaltáí Gaelscolaíochta ag an mheánleibhéal ar fud an tuaiscirt. De bharr na dtairseach inbhuanaitheachta, atá mar an gcéanna don Ghaelscolaíocht agus don EME, tá sé beagnach dodhéanta d'aon soláthar tánaisteach nua Gaelscolaíochta teacht chun cinn, gan Aire a bheith ag 'dílsiú' na forála, mar a tharla i gcás GCD. In éagmais aire báúil ní dócha go dtarlóidh sé seo. Mar sin, ní léiríonn na tairseacha ar bhealach ar bith taithí na hearnála agus baineann siad an bonn de spiorad an dualgais reachtúil.

Achoimre: Constaicí roimh an Ghaelscolaíocht

Is ionann an tuirse atá ar an earnáil go forleathan agus míshástacht níos leithne ann maidir le cur i bhfeidhm an dualgais reachtúil. Níl aon amhras ann go bhfuil an Ghaelscolaíocht an-difriúil go fóill ó na hearnálacha oideachais atá ann cheana féin. Áirítear leis seo IE, cé go bhfuil an dá earnáil frámaithe ag dualgas reachtúil. Cruthaíonn an dátheangachas agus an tumoideachas sraith iomlán de dhúshláin bhreise nach dócha atá le sárú ag córas oideachais aonteangach, in ainneoin an díchill. In éineacht leis an fhírinne sin, tá an chuma ar an scéal go bhfuil sé réasúnta a a chur in iúl go bhfuil an leibhéal naimhdis agus an fhreasúra pholaitiúil atá roimh an Ghaelscolaíocht in ord difriúil ó thaobh IE nó go deimhin aon earnáil oideachais eile. Léiríú de seo ba ea 'fheachtas fuatha' a ritheadh le déanaí i gcoinne Naíscoil

na Seolta a d'fhág gur bogadh ón Bhrainéal in Oirthear Bhéal Feirste é⁶⁷. Ní gá a chur in iúl scéal gur stádas Gaelscolaíochta seachas stádas IE ba chúis leis an fheachtas in aghaidh na scoile.

Dá bhrí sin, is minic a chuireann eispéiris san earnáil cás *prima facie* idirdhealaithe i láthair – cásanna ina raibh imní forleathan gur chaith an córas go héagórach leo ar an ábhar gur Gaelscoileanna iad. Is cosúil go mbaineann céimeanna éagsúla seicteachais institiúidí leis seo sa chinnteoireacht. Is é an moladh atá ann ná nach ar chúiseanna mí-ádhmhara ach dlisteanacha a rinneadh cinntí – easpa acmhainní nó maorlathas mar shampla – ach mar gheall ar sheicteachas ar doiligh é a chur faoi cheilt agus claonadh frith-Ghaeilge sa chinnteoireacht.

Sa chomhthéacs struchtúrach seo, má chaitear leis an Ghaelscolaíocht go cothrom éiríonn sé ina 'oideas' le haghaidh torthaí nach bhfuil cothrom. Mar shampla, tá na hearnálacha IE agus Gaelscolaíochta araon faoi réir na dtairseach inbhuanaithe céanna agus atá sna hearnálacha rialaithe agus Caitliceacha atá i bhfad níos mó. D'fhéadfaí a mhaíomh nach n-oibríonn an múnla pleanála ceantair reatha don IE ná don Ghaelscolaíocht. Sa chomhthéacs seo, tá na hearnálacha seo i ndiaidh teacht le chéile uaireanta chun iarracht a dhéanamh dul i bhfeidhm ar athrú ar seo trí chur chuige comhpháirteach. Is fíor go fóill go bhfuil seasaimh agus dúshláin éagsúla ag an dá earnáil maidir le raon saincheisteanna. I bhfocail eile, bíonn sé míchuí uaireanta an Ghaelscolaíocht a láimhseáil 'ar comhchéim' le IE.

Léirítear sa taighde seo go bhfuil an tuairim ann go forleatha gur theip ar an dualgas reachtúil ar a raibh i gceist aige a dhéanamh – is é sin an earnáil oideachais reachtúil a bheith mar chomhpháirtí réamhghníomhach chun tacú le fás na Gaelscolaíochta. Is é an tuiscint iomlán ná nach bhfuil an caidreamh idir an rannóg oideachais reachtúil agus an earnáil Ghaelscolaíochta ag obair chun an Ghaelscolaíocht a fhorbairt. Léiríonn sé seo go bhfuil gá le 'athshocrú' breise – i bhfocail eile, an gá atá le hathstruchtúrú bunúsach ar an chaidreamh idir an Ghaelscolaíocht agus an córas oideachais stáit.

67 UTV News 2021. 'First Irish language school in east Belfast to relocate after 'hate campaign' 29 July 2021.

Teagasc na Gaeilge i Scoileanna Béarla

In ainneoin gur lú an aird a tharraingítear uaireanta ar theagasc na Gaeilge i gcomhthéacsanna oideachais an Bhéarla ná ar cheist na Gaelscolaíochta ó thuaidh, téann an stair a bhaineann léi i bhfad níos faide siar. Chomh maith leis sin, ba iad na hidirghabhálacha ba dhiúltá a bhain leis an Ghaeilge sa chóras oideachais sa naoú haois déag agus san fhichiú haois ná maidir leis an chineál seo de theagasc na Gaeilge seachas mar a thuigimid anois mar Ghaelscolaíocht. Tá ról ag Gael Linn i gcur chun cinn na Gaeilge sna córais oideachais, thuaidh agus theas ó bunaíodh é i 1953. In 2014, áfach, cheap Foras na Gaeilge é mar cheanneagraíocht le béim ar leith ar an Ghaeilge san earnáil mheánoideachais Bhéarla i dTuaisceart Éireann agus i bPoblacht na hÉireann araon. Is gné shuntasach fós é seo i múineadh na Gaeilge.⁶⁸ Mar shampla, in 2021 tháinig sé chun solais go mbeadh an Ghaeilge go luath in áit na Fraincise mar an dara rogha teanga is coitianta ó thuaidh.⁶⁹ Ach tá an t-athrú seo i ndiaidh tarlú i gcomhthéacs ina bhfuil teagasc na teangacha ag laghdú go ginearálta (Ó Ciaráin 2021).⁷⁰

Roimh fhorbairt na Gaelscolaíochta, ba ag an meánleibhéal a bhí an chuid is mó de theagasc na Gaeilge i scoileanna Béarla agus faighimid léiriú éigin ar uimhreacha uaidh sin (Pritchard, 1982). Moladh i bhforbhreathnú i 1987:

One of the few available sources of information 'on the extent of knowledge of Irish in NI are the secondary school examination entries in the subject. These figures show some 1800 students in the most recent year of available data, 1986, taking secondary level examinations in Irish. This compares with roughly 9,000 taking French and 1,000 German. These figures of course reflect only those taking formal examinations in the language and take no account of pupils who may study Irish at secondary level but not take it to examination level. It has been estimated that 24-25,000 pupils study Irish at post primary level. (Sweeny 1987: 8)

Mar sin, tá léargas leathan againn ar uimhreacha foriomlána le caoga bliain anuas nuair a dhéanaimid comparáid idir na sonraí stairiúla seo agus staitisticí comhaimseartha ar scrúduithe:

Iontrálacha ar scrúduithe nuatheangacha i dTuaisceart Éireann - an Ghaeilge				
Bliain	1972	1977	1982	1986
Iontrálacha O'leibhéal/CSE	2131	1917	1658	1529
Iontrálacha A-Leibhéal	329	320	319	268

Foinse: THE IRISH LANGUAGE IN NORTHERN IRELAND 1987 (Sweeny 1987).

68 Chomh maith leis an soláthar reachtúil oideachais, tá oideachas aosach go forleathan i nGaeilge. Tuairiscíonn Mercator go bhfuil ranganna do dhaoine fásta á dtairiscint ar fud thuaisceart na hÉireann (2019: 36). Bunaithe ar shuirbhéanna a rinne Líofo sa DfC, Tuaisceart Éireann, meastar go bhfuil idir 3000 agus 3500 duine fásta ag tabhairt faoi ranganna oíche Gaeilge i dTuaisceart Éireann (2019: 36).

69 <https://www.belfasttelegraph.co.uk/news/northern-ireland/irish-set-to-overtake-french-in-popularity-with-school-pupils-40493459.html>

70 á 'phráinn' an cháis seo – agus na himpleachtaí a bhaineann leis do theagasc na Gaeilge – ardaithe ag feachtas le déanaí ag An Gréasán <https://angreasan.ie/litir-oscailte-chuig-aire-an-oideachais/he-urgency-of-this-situation-and-its-implications-for-irish-teaching> - has been raised by a recent campaign by An Gréasán <https://angreasan.ie/litir-oscailte-chuig-aire-an-oideachais/>

Iontrálacha ar scrúduithe Gaeilge (5012) agus Gaeilge (5550) - 2014/15 go 2018/19

		2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19		
						IME1	Other	Overall
Gaeilge	GCSE	0	0	0	0	152	52	204
Irish	GCSE	1647	1570	1526	1549	209	1352	1561
	AS Leibhéal	412	417	436	411	78	299	377
	A Leibhéal	321	315	327	324	80	204	284

Foinsí: RM Education [2014/15-2017/18] and DE Exams Database (experimental) [2018/19]

Nótaí:

Níl cáilíochtaí coibhéiseacha san áireamh anseo.

Mar gheall ar úsáid tacair shonraí éagsúla ba cheart a bheith cúramach agus na sonraí á léirmhíniú.

¹ Áirítear leis seo daltaí i scoileanna Gaelscolaíochta agus daltaí in aonaid Ghaelscolaíochta

Tá dhá chonclúid shuntasacha ann. Ar an chéad dul síos, tá teagasc na Gaeilge in EME tábhachtach ar réimse leathan cúiseanna. Níl an rogha ag go leor daoine óga an Ghaelscolaíochta a roghnú ag an leibhéal na bunscoile nó leibhéal na meánscoile, agus mar sin is í an Ghaelscolaíochta an t-aon bhealach oideachais amháin dóibh chun inniúlacht sa Ghaeilge a fháil. Caithfimid a mheabhú freisin go raibh an bealach seo ina chnámh droma d'fhorbairt na Gaelscolaíochta go stairiúil – de réir mar a d'fhorbair an Ghaelscolaíochta, mar shamplaí, bheadh bunús na múinteoirí Gaelscolaíochta i ndiaidh teacht as bealach seo an oideachais Bhéarla.

I bhfianaise an chomhthéacs seo, ba chóir go mbeadh an laghdú foriomlán ar líon na ndaoine atá ag déanamh staidéir ar an Ghaeilge in EME le caoga bliain anuas ina ábhar inní don DE agus don EA mar gheall ar an fhreagracht níos leithne atá orthu as teagasc na Gaeilge a chur chun cinn.

Caithfear an laghdú ar theagasc na Gaeilge EME a chur i gcomhthéacs an mheatha níos leithne ar theagasc teangacha a chuaigh in olcas mar thoradh ar phaindéim Covid. D'fhéadfaí a mhaíomh gurb ionann an laghdú a tháinig ar theagasc na Gaeilge in earnáil an Bhéarla agus an rath atá ar earnáil na Gaelscolaíochta.

Ina ainneoin sin, is é bealach na scolaíochta Bhéarla an t-aon bhealach chuig líofacht agus muinín sa Ghaeilge atá ag go leor daltaí agus is tacaíocht thábhachtach atá ann d'fhorbairt struchtúir na Gaelscolaíochta. Sa chomhthéacs seo, tugann an dualgas reachtúil le tuiscint go bhfuil riachtanas le soláthar na Gaeilge i gcomhthéacsanna EME a athnuachan agus a fhorbairt.

Is ríthábhachtach a aithint, mar sin, nach n-amharctar ar an idirdhearlú idir an Ghaelscolaíochta agus EME mar cheist ar thaobh amháin nó ar an dá thaobh. D'fhéadfaimis a

bheith ag súil go mbeidh tionchar dearfach ag na gealltanais níos leithne ar thacaíocht don Ghaeilge ar theagasc na Gaeilge in EME. Tá níos mó ná bealach amháin chuig an dátheangachas agus an délitearthacht agus is bealach úsáideach eile go fóill é seo do go leor daltaí scoile. Is tábhachtach a léiriú fosta go bhfuil laghdú tagtha go traidisiúnta ar líon na ndaltaí Gaelscolaíochta san aistriú ón bhunleibhéal go dtí an dara leibhéal agus scoláirí nach bhfuil ar a gcumas freastal ar an Ghaelscolaíocht nó nach bhfuil an rogha sin acu. Bheadh sé thar a bheith tábhachtach go gcuirfí deiseanna leanúnacha d'fhorbairt na Gaeilge ar fáil do na céimithe seo ón bhunscolaíocht agus iad ag freastal ar an mheánscoil.

Conclúidí

B'fhéidir gurb é an ghné is measa de mhíshástacht na linne seo maidir leis an Ghaeilge ná gur moladh réiteach cruthaitheach, dearfach beagnach *dhá chéad bliain ó shin*. Iarrtar orainn leis seo machnamh a dhéanamh ar chaidreamh frithfhíorasach iomlán idir stát na Breataine agus an Ghaelscolaíocht. Ar a bharr sin, rinneadh é i dTeach na dTeachtaí sa Bhreatain – agus bunaithe ar thuairim Phríomh-Chigire Bhord Náisiúnta Oideachais na hÉireann. Mar atá feicthe againn, thug Keenan – mar státseirbhíseach Briotanach – an tuairim láithreach gurbh é an dátheangachas i nGaeilge agus i mBéarla an múnla oideachais ab fherr in Éirinn. Mar fhreagra, d'fhiafraigh an Feisire Éireannach O'Connor Power:

Now, if it be desirable, according to Mr. Keenan's theory, that, as far as possible, the people should be taught to speak two languages, what is the best and easiest way to make the Irish a dual-speaking people.⁷¹

Is beag athrú atá tagtha ar an dúshlán dhearfach a bhaineann le córas oideachais dhátheangach – cad é an bealach is fearr agus is fusa chun pobal dhátheangach a dhéanamh de mhuintir na hÉireann? Ba cheart go mbeadh an dualgas reachtúil lárnach chun an cheist seo a fhreagairt i dTuaisceart Éireann. Ba cheart amharc air ar dhóigh nach n-amharctar ar an aonteangachas mar bhua oideachais i dTuaisceart Éireann. Is é an

dátheangachas a chuimsítear go comhleanúnach an réiteach is simplí agus is dearfaí ar chuid de na díospóireachtaí is nimhiúla faoin Ghaeilge agus faoin Ghaelscolaíocht. Mar gheall ar na constaicí agus na hábhair dhíoma go léir tá an gealltanas seo go fóill mar chuid den dualgas reachtúil.

Tá coincheap an 'dualgais reachtúil' tábhachtach ó thaobh dhualgais sonracha an stáit i leith earnáil oideachais nó pobail teanga ar leith a chur in iúl. Cuidíonn sé le caighdeáin chearta an duine a chosaint do mhionteangacha agus an chosaint sin a atreisiú. Ar a bharr sin, ba bhunchloch den phróiseas síochána agus den GFA é an tiomantas don dualgas reachtúil ar an Ghaelscolaíocht. Tá tionchar mór go fóill ag an GFA ar shíocháin agus ar chomhionannas i dTuaisceart Éireann an lae inniu. Mura bhfuil ag éirí go han-mhaith leis an dualgas reachtúil beidh impleachtaí aige seo do gach duine sa tuaisceart, ní hamháin do dhaltaí Gaelscolaíochta.

Is é an chonclúid is díri don taighde ná gur meicníocht neamhfhoirfe í chun an Ghaelscolaíocht a fhorbairt an dualgas reachtúil. Ní hionann é seo agus na hathruithe dearfacha ar fad a thit amach ó 1998 a shéanadh. Mar shampla, ní fhéadfaí é a shamhlú i 1970 go ndéanfadh an Roinn Oideachais athbhreithniú ar an Ghaelscolaíocht gan trácht ar é a fhoilsiú go dátheangach (An Roinn Oideachais 2008). Bhíothas ag súil leis, áfach, sa GFA agus sna díospóireachtaí a bhain leis go n-athbhunófaí caidreamh idir an stát i dTuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht. In ainneoin go bhfuil forbairtí suntasacha déanta chuige sin, tá stop tagtha leis an phróiseas seo. Dá bhrí sin, is é an príomhchonclúid atá againn ná go gcaithfidimid bealach a aimsiú chun an tionscadal seo a fhócasú in athuair ionas go mbeidh an dualgas reachtúil le leas na Gaelscolaíochta.

Is fiú a lua fosta nach ionann a aithint nár éirigh leis an dualgas reachtúil go han-dearfach i gcónaí don Ghaelscolaíocht agus a rá nár cheart go mbeadh dualgas ann. Níor cheart glacadh le haon ní san anailís seo a thabharfadh le tuiscint gur cheart an dualgas reachtúil a bhaint den Ghaelscolaíocht, ach nach mór oibriú níos éifeachtaí chun a aidhmeanna inmholta a bhaint amach. Léiríonn an neartú a rinneadh le déanaí ar dhualgas reachtúil IE tríd an Acht um Oideachas Imeachtha bealach amháin

chun é seo a dhéanamh.

I gcás fhormhór na ndaoine sa phobal Gaelscolaíochta – agus i bpobal na Gaeilge i gcoitinne – ba cheart go mbeadh an dualgas reachtúil i ndiaidh an caidreamh idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht a athshocrú. I gcás daoine eile, ní raibh ann ach ardmhian a rinneadh a thrádáil mar idirbheartaíocht pholaitiúil. Ar ndóigh, tá an staid dhlíthiúil sainmhínte níos soiléire anois i dTuaisceart Éireann ag breithiúnas Treacy in 2011 inar léiríodh go soiléir gur cheart go mbeadh ‘iarmhairtí praiticiúla agus tábhacht reachtaíochta’ ag an dualgas. Mar sin, ní féidir glacadh leis an tuairim nach raibh sa dualgas reachtúil ach ‘uaimhian’. Is ionann é seo, i bprionsabal, agus a rá gur chóir go mbeadh forbairt Ghaelscolaíochta i gcaidreamh réamhghníomhach uathúil le stát Thuaisceart Éireann (taobh le IE).

Is é an léamh atá déanta againn ar an dóigh a raibh an dualgas reachtúil i 1998 ná go raibh sé i gceist an caidreamh idir stát Thuaisceart Éireann agus an Ghaelscolaíocht a athshocrú. Dá bhrí sin, ba léir aidhm an dualgais reachtúil i leith na Gaelscolaíochta: ainneoin blianta de naimhdeas agus failí, d’fhéadfadh an stát anois ‘forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú’. Glacadh leis go gcruthódh an dualgas caidreamh níos ‘normálta’ idir an stát agus an pobal teanga oideachais faoi leith seo seo. Ar a bharr sin, bhíothas ag súil leis go nglacfadh an stát príomhról réamhghníomhach anois i bhforbairt na Gaelscolaíochta. Ní mór an dul chun cinn atá déanta le creat an dualgais reachtúil a aithint. Tá feabhas suntasach tagtha ar an chaidreamh ó 1998 agus tá an stát lárnach anois i soláthar na Gaelscolaíochta. Dá ainneoin sin, is é príomhchonclúid an taighde seo ná nár tharla an t-athshocrú seo ar an bhealach a samhláíodh sa GFA é.

Léiríonn an taighde seo an crá agus an díomá forleathan atá mar thréith ag an taithí atá ag pobal Gaelscolaíochta ar a chaidreamh leis an DE agus EA. Is fiú a léiriú nach mór don dualgas a bheith ar an stát – go háirithe a bhonneagar oideachais den DE agus an EA – go n-éireoidh leis dualgas reachtúil le leas forbairt na Gaelscolaíochta. Is éard atá i gceist leis sin ná an Ghaelscolaíocht a dhíriú ar obair an dá institiúid seachas í a cheilt ó radharc an phobail. Bíodh sé d’aon ghnó nó ná

bíodh, is léir go bhfuil buntáiste ag an pholasaí reatha d’earnálacha atá ag dul i léig agus cuireann sé faoi mhíbhuntáiste earnálacha atá ag fás mar an Ghaelscolaíocht. Is léir gur sárú é seo ar an dualgas reachtúil agus go praiticiúil cuireann sé bac ar fhás na Gaelscolaíochta agus é a dhíspreagadh.

Ceist chasta is ea an fáth ar theip ar an dualgas reachtúil maidir le cuid de na príomhchuspóirí a bhain leis. Ar dtús bhí soineantacht ag baint leis an tuairim go gcuirfeadh cur chuige ‘tús nua’ i 1998 ar ceal tionchair leanúnacha na gcéadta bliain d’idé-eolaíocht agus de chleachtas frith-Ghaeilge. Ní mór rannpháirtíocht níos réamhghníomhaí a bheith ann leis an stair seo chun cur i gcoinne na n-oidhreachtaí ilchineálacha a bhaineann léi. Déanann próisis leanúnacha níos leithne maidir le ‘plé leis an am atá thart’ comhthéacs cuí maidir le cearta an duine don obair seo. Mar a thugtar le fios trí stair mhionsonraithe an chaidrimh dheacair idir an stát in Éirinn agus an Ghaeilge, bhí an iarracht chun caidreamh a athbhunú ródhóchasach. Ní dócha go ndéanfaí an dualgas reachtúil é seo as a stuaim féin gan próiseas éigin chun dul i ngleic le mí-úsáidí na staire agus le hoidhrecht leanúnach na meonta frith-Ghaeilge agus frith-Ghaelscolaíochta sa chóras oideachais agus taobh amuigh de. Chruthaigh an ‘timpallacht naimhdeach’ don Ghaelscolaíocht caidreamh uathúil idir an tionscadal oideachais seo agus an stát i gcónaí agus ní mór aghaidh a thabhairt ar an stair seo agus í a chur ina ceart.

Mar shaincheist ghaolmhar, caithfear amharc arís ar an tuairim gurb as IE a tháinig an teimpléad le haghaidh dualgais reachtúla. In ainneoin gur tháinig coincheap shamhail an dualgais reachtúil ó IE, bhí an leibhéal naimhdis agus freasúra polaitiúil a bhí roimh an Ghaelscolaíocht an-difriúil ón IE. Mar shampla, is minic a chuirtear IE i láthair mar ‘leigheas’ ar dheighilt agus go léirítear an Ghaelscolaíocht mar shaincheist chéannachta aonair deighilte. Go hachomair, mar sin, níor ‘éirigh leis’ an Ghaelscolaíocht an dualgas reachtúil ar an dóigh chéanna agus ar oibrigh sé (cé go neamhghoirfe) do IE. Cuirtear in iúl nach bhfuil an caidreamh idir IE agus an stát gan athrú ach an oiread. Neartaíodh an dualgas reachtúil ar IE go mór le rith an Achta um Oideachas Imeachtha le déanaí sa Tionól. Chomh fada agus a bhí dualgas reachtúil IE mar theimpléad don dualgas reachtúil Gaelscolaíochta, tugann sé sin le tuiscint gur cheart

Credit: An Dream Dearg

an dara ceann a atreisiú mar an gcéanna. Is ionann sin agus a rá gur cheart dúinn a bheith ag súil le neartú reachtáíochta comhfhreagrach ar dhualgas reachtúil Gaelscolaíochta in éineacht leis na hathruithe ar an dualgas reachtúil IE ar a múnlaíodh é.

In ainneoin an phointe thábhachtaigh seo, is féidir a mhaíomh fosta gur comparadóir neamhfhoirfe a bhí in IE ar *roinnt cúiseanna*. Ar an chéad dul síos, ní raibh an difríocht chomh domhain idir IE agus na hearnálacha oideachais reatha – mar shampla, bhí formhór na n-acmhainní oideachais oiriúnach don oideachas imeasctha. I gcodarsnacht leis sin, cruthaíonn an tumoideachas dátheangach sraith iomlán de dhúshláin bhreise. Is rud ríthábhachtach é gur beag a thuig gach taobh na dúshláin shonracha ó thaobh an dátheangachais agus an *tumoideachais* de. Ar an dóigh chéanna, is soiléire gurb é an tOideachas trí mheán na Breataine sa Bhreatain Bheag nó an tOideachas trí mheán na Bascaise i dTír na mBascach nó an tOideachas trí mheán na Catalóinise sa Chatalóin nó an tOideachas trí mheán na Fraincise i gCeanada na comparadóirí cuí. Chuige seo, samhail úsáideach atá ann cheana féin trína dtugtar aghaidh ar chearta oideachais i gcomhthéacs cearta teanga níos leithne ná an cur chuige ‘pobal teangeolaíoch’ a

sholáthraíonn Cúige Cheanada de New Brunswick.

Chuige seo, tá an cur chuige a sholáthraítear i gCúige Cheanada de New Brunswick le dul i ngleic le cearta níos leithne ‘phobal teanga’ ina shamhail úsáideach reatha.

Tá tumoideachas i gceist leis an Ghaelscolaíocht do b’fhéidir 90% dá scoláirí a thagann ó chúlráí Béarla, agus mar sin is dúshlán níos doimhne é ó thaobh oideolaíochta na Gaelscolaíochta de. Is léir freisin go bhfuil difear ollmhór idir an Ghaelscolaíocht agus IE i dtéarmaí chúlrá sóisialta bhunús na ndaltaí. I bhfocail eile, ba cheart go dtabharfaí aird fosta ar na dúshláin bhreise seo má táthar chun ‘forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú’ in aon neartú ar an dualgas reachtúil Gaelscolaíochta. Ar an taobh eile den scéal, léiríonn an Bille um Oideachas Imeachta a ritheadh le déanaí gur féidir caidrimh oideachais a athshocrú – is gnáthchuid é seo d’fheabhsú an tsoláthair oideachais i dTuaisceart Éireann.

Ba cheart go dtabharfaí na fachtóirí seo san áireamh in aon athshocrú ar an chaidreamh idir an Ghaelscolaíocht agus an stát. Tá roinnt saincheisteanna níos leithne ann a chuideodh leis an tionscadal seo a athfhrámú. Is díol suntais é gur léir gur beag sineirgíocht thuaidh/theas atá san Ghaelscolaíocht. Tarlaíonn sé seo cé go raibh

‘Deiseanna Uile-Éireann don Ghaelscolaíocht’ le sonrú go láidir in athbhreithniú na Roinne Oideachais féin ar an Ghaelscolaíocht (2008: 103-5). Ar thaobh amháin, níor chóir a mholadh gur cheart do Thuaisceart Éireann a sholáthar i leith na Gaelscolaíochta a ‘onnmhairiú’ agus na dúshláin atá ann maidir le múinteoirí agus ábhair a réiteach trí leas a bhaint as an ghréasán fhairsing Gaelscolaíochta ó dheas. Is fiú a lua go mbaineann an bhéim faoin bhrí cheart le dualgas reachtúil le hiarracht níos fearr a dhéanamh i dTuaisceart Éireann chun dualgais dhlíthiúla faoin Ghaeilge a aistriú go feabhsuithe ar léir do gach iad. Mar sin féin, d’fhéadfaimis a bheith ag súil le leibhéal i bhfad níos mó sineirgíochta thuaidh/theas i bpobal teanga a bhfuil an chuma air go bhfuil sé in áit mhaith chun comhoibriú trasteorann a chothú. Is ábhar díomá é gur cosúil gur beag an tairbhe a bhainfidh pobal teanga as a leithéid de rannpháirtíocht. Is léir fosta nach bhfuil an polasaí a dhéanann an Ghaeilge a chomhcheangal le hUltais ina chuidiú don Ghaelscolaíocht.⁷² Tá fianaise láidir ag baint leis seo san eanáil oideachais ina gcuirtear fírinne an chórais dhátheangaigh ina bhfuil an Béarla agus an Ghaeilge mar theangacha teagaisc as riocht.

Ó thaobh na Gaeilge agus na Gaelscolaíochta de, is é an Béarla an príomhchomparadóir agus – mar atá le hAcht na Breatnaise – agus is é a cothroime leis an Bhéarla an ní is tábhachtaí. Tá an mórphointe seo fíor agus béim sa bhreis i dtéarmaí Gaelscolaíochta agus freagrachtaí DE agus EA. Níl aon oideachas ‘Ultaise’ ann chun comparadóir a chur ar fáil. Níl ann ach EME agus ina leith seo ba cheart go rachadh an dualgas reachtúil chun sochair d’fhorbairt na Gaelscolaíochta i leith an phobail EME. Is fiú a lua gurb ionann é seo agus an tús áite a thug an stát don EME leis na blianta agus, go díreach, leis na céadta bliain a thiontú thart.

Cibé comparadóir a mbaintear úsáid as, is ríthábhachtach i gcónaí béim a chur ar na dúshláin shonracha agus na riachtanais acmhainní a ghabhann leis an tiomantas do chóras oideachais

dhátheangach i dTÉ. Tá comhchórais EME agus Gaelscolaíochta ann anois a dhéanann freastal ar dhá phobal teanga éagsúla, an Ghaeilge agus an Béarla. Ar an ábhar chéanna tá an oideolaíocht an-difriúil sna teangacha éagsúla teagaisc seo. Tá an córas Gaelscolaíochta mar thréith ag an oideachas dátheangach agus ag an tumoideachas agus mar sin tá sé an-difriúil ó cheannasacht aonteangachais na samhla EME. Cosúil le EME, áirítear leis an Ghaelscolaíocht raon casta de shamhlacha bainistíochta scoile lena n-áirítear scoileanna rialaithe, scoileanna faoi chothabháil agus scoileanna imeasctha. Maidir leis seo níl an stát faoi scread asail den chéad chéim dá fhreagracht maidir le comhlíonadh dualgas reachtúil Gaelscolaíochta a thabhairt chun críche. Go dtí go mbeidh rochtain réasúnta ag gach leanbh i dTuaisceart Éireann ar an Ghaelscolaíocht más mian leo – ag leibhéal naíscoile, bunscoile agus meánscoile – beidh an dúshlán forbartha a bhí ann ón tús go fóill ann. Is tearcfhorbairt a bheidh i ndán don Ghaelscolaíocht i dTuaisceart Éireann go dtí go mbainfear é sin amach. Is léir go bhfuil muid tamall ón toradh sin.

Mar sin, cad iad na hathruithe i bpolasaí agus i gcleachtas a d’fhéadfadh ‘dualgas na Roinne chun forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú’ a mhúscailt in athuir? Ar an chéad dul síos, is fiú a lua nach maireann an Ghaelscolaíocht ina domhan beag féin. Is tábhachtach an ‘timpeallacht naimhdeach’ níos leithne a athrú ó bhonn do phobal na Gaeilge i dTuaisceart Éireann. Cuideoiedh bearta níos leithne ar nós Acht na Gaeilge agus an Coimisinéir Teanga le comhthéacs níos dearfaí a chruthú d’fhorbairt na Gaelscolaíochta. Ar an dóigh chéanna má bhaintear reachtaíocht fhrith-Ghaeilge ar nós Acht 1737 beidh caidreamh níos dearfaí idir an stát agus pobal na Gaeilge. Beidh forbairt na Gaelscolaíochta i gcónaí bunaithe ar bhearta atá ceaptha chun seasamh níos leithne na gcainteoirí Gaeilge i dTuaisceart Éireann a fheabhsú. Ní hÍ an Ghaelscolaíocht an t-aon eilimint in athbheochan na Gaeilge; is gné lárnach é in iarrachtaí i bhfad níos leithne.

72 Geallann an reachtaíocht NDNA dualgas reachtúil a thabhairt isteach chun “úsáid agus tuiscint ar Ultais a spreagadh agus a éascú sa chóras oideachais”. Ar ndóigh tá sé seo an-difriúil ó oideachas trí Ultais. Tá sé fós le feiceáil an dóigh a gcuirfeadh i bhfeidhm é ach tá feidhm aige ar fud an ‘chórais oideachais’ ar fad – is dócha go gcuirfeadh an Ultais ar fáil mar ábhar i scoileanna Béarla agus i nGaelscoileanna má dhéantar dlí de. Mar mhalairt air sin, má théann an RA ar aghaidh anois ag athshainiú Ultaise mar ghrúpa eitneach seachas mar theanga – mar a luadh – d’fhéadfadh an dualgas a bheith ina dhualgas tuiscint ar ghrúpa eitneach amháin a chur chun cinn sna scoileanna..

Cé go n-amharctar ar an Ghaelscolaíocht uaireanta mar 'earnáil' oideachais, i ndáiríre baineann an Ghaeilge mar theanga theagaisc leis na hearnálacha bainistíochta éagsúla atá ann cheana féin. Tá cás láidir ann a thabharfadh le tuiscint, nuair is teanga theagaisc í an Ghaeilge, gur cheart go mbeadh stádas níos sainithe aici chun í a chosaint ar na cuir chuige aonteacha atá chun tosaigh i ngach ceann de na hearnálacha seo. Cé go n-amharctar ar an Ghaelscolaíocht go minic mar earnáil ann féin, i ndáiríre trasnaíonn sí na hearnálacha 'faoi cothabháil', 'rialaithe' agus 'imeasctha' eile. Bheadh sé ciallmhar an dinimic seo a aisiompú agus an Ghaelscolaíocht a athfhrámú mar ghné shainithe i gcóras atá anois ina chóras oideachais dhátheangaigh a fhreastalaíonn ar dhá phobal teanga – an Ghaeilge agus an Béarla. Sa chomhthéacs seo, sáraíonn an tacaíocht don Ghaelscolaíocht gach ceann de na samhlacha éagsúla bainistíochta sin. Ar ndóigh, bheadh ról méadaithe ag CnaG leis an chur chuige seo chun a thacaíocht a chomhtháthú ar fud na struchtúr bainistíochta scoile éagsúla mar chuid den Ghaelscolaíocht.

Tá cás ann freisin a thabharfadh le tuiscint gur cheart don Ghaelscolaíocht comhtháthú níos dlúithe a dhéanamh le soláthar don Ghaeilge i gcomhthéacsanna EME. Go stairiúil ar ndóigh ba é an t-aon oideachas Gaeilge a bhí ar fáil ná sa chóras EME. Go deimhin, tháinig go leor den chohórt reatha atá ag teagasc sna Gaelscoileanna tríd an chóras seo. D'fhéadfadh comhtháthú níos foirmeálta sineirgíocht níos fearr a spreagadh idir na hearnálacha seo. Ar an chéad dul síos, mar go leanann go leor céimithe Gaelscolaíochta ar aghaidh go comhthéacsanna EME, agus bheadh sé ciallmhar cur chuige níos straitéisí a fhorbairt chun tacú lena n-oideolaíocht sa Ghaeilge. Ar an dara dul síos, toisc gur cheart teagasc na Gaeilge a sholáthar mar Ghaelscolaíocht ar aon nós; tugtar le tuiscint ón chleachtas is fearr gur cheart go mbeadh an Ghaeilge mar mheán teagaisc na teanga fiú i scoileanna EME. Tá sé fíor i gcónaí go bhfuil pobail fhoghlama sa chóras Gaelscolaíochta agus EME araon ina n-éilitheoirí ar líofacht agus ar mhúinín na Gaeilge agus bheadh sé ciallmhar an soláthar seo a chomhtháthú chun teagasc na Gaelscolaíochta a mhéadú.

Mar achoimre, tá go leor oibre fós le déanamh maidir leis an tiomantas atá tugtha do phobal na

Gaeilge sa GFA a bhaint amach ar deireadh. Tá sé tábhachtach go ngéillfeadh gach páirtí leasmhar – an DE, EA agus an pobal Gaelscolaíochta san áireamh – d'athbhreithniú bunúsach ar sholáthar Gaelscolaíochta i gcomhthéacs an dualgais reachtúil. Ba chóir go ndéanfaí athshocrú breise ar an chaidreamh idir na húdaráis reachtúla oideachais agus pobal na Gaeilge dá bharr. Is fiú a lua, áfach, nach bhfuil i gceist anseo ach an pointe tosaigh d'fhorbairt na Gaelscolaíochta ar fud na Sé Chontae. Ní chomhlíonfar an dualgas reachtúil ach ag an phointe ag a mbeidh rogha fhiúntach ag gach leanbh ó thuaidh dul i dtaithe ar an Ghaelscolaíocht ag gach céim den oideachas s'acu. Bheadh an sprioc seo ina sprioc uailmhianach ach ní bheadh sé neamhréadúil chun an dualgas reachtúil a gealladh sa GFA a chur i gcrích.

Moltaí polasaí agus cleachtas chun cur i bhfeidhm éifeachtach an dualgais reachtúil agus soláthar na Gaeilge san oideachas i dTÉ i gcoitinne a fheabhsú

Níl aon mheicníocht ann i láthair na huair chun measúnú a dhéanamh ar a éifeachtaí agus atá an dualgas reachtúil á chur i bhfeidhm ag DE. Is léir nach mór é seo a athrú. Is fiú a lua fosta go bhfuil meicníocht chomhchosúil ó chomhlachtaí cosúil leis an EA de dhíth a bhfuil feidhmeanna lárnacha acu anois maidir le soláthar oideachais reachtúil. B'fhéidir gurb é an pointe tosaigh ná creat polasaí a thugann eolas ar an dóigh a gcuireann DE agus EA agus daoine eile an dualgas reachtúil (do IE agus don Ghaelscolaíocht araon) i bhfeidhm maidir le Pleanáil Cheantair, RSO, Soláthar Acmhainní, agus príomhréimsí eile de pholasaí agus cleachtas oideachais.

Mar chuid den athrú ar an dinimic, bheadh sé ina chuidiú don DE féin – i gcomhpháirtíocht le páirtithe leasmhara – athbhreithniú a dhéanamh ar obair an dualgais reachtúil. Tá an tAthbhreithniú ar Oideachas a gealladh mar chuid den NDNA chun ról na gcomhlachtaí eárnála a fhiosrú. B'fhéidir gur comhthéacs úsáideach é seo chun an t-athbhreithniú ar an Ghaelscolaíocht a chomhtháthú in éineacht le breithniú níos leithne ar an earnáil oideachais reachtúil iomlán. Ní mór

d'aon athbhreithniú tosú ón seasamh go bhfuil níos mó i gceist leis an dualgas reachtúil ná sprioc dhoiléir; ina ionad sin ba chóir go ndéanadh sé cur chuige na Roinne i leith na Gaelscolaíochta a shainiú agus a struchtúru.

Ba cheart go mbeadh sé d'aidhm ag an athbhreithniú seo oibriú an dualgais reachtúil a athshocrú go fírinneach agus chuige sin an gaol idir an earnáil oideachais reachtúil agus an Ghaelscolaíocht a athshocrú. Tá na torthaí beartaithe léirithe go soiléir cheana féin sa dualgas reachtúil – caithfidh sé oibriú chun forbairt na Gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú. Mar a dhearbhaigh breithiúnas Treacy, 'the imposition of the statutory duty has and is intended to have practical consequences and legislative significance'. Ní rogha don Roinn í pleanáil straitéiseach gan breithniú ceart a dhéanamh ar an riachtanas le Gaelscolaíocht a fhorbairt.

Tá go leor de na príomhcheisteanna a bhaineann le soláthar agus forbairt na Gaelscolaíochta pléite agus cíortha go maith cheana féin. Mar shampla, léirigh Athbhreithniú na Roinne Oideachais féin ar an Ghaelscolaíocht in 2008 go leor de na hathruithe ba ghá a dhéanamh. Ina ainneoin sin, tá an chuid is mó dá moltaí féin go fóill le cur i bhfeidhm. Ar an dóigh chéanna cuireann obair ina dhiaidh sin ar nós an Ghrúpa Oibre um Cheannairí Scoileanna Lán-Ghaeilge 2016 anailís bhonn ar fáil ar cad is gá a athrú.

Ar deireadh, is fiú a lua go láidir go bhfuil meicníocht shoiléir reachtúil ann chun aon athbhreithniú ar an Ghaelscolaíocht agus ar na húdarais oideachais reachtúla a chur le chéile. Múnlaíodh an tiomantas do dhualgas reachtúil Gaelscolaíochta sa GFA go sonrach ar an dualgas reachtúil IE reatha. Tá an dualgas IE seo treisithe go mór anois nuair a ritheadh an tAcht um Oideachas Comhtháite (Tuaisceart Éireann) 2022 ag Tionól Thuaisceart Éireann. Mar sin d'fhéadfaimis a bheith ag súil le neartú cómhálartach ar dhualgas reachtúil don Ghaelscolaíocht. Ar ndóigh ba cheart go mbeadh sé seo ag teacht le caighdeáin idirnáisiúnta ar chearta teanga. Is tábhachtach a aithint fosta gur chóir go mbeadh aon neartú ar an dualgas reachtúil don Ghaelscolaíocht bunaithe ar an Acht um Oideachas Imeachtha ar an eolas faoi na difríochtaí idir IE agus GS chomh maith leis na cosúlachtaí. Is í an phríomhcheist anseo ná nach

ionann an Ghaelscolaíocht agus 'earnáil oideachais' amháin ach pobal teanga ar leith.

Maidir leis seo, is í an reachtaíocht chomparáideach-bhunaithe is soiléire ná 'samhail New Brunswick'. Suíonn sé seo cearta teanga oideachais i gcomhthéacs aitheantais níos leithne do chearta 'pobail theangeolaíocha'. Agus é in oiriúint do chomhthéacs Thuaisceart Éireann, thabharfadh sé seo rud mar an tiomantas seo a leanas le tuiscint:

The English linguistic community and the Irish linguistic community in NI have equality of status and equal rights and privileges, including the right to distinct educational institutions and such distinct cultural institutions as are necessary for the preservation and promotion of those communities.

Leabharliosta

An Roinn Oideachais 2008. *Athbhreithniú ar Ghaelscolaíocht Tuarascáil Béal Feirste: An Roinn Oideachais*

An Roinn Pobal/Department for Communities 2022. *Moltaí maidir leis an Straitéis don Ghaeilge: Tuarascáil an Phainéil Chomhairligh Shaineolaigh/ Recommendations for an Irish Language Strategy: Report of the Expert Advisory Panel Belfast: 2022.*

Anglo-Irish Inter-Governmental Conference, Belfast, 20 November 1996 <https://cain.ulster.ac.uk/events/peace/docs/bi201196.htm>

Asimov, Isaac 1980. 'A Cult of Ignorance' *Newsweek* January 21, 1980.

Austin, P., 2008. 1000 Languages. The Worldwide History of Living and Lost Tongues. London, Thames and Hudson.

BBC News 2017. 'DUP will never agree to an Irish Language Act, says Foster' 6 February 2017

BBC News 2017. 'Executive failed' over Irish language strategy, court rules' 3 March 2017

BBC News 2019. 'Belfast Irish medium school to expand by 50%' 19 October 2019

BBC News 2019. 'Irish-medium school set for long-awaited move' 7 September 2019

BBC News 2019. 'Lack of teachers' in Irish-medium sector' 22 April 2019

BBC News 2020. 'Call to train more Irish-speaking teachers' 4 July 2020

BBC News 2020. Language teachers say proposed exam changes are unfair 5 September 2020

Brenzinger, M. (ed.), 2007. *Language Diversity Endangered*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter.

Commissariat aux langues officielles du Nouveau-Brunswick/Office of the Commissioner of Official Languages for New Brunswick 2022. 'Protecting and Promoting New Brunswickers Language Rights' [OCOLNB – CLONB \(officiallanguages.nb.ca\)](https://www.ocolnb.ca/)

Commissariat aux langues officielles du Nouveau-Brunswick/Office of the Commissioner of Official Languages for New Brunswick 2014. 'Language rights of New Brunswickers explained' [Language](https://www.ocolnb.ca/)

[rights of New Brunswickers explained – OCOLNB – CLONB \(officiallanguages.nb.ca\)](https://www.ocolnb.ca/)

Commissariat aux langues officielles du Nouveau-Brunswick/Office of the Commissioner of Official Languages for New Brunswick 2017. *Fact Sheet One 'Government and Public Services'* OSOLNB.

Committee on the Administration of Justice 1993. *Staid agus stádas na Gaeilge i dTuaisceart na hÉireann/ The Irish language in Northern Ireland: the UK Government's approach to the Irish language in the light of the European charter for regional or minority languages*. Belfast: Committee on the Administration of Justice.

Conradh na Gaeilge, CAJ and the University of Ulster Comhairlí Áitiúla, Dualgais agus an Ghaeilge; Creatlach Comhlíonta/Local Councils, Obligations and the Irish Framework for Compliance Belfast: Conradh na Gaeilge, CAJ and the University of Ulster.

Council of Europe 2010. 'European Charter for Regional or Minority Languages; Application of the Charter in the United Kingdom Third Monitoring Cycle' Strasbourg 23 April 2010.

Council of Europe 2014. 'European Charter for Regional or Minority Languages; Application of the Charter in the United Kingdom Fourth Monitoring Cycle' Strasbourg 15 January 2014.

Council of Europe 2018. 'Fifth periodical report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter: UNITED KINGDOM' Strasbourg, 23 January 2018.

Council of Europe 2020. 'European Charter for Regional or Minority Languages: Fifth report of the Committee of Experts in respect of the United Kingdom' 1 July 2020.

Council of Europe 2021a. Information Document on the implementation of the Recommendations for Immediate Action based on the 5th monitoring cycle Submitted by the United Kingdom on 5 January 2021. Strasbourg, 5 January 2021.

Council of Europe 2021b. 'Evaluation by the Committee of Experts of the Implementation of the Recommendations for Immediate Action contained in the Committee of Experts' fifth evaluation report on the UNITED KINGDOM and ISLE OF MAN' Strasbourg, 22 March 2021.

- De Bhaldraithe, Tomás. 1979. *Diary of an Irish Countryman Cork*: Mercier.
- De Blacam, Aodh. 1936 'The Real Hedge-schoolmaster' *The Irish Monthly* Vol. 64, No. 761 (Nov., 1936), pp. 764-773
- De Varennes, Fernand 2001. Language Rights as an Integral Part of Human Rights. *IJMS: International Journal on Multicultural Societies*, vol. 3, no.1, pp. 15-25. UNESCO.
- Department of Education 2008 *Review of Irish-Medium Education Report* Belfast: DoE
- Doyle, Simon 2016. 'Two more Irish school proposals rejected by DUP minister' *Irish News* 02 December, 2016.
- Dunbar, Ciarán. 2008. 'The Last of the Penal Laws' *Fortnight* No. 457, February 2008.
- Friel, Brian. 1984. 'Translations' in *Selected Plays* London: Faber and Faber.
- Grenoble, L. and Whaley, L., 2006. *Saving Languages. An introduction to language revitalization*. Cambridge University Press.
- Hindley, Reg. 1991. *The Death of the Irish Language: A Qualified Obituary* London: Routledge.
- Image Media 2009. 'Rang 71' First broadcast on Thursday 3 September 2009 on BBC Two, 19:00-19:40.
- Integrated Education Act 2022 <http://www.niassembly.gov.uk/assembly-business/legislation/2017-2022-mandate/non-executive-bill-proposals/integrated-education-bill/bill---as-amended-at-cs/>
- Integrated Education Fund 2022. 'Article 64 Definition & Duty' <http://www.ief.org.uk/about-us/article-64-definition-duty/>
- Irish Medium School Leaders Working Group 2016. *Collaborative Practice to Drive School Improvement* Belfast: Comhairle na Gaelscolaíochta
- Lewis, M. Paul ed., 2009. *Ethnologue: Languages of the World*, Sixteenth edition. Dallas: SIL International.
- Lowry, Ben. 2018. 'Why we unionists are so against the introduction of an Irish Language Act' *inews* February 26, 2018.
- Lowry, Ben. 2021. 'There should not be an Irish language Act' *Newsletter* 27 March 2021
- Mac Donnacha, Joe. 2018. 'The Death of a Language'.
- Mac Gabhann, Peadar (1989). *Cloch ar a gCarn: Macallaí Ghaeltacht na Speiríní ('A Stone on their Cairn: Echoes of the Gaeltacht of the Sperrins')*. *Comhar*, 48(1), 30-34.
- Mac Poilin (ed) 1997. *The Irish language in Northern Ireland* Belfast: Ultach Trust.
- Mackle, D. and V. Altglas, 2021. 'Irish-speaking pupils, Queen's University Belfast and Irish-related provisions: a smallscale Survey'
- Madden, Andrew 2019 'Education Authority not department took decision to drop Irish logo' *Belfast Telegraph* January 17.
- Mag Eacháin, Conchúr. 2021. 'Nótaí ar Ghaeilge Thír Eoghain sna 1950idí le MJ Murphy' citing *An t-Ultach* Meitheamh 1951 (leathanach a dó).
- Mercator 2019 *The Irish language in education in Northern Ireland* Mercator: European Research Centre on Multilingualism and Language Learning <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED604949.pdf>
- Meredith Robbie 2020a. 'Coronavirus: Education Authority material 'excludes' Irish language' *BBC News* 23 April 2020.
- Meredith Robbie 2020b. 'Report calls for more Irish-speaking teachers' *BBC News* 4 July 2020
- Meredith, Robbie. 2020c. 'Irish-medium schools: Rise in number of primary pupils' *BBC News* 1 December 2020
- Moseley, C. (ed.), 2007. *Encyclopaedia of the World's Endangered Languages* New York: Routledge.
- Moseley, Christopher (ed.). 2010. *Atlas of the World's Languages in Danger* Paris: UNESCO.
- Murphy, Michael J. 1973. *Tyrone Folk Quest* Belfast: Blackstaff.
- Newsletter 2020. 'Declassified files: Peter Robinson said funding of Irish language school was 'scandalous'' 6th January 2020.
- NISRA/Department of Education 2020/21 'Irish Medium Education: Key Statistics'
- Noveau/New Brunswick 2022. 'Education' *Government of New Brunswick* [New Brunswick Education \(gnb.ca\)](http://www.gnb.ca)
- Ó Ciaráin, Réamonn. 2021. 'Make Irish Teaching Almost

Impossible and then Claim there's no demand!

Ó Ruairc, Pádraig Óg 2018. 'To extinguish their sinister traditions and customs' – the historic bans on the legal use of the Irish and Welsh languages' *Irish History* October 2018.

Pobal, June 2010. 'Special Education Needs in Irish Medium Schools All-Island research on the support and training needs of the sector'

Pritchard R.M. 1982. 'Modern language teaching in Northern Ireland' *Teangeolas*, 14, pp6-11.

Shetty, Salil. 2018. 'Decolonising human rights' Speech delivered by Salil Shetty, Secretary General of Amnesty International, at the London School of Economics on 22 May 2018.

Sweeney K. (1987). 'The Irish language in Northern Ireland 1987: preliminary report of a survey of knowledge, interest and ability'. Belfast: Policy Planning and Research Unit, Department of Finance and Personnel.

Ui Shúileabháin, Amhlaoibh 1936-7. *Cinnlae Amhlaoibh Ui Shúileabháin: The diary of Humphrey O'Sullivan* Edited with introduction, translation and notes by Rev. Michael McGrath 4 vols, Irish Texts Society 30-31-32-33, London: Irish Texts Society.

Ulster Historical Foundation 2021. 'Hedge Schools'

United Nations 2005 'Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law'. Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 60/147 of 16 December 2005.

Welsh Government 2020. 'Education in Wales: Our National Mission' [education-in-Wales-our-national-mission-update-october-2020.pdf \(gov.wales\)](https://gov.wales/education-in-Wales-our-national-mission-update-october-2020.pdf)

Young, Connla. 2019. 'Education Authority criticised for dropping Irish language from its branding' *Irish News* 17 January.

Iarscríbhinn a hAon: Téarmaí Tagartha

Ar an iomlán: Breithmheas ar éifeachtacht na Roinne Oideachais agus an Údaráis Oideachais maidir le teagasc na Gaeilge agus go háirithe ag comhlíonadh a ndualgas reachtúil chun an Ghaelscolaíocht a spreagadh agus a éascú i bhfianaise an chreata dhlíthiúil agus na gcaighdeán idirnáisiúnta infheidhmithe.;

1. Forbhreathnú ar pholasaí Oideachais i leith na Gaeilge go stairiúil⁷³
2. Caighdeáin idirnáisiúnta agus creat dlíthiúil intíre TÉ;⁷⁴
3. Polasaí na Roinne Oideachais agus an Údaráis Oideachais agus comhlachtaí oideachais eile i leith na Gaeilge
4. Teagasc na Gaeilge in EME
5. Na constaicí atá roimh an Ghaelscolaíocht a dhoiciméadú:
 - a. *Constaicí atá le sárú maidir le pleanáil agus forbairt Gaelscoileanna sa Chreat Pleanála Ceantair agus cóiríocht;*
 - b. Oiliúint agus acmhainn múinteoirí;
 - c. Riachtanais Speisialta Oideachais (RSO)
 - d. Acmhainní (ar líne agus eile)
6. Moltaí polasaí agus cleachtais chun cur i bhfeidhm éifeachtach an dualgais reachtúil agus soláthar na Gaeilge san oideachas i dTÉ i gcoitinne a fheabhsú.

Iarscríbhinn a Dó: Modheolaíocht

Leagadh amach an mhodheolaíocht sna téarmaí tagartha don taighde – le bheith bunaithe ar thaighde deasc-bhunaithe, agallaimh le príomhfhreagróirí nó faisnéiseoirí san earnáil. Cuimsíonn an cur chuige seo an spriocfhreagróir – daoine atá ag obair san earnáil Ghaelscolaíochta a bhfuil taithí ghinearálta nó shainiúil acu a chuideodh leis an cheist leathan a léiriú maidir le cé chomh maith agus a chomhlíon an Roinn oideachais agus údaráis oideachais a gcuid freagrachtaí i dtéarmaí sholáthar na Gaelscolaíochta (agus oideachas trí Ghaeilge ar bhonn níos leithne). Cinntíodh anaithnideacht do na rannpháirtithe seo agus ní dhéantar iad a ainmniú sa taighde.

B'ionann an grúpa seo tuairim is tríocha duine ag obair i ról éagsúla sa Ghaelscolaíocht, an chuid is mó i mbun múinteoireachta ach cuid eile ag obair ar Bhord na Gobhnoirí. Áiríodh leis daoine atá ag teagasc ag gach leibhéal ar fud na hearnála agus roinnt múinteoirí gairmiúla ar scor. Bhí sé ionadaíoch a bheag nó a mhór maidir le hinscne agus scaipeadh tíreolaíoch ar fud TÉ.

73 Polasaí Coilíneachta, Sean Pharlaimint Stormont; Riail Dhíreach;

74 An tOrdú Oideachais (Tuaisceart Éireann) 1998 agus dualgas Airteagal 89 forbairt na gaelscolaíochta a spreagadh agus a éascú. (ciall agus léirmhíniú & cásanna athbhreithnithe bhreithiúnaigh TÉ go dtí seo); dualgais faoi chaighdeáin idirnáisiúnta – conarthaí Chomhairle na hEorpa ECRML & FCNM;